

491165

STUDIA

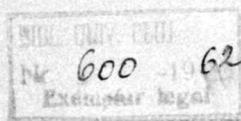
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1959

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PHILOLOGIA

C L U J

Începînd cu cel de al IV-lea an de apariție (1959), în urma unificării celor două Universități din Cluj, „*Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*“ apare sub denumirea de *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, în aceleași serii:

- I. matematică, fizică, chimie;
- II. geologie, geografie, **biologie**;
- III. filozofie, economie politică, psihologie, pedagogie, științe juridice;
- IV. istorie, lingvistică, literatură.

Fiecare serie apare anual în 2 fascicule.

IV. (1959-es) évfolyamától kezdve, a „*Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*“ a két kolozsvári egyetem egyesülése következtében *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* címen jelenik meg, az eddigi sorozatokkal:

- I. matematika, fizika, kémia;
- II. geológia, földrajz, biológia;
- III. filozófia, politikai gazdaságtan, lélektan, pedagógia, jogtudomány;
- IV. történet-, nyelv- és irodalomtudomány.

Minden sorozatban évenként két füzet jelenik meg.

Начиная с IV года появления (1959), вследствие объединения обоих клужских Университетов *Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai* выходит под названием *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* в тех же сериях:

- I. математика, физика, химия;
- II. геология, география, биология;
- III. философия, политэкономия, психология, педагогика, юридические науки;
- IV. история, языковедение, литературоведение.

В каждой серии ежегодно выходят два выпуска.

À dater de la IV-me année de leur publication (1959) et par suite de l'unification des deux Universités de Cluj, les „*Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai*“ paraissent sous le titre de *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, comportant les mêmes séries:

- I-e mathématiques, physique, chimie;
- II-e géologie, géographie, biologie;
- III-e philosophie, économie politique, psychologie, pédagogie, sciences juridiques;
- IV-e histoire, linguistique, littérature.

Chaque série comprend deux fascicules par année.

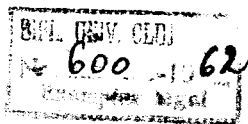
STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES IV FASCICULUS 2

1959

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PHILOLOGIA

C L U J

COMITETUL DE REDACȚIE:

Redactor responsabil:

Acad. Prof. Univ. Constantin DAICOVICIU

Redactor responsabil adjunct:

Prof. Univ. PETERFI István, membru corespondent al Acad. R.P.R.

Membri:

Conf. Ioan CETERCHI, Prof. Univ. DEMETER János, Prof. Univ. LASZLO Tiham
Lector KALIK Károly, Conf. KALLOS Miklós, Prof. Univ. MARTON Gyula, Prof. Un
Tiberiu MORARIU, membru corespondent al Acad. R.P.R., Conf. Iosif PERVAIN, Ac
Prof. Univ. Emil PETROVICI, Prof. Univ. Eugen PORA, membru corespondent
Acad. R.P.R., Acad. Prof. Univ. Raluca RIPAN, Prof. Univ. Alexandru ROȘCA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Felelős szerkesztő:

Constantin DAICOVICIU akadémikus, egyetemi tanár

Helyettes felelős szerkesztő:

PETERFI István akadémiai levelezőtag, egyetemi tanár

Tagok:

Ioan CETERCHI előadó tanár, DEMETER János egyetemi tanár, LASZLO Tihamér egy
temi tanár, KALIK Károly adjunktus, KALLOS Miklós előadó tanár, MARTON Gy
egyetemi tanár, Tiberiu MORARIU akadémiai levelezőtag, egyetemi tanár, Iosif PERVA
előadó tanár, Emil PETROVICI akadémikus, egyetemi tanár, Eugen PORA akadémi
levelezőtag, egyetemi tanár, Raluca RIPAN akadémikus, egyetemi tanár, Alexandru ROȘC
egyetemi tanár

REDACȚIA — SZERKESZTŐSÉG:

Cluj, Str. Kogălniceanu 1
Telefon 34—50

SUMAR — TARTALOM

Acad. E. PETROVICI, Concepția algebrică a sistemului fonologic la glosematişti ..	7
E. CIMPEANU, Concepția stilistică a lui Ch. Bally ..	15
MARTON GY., Eredményeink és feladataink a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás tanulmányozása terén ..	29
SZABO T. A., A XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez ..	43
G. GERGELY P., Kászoni Ferenc leveleinek nyelvjárási sajátosságai ..	55
G. MUNTEĂNU, Aplicarea principiului intuitiv în predarea gramaticii ..	71
Z. BUGNARIU, M. ZACIU și M. CURTICEAN, Cîteva aspecte ale luptei pentru o cultură democratică în periodicele ardelenne dintre cele două războaie ..	95
D. POP, Ioan Slavici, teoretician al folclorului ..	115
SZABO Gy., Ovidius költészetének viszhangja az erdélyi magyar irodalomban ..	129
T. WEISS, Considerații asupra evoluției concepțiilor utopice în antichitatea greacă ..	139
GALFFY M., Néhány népetimológia ..	163
N. GOGA, Despre substantivele concrete și abstracte ..	169
VAMSZER M., A kalotaszegi nyelvjárás <i>ira vala, irá vala</i> -féle igealakjáról ..	179
SZABÓ Z., Az <i>irt</i> és <i>arat</i> etimológiájához ..	187
Recenzii — Könyvismertetések	
R. A. Budagov, Etiudí po sintaksisu rumínskogo jazíka (O. VINTELER) ..	191
Eugen Luca, Poezia lui Marcel Bresașu (L. BACONSKY) ..	192
Savin Bratu, Zoe Dumitrescu, Contemporanul și vremea lui (M. CURTICEAN) ..	194
Mențiuni bibliografice — Szakirodalmi jegyzetek ..	197
Cronică — Krónika ..	199

СОДЕРЖАНИЕ

Акад. Е. ПЕТРОВИЧ, Алгебранческий взгляд глоссематиков на фонологическую систему	7
Е. КЫМПЯНУ, Стилистическая концепция Ш. Балли	15
МАРТОН Дь., Результаты и задачи в области изучения влияния румынского языка на венгерский	29
САБО Т. А., К вопросу о значении побега трансильванских крепостных в XII—XIII вв. для исторической антропонастики	43
Б. ГЕРГЕЛЬ П., О диалектальных чертах писем Касони Ференца XI века	55
Г. МУНТЯНУ, Применение принципа наглядностей в преподавании грамматики	71
З. БУГНАРЮ, М. ЗАЧУ и М. КУРТИЧЯН, Виды борьбы за демократическую культуру в трансильванской периодике 1920—1940	95
Д. ПОП, Иоан Славич — теоретик фольклора	115
САБО Дь., Отлик произведений Овидия в венгерской литературе из Ардяла	129
Т. ВЕЙСС, К вопросу об эволюции утопических взглядов в греческой античности	139
ГАЛФИ М., Несколько народных этимологий	163
Н. ГОГА, О конкретных и отвлеченных именах существительных	169
ВАМСЕР М., О глагольных формах <i>ira vala</i> и <i>iră vala</i> в говоре местности Кэлата (Район Хуедин, область Клуж)	179
САБО З., Относительно этимологии слов <i>irt</i> и <i>arat</i>	187
Рецензии	191
Библиография	197
Хроника	199

SOMMAIRE

Acad. E. PETROVICI, La conception algébrique du système phonologique chez les glossématisques	7
E. CIMPEANU, La conception stylistique de Ch. Bally	15
MARTON GY., Tâches et résultats dans le domaine des recherches sur l'influence du roumain sur le hongrois	29
SZABO T. A. , Contributions à l'étude des effets anthroponymiques des fuites de serfs aux XVII ^e —XVIII ^e siècles en Transylvanie	43
B. GERGELY P., Sur les caractères dialectaux des lettres de Kászoni Ferenc (XVII ^e siècle)	55
G. MUNTEANU, L'application du principe intuitif dans l'enseignement de la grammaire	71
Z. BUGNARIU, M. ZACIU, M. CURTICEAN, Aspects de la lutte pour une culture démocratique dans les périodiques transylvains entre 1920 et 1940	95
D. POP, Ioan Slavici, théoricien du folklore	115
SZABO Gy., L'écho des poèmes d'Ovide dans la littérature hongroise de Transylvanie	129
T. WEISS, Considérations sur l'évolution des conceptions utopiques dans l'antiquité grecque	139
GALFFY M., Quelques étymologies populaires	163
N. GOGA, Sur les substantifs abstraits et concrets	169
VAMSZER M., Sur les formes verbales <i>ira vala, irá vala</i> dans le parler de la région de Călata (Kalotaszeg) (district de Huedin, région administrative de Cluj) ..	179
SZABO Z., Sur l'étymologie des mots <i>irt</i> et <i>arat</i>	187
Les livres parus	191
Notes bibliographiques	197
Chronique	199

CONCEPȚIA ALGEBRICĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC LA GLOSEMATIȘTI

de

Acad. E. PETROVICI

În stadiul actual al dezvoltării studiilor de limbă, spre deosebire de cercetările practicate, — sub dominația școlii neogramaticilor —, la sfârșitul secolului trecut și în cursul primului sfert al secolului prezent, predomină concepția limbii ca sistem ale cărui elemente sînt în strictă dependență unele de altele. Neogramaticii însă, considerînd limba ca un conglomerat, își dirijau eforturile spre cunoașterea cît mai amănunțită și mai precisă a elementelor limbii cercetate izolat, pierzînd în felul acesta adeseori din vedere relațiile structurale dintre aceste elemente. Lingvistica de astăzi, inclusiv unele curente lingvistice din țările burgheze, atît în cercetările sincronice cît și în cele diacronice, studînd fie limbi literare, fie graiuri locale, fără să neglijeze detaliile cele mai fine, caută să degajeze din ele sistemul, structura care guvernează toate elementele idiomului studiat. Meritele științifice ale școlii neogramaticilor sînt remarcabile. Nici un curent lingvistic actual nu le neagă. Preluînd însă bogata moștenire neogramatică, lingvistica actuală se străduiește să depășească neajunsurile metodei „atomiste“, a tratării izolate — nedialectice — a faptelor de limbă, opunîndu-i metoda care consideră elementele limbii ca părți ale unui întreg, ea formînd un sistem bine încheșat, în care toate elementele sînt reciproc condiționate.

Atacurile cele mai grele și cu urmările cele mai serioase s-au dat „atomismului“ neogramaticilor de școala de la Kazan, în frunte cu J. Baudouin de Courtenay, de școala de la Geneva, condusă de Ferdinand de Saussure, și de școala de la Praga, care în bună parte continuă pe primele două. Îndeosebi F. de Saussure a influențat puternic curentele actuale lingvistice — și nu întotdeauna în bine. Cum se înfîmplă uneori în lupta de opinii care duce la progresul științei, curentul cel nou, care apare ca o negație a celui vechi, e nevoit să sublinieze puternic concepțiile noi pe care le susține exagerîndu-le trăsăturile caracteristice. Adepții orientării celei noi ajung adeseori în felul acesta să păcătuiască în direcție contrară aceleia a orientării combătute. Astfel, dacă neogramaticii, de dragul deta-

liului smuls dintr-un întreg și izolat de elementele de care este legat prin nenumărate relații, au neglijat studiul sistemelor lingvistice, adică au studiat în primul rînd substanța limbii, neglijînd sau chiar ignorînd forma, sistemul, structura sub care ea se prezintă, tot atunci F. de Saussure a susținut că „în limbă sînt numai diferențe fără termeni pozitivi“, că „limba este așa zicînd o algebră care are numai termeni complecși“, că „limba e o formă și nu o substanță“¹. De aici ar rezulta că lingvistica trebuie să studieze forma și nu substanța limbii. (După cum se va arăta mai jos, poziția lui de Saussure de fapt nu este atît de unilaterală.) Saussurienii reproșează — pe bună dreptate — neogramaticilor că nu văd decît substanța și ignorează forma („sistemul“), prin urmare văd numai o latură a realității lingvistice. La rîndul lor, însă, elevii lui F. de Saussure cad în extremitatea opusă, propunînd ignorarea substanței.

Tezele acestea ale lui F. de Saussure au fost exagerate pînă la absurd de unii lingviști burghezi actuali. Astfel L. Hjelmslev, plecînd de la tezele saussuriene amintite mai sus, propune crearea unei lingvistici care să fie „un fel de algebră a limbii“, care operează cu „entități denumite în mod arbitrar, fără nici o motivare materială“². Intemeietorul cercului lingvistic din Copenhaga pretinde, în felul acesta, că a tras ultimele consecințe logice din tezele susținute de Ferdinand de Saussure, propunînd studiul limbii fără referire la substanța ei. Chiar în fonologie — pe care o numește „cenematică“ — el recomandă cercetarea sistemului fonemelor — numite de el „ceneme“³ — fără să se țină cont de materia fonică a lor. Substanța fonică și fonetica nu trebuie să intre — după școala glosematică din Copenhaga — în preocupările lingvistului. Prin aceasta cenematica școlii lingvistice din Copenhaga se deosebește de fonologia cercului lingvistic de la Praga care, cu toate că la începutul ei a recomandat separarea netă a fonologiei de fonetică, totuși nu a ignorat niciodată materia fonică. Pe cînd glosematicii pretind că definesc cenemele numai pe baza analizei distribuției, a aranjamentului lor în text, în înlănțuirea vorbirii, fără nici o referire la realitățile fiziologice și acustice, fonologii din Praga, cu toate că nu confundă — în studiul fonemelor — planul fizic și fiziologic cu cel funcțional, definesc fonemul cu ajutorul analizei trăsăturilor sale acustico-fiziologice distinctive. Indesebi în ultimii ani se constată tendința tot mai accentuată și a fonologilor burghezi de a lega din nou fonologia de fonetică, și anume de fonetica actuală care are la dispoziție aparate tot mai perfecționate de analiză spectrală a sunetelor. Unul din întemeietorii cercului din Praga, profesorul Roman Jakobson, în studiile sale despre fonem a dus analiza fonologică — paralel cu analiza fonetică făcută cu ajutorul spectrografului sunetelor — pînă la proprietățile acustice

¹ Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 5e éd., Paris, 1955, p. 166 urm.

² L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*, „Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics“, VIII (1935), p. 50.

³ Derivat din adjectivul grecesc *ἄερος* „deșert, gol“. Fonemul într-adevăr nu are nici un conținut semantic, el e „gol“ de sens, servind numai la identificarea de către vorbitori a celor mai mici unități purtătoare de sens, morfemele, numite de glosematişti „plere“ — de la adjectivul grecesc *πλήρης* „plin“ — adică elemente „pline“ de sens.

ale fonemelor prin care acestea se deosebesc unele de altele. Elementele acustico-fiziologice avînd funcțiunea de a deosebi fonemele, numite trăsături distinctive, sînt foarte puține. În toate limbile de pe glob R. Jakobson și colaboratorii săi au găsit numai 12 asemenea elemente diferențiale ale fonemelor, ca de exemplu caracterul consonantic (condiționat de existența unor piedici puse curentului fonator în cavitatea bucală) opus caracterului neconsonantic, sonoritatea (vocea) opusă lipsei de sonoritate (prin aceasta se deosebește *b* de *p*, *d* de *t* etc.), nazalitatea opusă lipsei nazalității (prin aceasta se disting *m*, *n*, *ã* de *b*, *d*, *a*), caracterul continuu opus celui discontinuu (momentan) (ceea ce distinge pe *s*, *z* de *t*, *d*), caracterul compact (în urma concentrării energiei în regiunea centrală a spectrului la vocalele deschise sau la consoanele velare și palatale) opus celui difuz al vocalelor închise sau al consoanelor labiale și dentale (astfel *ã*, *e*, *k*, *g* sînt compacte față de *i*, *i*, *p*, *b*), caracterul periferic opus celui central, primul conferind fonemului o tonalitate gravă, iar al doilea o tonalitate acută (ca în perechile *k* — *t*, *v* — *z*, *m* — *n*), tonalitatea diezată (datorită palatalizării) opusă tonalității obișnuite (ceea ce deosebește consoanele palatalizate *p'*, *m'*, *r'*, *z'* etc. de cele nepalatalizate *p*, *m*, *r*, *z*) etc. Fiecare fonem e caracterizat prin mai multe elemente diferențiale: el constituie un mănunchi de trăsături distinctive⁴. Astfel /*p'*/ este o consoană (are caracter consonantic), bilabială (ceea ce îi conferă un caracter difuz și — fiind periferică — o tonalitate gravă), surdă (fără voce), nenazală, care, în urma palatalizării, prezintă o tonalitate diezată.

Vedem deci că fonologia întrebuintează aceiași termeni ca fonetica. De aici s-ar putea trage concluzia că fonologia, practică în sensul școlii de la Praga, nu e disciplină lingvistică, ci fizico-fiziologică, așa cum afirmă glosematişti, care preconizează ignorarea foneticii (a realităților fiziologice și fizice). Dar, precum remarcă lingvistul sovietic S. K. Şaumian, identitatea terminologiei nu trebuie să ne înșele. Ceea ce pentru fonetician sînt simple însușiri acustice ale sunetelor (sonoritatea, nazalitatea, caracterul continuu sau discontinuu etc.), pentru fonolog (adică pentru lingvist) ele sînt elemente diferențiale, adică relaționale⁵.

Analiza fonologică bazată pe trăsăturile distinctive e aplicată tot mai mult de lingviști din diferite țări⁶. O bună parte a membrilor grupului de lingviști preocupați de problemele lingvisticii funcționale⁷ în cadrul Cercului de filologie modernă (Kruh modernich filologů) din Praga de asemenea consideră că „e mai just de a defini fonemul numai pe baza capacității acestuia de a se deosebi de celelalte foneme prin suma proprietăților sale pertinente”⁸, adică prin suma trăsăturilor sale distinctive.

⁴ Vezi prezentarea trăsăturilor distinctive ale fonemelor făcută de R. Jakobson și M. Halle în L. Kaiser, *Manual of phonetics*, Amsterdam, 1957, p. 233 urm. Vezi și C. K. Шаумян, *История системы дифференциальных элементов в польском языке*. Moscova, 1958, p. 12.

⁵ Vezi Şaumian, *op. cit.*, p. 8.

⁶ Vezi „Вопросы языкознания”, 1959, nr. 1, p. 142 urm.

⁷ Orientarea școlii lingvistice de la Praga e numită de adepții acestei școli „lingvistică funcțională”. Vezi „Вопросы языкознания”, 1957, nr. 3, p. 45.

⁸ *Ibidem*, p. 46.

Amîndouă școlile lingvistice, afit cea funcțională din Praga cît și glosematica din Copenhaga, pretind că dezvoltă tezele lui Ferdinand de Saussure. Se pare însă că concepțiile maestrului genevez — nu acelea ale elevilor și editorilor cursului său — erau foarte apropiate de acelea ale lingviștilor funcționaliști. Intr-adevăr el n-a înțeles cîtuși de puțin să nesocotească substanța fonică în cercetările sale. Chiar în cadrul cursului său de lingvistică generală îi rezervă foneticii — pe care o numește fonologie — un loc însemnat. Nu odată, în diferite pasaje, afirmă că limba nu poate fi concepută fără realizarea ei materială⁹, că „nu există fapte lingvistice independente de o materie fonică decupată în elemente semnificative”¹⁰. După ce afirmă că „în limbă sînt numai diferențe fără termeni pozitivi”, lingvistul elvețian precizează că aceasta e adevărat numai în ceea ce privește semnificatul și semnificantul luați separat. Dar limbile nu operează cu aceste două elemente separate, ci cu semnul lingvistic în totalitatea lui format din combinarea semnificatului, a unei idei, cu semnificantul, o imagine acustică, iar această combinație, care constituie semnul lingvistic, e un fapt pozitiv. Semnele lingvistice sînt așadar — după F. de Saussure — termeni pozitivi¹¹. Prin ideea pe care o reprezintă semnificatul, semnul lingvistic constituie — în concepția lingviștilor funcționaliști din Praga — un corelat lingvistic al realității extralingvistice, fără care semnul lingvistic n-ar avea nici un rost și nici dreptul de a exista¹².

Așadar concepția lui F. de Saussure despre limbă nu este exclusivă. Școala din Copenhaga, pretinzînd că continuă și dezvoltă tezele saussuriene, de fapt trunchiază doctrina învățatului din Geneva. Limba nu este numai formă, ci formă și substanță, căci acestea două nu există în realitate una separată de alta, nu există formă fără substanță și substanță fără formă.

De altfel înșiși glosematiiștii, în ciuda afirmațiilor lor teoretice, că lingvistul nu trebuie să se preocupe de substanța, de materia fonică a cenemelor, totuși — precum o recunosc înșiși adepții glosematicii — în practică nici ei nu ignorează această substanță nu numai în prima fază a analizei, adică a identificării alofonilor, ci în toate etapele analizei¹³.

Cu toate acestea glosematiiștii afirmă că substanța e indiferentă. Drept dovadă invocă faptul că limba se poate realiza nu numai în substanța fonică, ci și în cea grafică. Dar semnele grafice în ele însele nu constituie substanța limbii, ci numai prin intermediul sunetelor (al fonemelor) pe care le înlocuiesc. Știința de carte presupune totdeauna la un individ

⁹ În pasajul (p. 151—157) unde compară identitatea lingvistică cu aceea a unui expres, care e același în fiecare zi, dar constituit din alte vagoane, sau cu o stradă, care rămîne aceeași și după ce a fost pe de-a-ntregul reclădită. Trenul și strada, întocmai ca limba, nu pot fi concepute „în afara unei realizări materiale”.

¹⁰ F. de Saussure, *op. cit.*, p. 153.

¹¹ *Ibidem*, p. 166 urm.

¹² „Вопросы языкознания”, 1957, nr. 3, p. 44.

¹³ Vezi Eli Fischer-Jørgensen, *Remarques sur les principes de l'analyse phonémique*, „Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague”, V (1949), p. 231: „on tient compte de la substance à toute étape de l'analyse”.

capacitatea de a mânui codul limbii sonore. Există încă pe glob milioane și milioane de oameni care nu știu citi și scrie. Știința de carte e secundară și poate fi însușită numai după ce individul posedă facultatea de a vorbi. Scrierea este o imagine, o reprezentare, un auxiliar parazit al vorbirii. R. Jakobson aseamănă scrierea cu notele muzicale. Ca și muzica, la fel și limba nu se manifestă în două substanțe echipolente, în sunete și în semne scrise¹⁴. Materia sonoră, atât cea a muzicii cât și cea a limbii, poate fi însă reprezentată prin semne grafice. Reprezentarea aceasta, chipul acesta oglindit în semne grafice al muzicii sau al limbii nu poate fi considerat ca o a doua substanță a formei muzicale sau lingvistice.

Așadar, ca toate fenomenele din natură, limba e în același timp formă și substanță. Relațiile dintre elementele limbii, sistemul, structura constituită de aceste relații nu pot fi concepute ca o algebră care operează cu entități nenumite, material nemotivate. Și în lingvistică încercarea — neizbutită — de a se dovedi teza idealistă a existenței formei fără conținut, fără substanță, imateriale, a dat greș.

Catedra de slavistică

BCU Cluj / Central University Library Cluj

АЛГЕБРАИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД ГЛОССЕМАТИКОВ НА ФОНОЛОГИЧЕСКУЮ СИСТЕМУ

(Краткое содержание)

Исходя из сосюрковского учения, соответственно которому „язык — это форма, а не субстанция”, Л. Ельмслев предлагает создание лингвистики, которая была бы своего рода алгеброй языка и изучала бы язык, не принимая во внимание его субстанции. Для глоссематики и фонемы следует определять исключительно на основе дистрибуции, на основе их последовательности в потоке речи. Следовательно, копенгагенская школа рекомендует резкое отделение фонетики от фонологии; только последняя из них, которую Л. Ельмслев назвал „кенематикой”, считается языковедческой дисциплиной.

Последователи пражской фонологической школы полностью никогда не разрывали связи между фонетикой и фонологией. В последние годы они снова приблизили фонологию к фонетике, определяя фонему на основе её дифференциальных признаков. Главным образом благодаря исследованиям Романа Jakobsona и его сотрудников, применяющих спектрографический анализ в изучении фонем, фонология была окончательно примирена с фонетикой. Фонема — это пучок определённых дифференциальных, релевантных признаков. Следовательно, пражская функциональная лингвистика не допускает пренебрежения

¹⁴ Vezi L. Kaiser, *op. cit.*, p. 224 urm.

звуковой субстанцией. Тем самым она считается продолжательницей Ф. де Соссюра, но не извращённого издателями его лекций. Действительно, женеvский учёный утверждает в различных местах, что язык немислим без своего материального осуществления, что языковые явления никогда не представляются независимыми „от звуковой материи, распределённой на значимые элементы“.

Между прочим, сами глоссематики не пренебрегают субстанцией ни на одном этапе лингвистического анализа. Несмотря на это, они утверждают, что для исследователя субстанция безразлична, ссылаясь на тот факт, что язык может проявляться и в графической субстанции. Но письмо является ничем иным, как воспроизведением, изображением, паразитическим помощником языка. Оно второстепенно и не может быть усвоено, как только при условии, если человек обладает речевой способностью. Так же как и музыка, язык не проявляется в двух равноценных субстанциях: в звуках и графических знаках (нотах). Отражение или графический заместитель не может считаться второй субстанцией музыкальной или языковой формы.

Следовательно, устанавливается, что язык является в то же время и формой и субстанцией.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

LA CONCEPTION ALGÈBRE DU SYSTÈME PHONOLOGIQUE CHEZ LES GLOSSEMATIQUES

(Résumé)

En partant de la thèse saussurienne selon laquelle „la langue est une forme et non une substance“, L. Hjelmslev propose la création d'une linguistique qui soit une sorte d'algèbre de la langue, qui étudie la langue sans tenir compte de sa substance. Pour la glossématique, les phonèmes aussi doivent être définis uniquement par la distribution, par leur arrangement dans le texte, dans la chaîne parlée. L'école de Copenhague recommande donc la séparation nette de la phonétique et de la phonologie, appelée cénématique par L. Hjelmslev, cette dernière seule étant une discipline linguistique.

Les adeptes de l'école phonologique de Prague n'ont jamais complètement rompu les ponts entre la phonétique et la phonologie. Dans les dernières années, ils ont de nouveau rapproché la phonologie de la phonétique en définissant le phonème par ses traits distinctifs. C'est surtout dans l'activité de Roman Jakobson et de ses collaborateurs, qui appliquent l'analyse spectrographique à l'étude des phonèmes, que la phonologie s'est définitivement réconciliée avec la phonétique. Le phonème est un faisceau de traits distinctifs pertinents. La linguistique fonctionnelle de Prague n'entend pas par conséquent ignorer la substance phonique. Par là elle se considère comme la continuatrice d'un F. de Saussure qui n'a pas été

faussé par les éditeurs de son cours. En effet le maître genevois affirme dans différents passages que la langue ne peut pas être conçue sans sa réalisation matérielle, que les faits linguistiques ne se présentent jamais indépendamment „d'une matière phonique découpée en éléments significatifs“.

D'ailleurs les glossématiques eux-mêmes n'ignorent pas la substance dans toutes les étapes de l'analyse linguistique. Néanmoins ils affirment que la substance est indifférente, en invoquant le fait que la langue peut se manifester aussi dans la substance graphique. Cependant l'écriture n'est qu'une image, une représentation, un auxiliaire parasite du langage. Elle est secondaire et ne peut être acquise que si l'individu possède la faculté de parler. Comme la musique, la langue ne se manifeste pas en deux substances équipollentes: les sons et les signes graphiques (les notes). Le reflet, le substitut graphique ne peut pas être considéré comme une seconde substance de la forme musicale ou linguistique.

On constate, par conséquent, que la langue est aussi bien forme que substance.

CONCEPȚIA STILISTICĂ A LUI CH. BALLY

de

E. CIMPEANU

Acum, după aproape 40 de ani de la apariția ediției a doua a lucrării în două volume a lui Ch. Bally *Traité de stylistique française*, s-ar părea poate că e anacronică încercarea de a stabili, numai pe baza acestei opere, deși fundamentală, care a fost concepția stilistică a lui Bally. Există totuși o justificare. Elaborându-și sistemul său erudit și ingenios, Bally a ridicat studiul stilisticii pe o treaptă nouă, concepția sa orientând multe dintre lucrările de stilistică apărute ulterior. Stilistica românească i-a rămas tributară în mare măsură pînă astăzi. O analiză critică a acestei prețioase opere ne va ajuta deci să înțelegem și să explicăm mai bine dezvoltarea stilisticii noastre, ne va permite să subliniem idei și procedee deosebit de importante care n-au fost valorificate încă în măsură corespunzătoare sau au fost trecute cu vederea, obligîndu-ne în același timp ca, de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste, să atragem atenția asupra părerilor și concepțiilor greșite ale autorului.

Punînd problema raportului dintre limbă, gîndire și societate, Ch. Bally constată legătura ce există între acestea. „Studiul unei limbi, spune Bally, nu este numai observarea raporturilor existente între simbolurile lingvistice, ci și a relațiilor care unesc vorbirea cu gîndirea“ (p. 2). Gîndirea este exteriorizată prin limbă. „Noi gîndim prin idei“, iar ideea nu este altceva decît „efortul făcut de gîndire pentru a se apropia de realitatea obiectivă“ (p. 6). Numai că, după Bally, „acest efort este aproape în întregime zadarnic, pentru că... realitatea, în loc de a *se reflecta*¹ fidel în noi, ea *se refractă*: suferă o deformare a cărei cauză este natura eiului nostru“ (p. 6). Potrivit acestei concepții idealiste preluate de Bally, noi nu putem cunoaște realitatea obiectivă, căci aceasta nu se reflectă în gîndirea noastră, ci se deformează. Autorul plătește un greu tribut agnosticismului. De fapt, asemenea concepții cu caracter idealist sînt presărate în toată lucrarea sa. Lingvist de seamă, Ch. Bally a reușit în mare parte să dea fenomenelor de limbă studiate o interpretare științifică,

¹ În citatele extrase am respectat întotdeauna sublinierile făcute de Ch. Bally; ele nu ne aparțin.

acestea i s-au impus prin puterea adevărului lor, dar nefiind înarmat cu filozofia marxist-leninistă, s-a făcut deseori ecoul unor concepții idealiste burgheze. Stilistica lui prezintă acest amestec.

Ideile noastre, spune Bally, nu constituie esențialul personalității noastre, „deoarece nimic nu este mai impersonal decât o idee“; esențialul este „întreaga parte *afectivă* a ființei noastre“. În consecință, limbajul, „care exprimă și idei, exprimă înainte de toate *sentimente*“ (p. 6). În primul rînd, ideile, gândurile pe care le exprimăm poartă și ele pecetea propriei noastre personalități, nu sînt atît de impersonale precum par. Eul nostru se individualizează nu numai prin ceea ce simte și cum simte, ci și prin ceea ce gîndește și cum gîndește. Că părerea exprimată de Bally mai sus este greșită se dovedește apoi foarte clar prin concluzia la care se ajunge și pe care nimeni dintre noi n-o poate accepta: limba exprimă înainte de toate sentimente, nu idei; și, deoarece aceste sentimente sînt strict individuale, proprii eului nostru, rezultă că limba are drept scop principal, funcțiune a sa exprimarea acestor sentimente, emoții. Concluzie neștiințifică, care nu ține seama de faptul că limba, izvorită și legată de procesul muncii sub toate aspectele sale, are drept sarcină principală să realizeze comunicarea în primul rînd a ideilor, a gândurilor între membrii unei colectivități. Limba s-a născut tocmai din necesitatea de comunicare între oameni, ea are un profund caracter social.

De fapt, în pagina imediat următoare, Bally încearcă o rectificare a celor spuse anterior, chiar cu riscul de a se contrazice. „Gîndurile noastre ne sînt proprii“, se corectează autorul; numai „simbolurile întrebuintate pentru exprimarea lor sînt comune „la toți membrii colectivității respective (p. 7). Intr-adevăr, ideile și sentimentele, pentru a putea fi înțelese și de alții, trebuie să fie exprimate prin simboluri lingvistice, cuvinte comune unei colectivități. Elementul lingvistic comun nu exclude deci posibilitatea exprimării unor gînduri și sentimente strict individuale. Această concluzie ce decurge din afirmația făcută în fugă de Bally și citată de noi mai sus ar trebui, de fapt, să stea, cu preferință, la baza tuturor cercetărilor de stilistică. E necesar ca studiul lingvistic al fenomenelor stilistice să acorde o atenție precumpănitoare elementelor comune ale limbii și să nu se mulțumească numai cu identificarea cuvintelor și a construcțiilor ce se abat de la normele generale ale colectivității, căci acestea din urmă sînt cu totul insuficiente în analiza stilului.

Stilistica studiază „conținutul afectiv al faptelor de exprimare în limbajul organizat“ (p. 155); altfel spus, ea studiază „faptele de exprimare ale limbajului organizat din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, adică exprimarea faptelor sensibilității prin limbaj și acțiunea faptelor limbajului asupra sensibilității“ (p. 16). Stabilind în acest mod obiectul stilisticii, definiția lui Bally devine, se pare, deosebit de cuprinzătoare și elastică. Stilistica ar trebui să se preocupe cu toate faptele de limbaj sub aspectul afectivității lor, al modului în care acționează asupra sensibilității noastre sau o exprimă. Și deoarece „elementele intelectuale și elementele afective „sînt“ aproape totdeauna unite în doze variabile în formarea gîndirii“ (p. 1), rezultă că stilistica este în drept să se ocupe nu numai cu faptele de limbaj ce au o valoare pur afectivă. Aceste perspec-

tive largi și abia întrezărite sînt însă repede înăbușite prin limitarea obiectului stilisticii la „limbaj organizat“, prin care Bally înțelege limba vorbită, și deci prin excluderea limbii literare artistice.

Stabilirea obiectului stilisticii este făcută de Bally de pe poziții anti-istorice. Stilistica, spune, el, este o știință descriptivă și, ca atare, ea nu poate să examineze decît „o perioadă determinată a evoluției“ unui idiom (p. 22). Studiul istoric al acestuia „ar fi o greșeală de metodă“ (p. 256). Or, chiar dacă limba se schimbă mai repede sub aspectul ei stilistic decît sub celelalte aspecte ale sale, o cercetare evolutivă a valorilor stilistice nu numai că n-ar fi imposibilă, ci, dimpotrivă, ar aduce serioase contribuții la înțelegerea temeinică, adîncită a sistemului stilistic actual.

Limitele concepției ideologice a lui Bally se reflectă destul de puternic, după cum vom putea constata și în cele ce urmează, asupra modului în care el rezolvă problemele teoretice fundamentale ale stilisticii, legate în primul rînd de obiectul și metoda de cercetare.

Este posibil oare „a clasa aceste caractere foarte diferite, dar toate, mai mult sau mai puțin, de ordin afectiv“ (p. 15)? Acestei întrebări, care mai stăpînește și azi cugetele unora, Bally i-a dat un răspuns afirmativ, fără echivoc, încă în anul 1921. Elementele afective nu alcătuiesc un conglomerat, ci „un sistem expresiv“, iar „studiul și reconstituirea acestui sistem este scopul suprem la care trebuie să tindă stilistica“ (p. 322).

Cercetarea naturii afective a unui fapt de exprimare trebuie să fie precedată, spune Bally, de delimitarea și identificarea lui, adică de „determinarea sensului său logic“ și de găsirea unui echivalent, a unei noțiuni simple căreia să-i fie asimilat (p. 96). Numai pe baza acestor două operațiuni se poate fixa caracterul stilistic al faptelor de exprimare, acestea fiind comparate pe de o parte cu un mod de exprimare intelectual sau logic, „care face să reiasă caracterele afective naturale“, pe de altă parte cu limba comună, „care face să apară caracterele afective produse de evocarea mediilor“ sociale (p. 96), adică de stilurile limbii, terminologie folosită în lingvistica actuală. „Aceste două operațiuni, pur intelectuale, sînt străine studiului stilisticii propriuzise, dar ele sînt necesare: numai prin determinarea conținutului logic al unei expresii valoarea sa afectivă poate fi pusă în evidență“ (p. 16). Pornind de aici, putem presupune că între conținutul intelectual și cel afectiv al limbii există o strînsă legătură. Acesta din urmă se poate explica numai pornind de la cel dintîi, prin cel dintîi. De aceea, stilistica trebuie să se sprijine și pe alte discipline lingvistice care nu cercetează latura afectivă a limbii, dar a căror cunoaștere e necesară pentru stilistică, căci „elementul afectiv al unui fapt de limbaj nu poate fi degajat decît prin opoziții cu conținutul său intelectual“ (p. 117).

Valoarea afectivă a stilurilor limbii, produsă prin evocarea mediilor sociale unde întrebuițarea lor este caracteristică, considerăm noi avînd și confirmarea lui Bally, este una din dovezile cele mai grăitoare și de netăgăduit, care arată că, datorită unor împrejurări favorabile, un fapt de limbă care prin sine nu e afectiv poate primi o asemenea valoare. Ne întrebăm însă dacă aceste efecte prin evocare sînt într-adevăr „efectele fundamentale“ (p. 168), cum le consideră Bally. Iar nedumerirea

noastră îmbracă forma unui protest, cînd el afirmă că limba literară, noțiune în care include în primul rînd limba operelor literare artistice, poate primi un loc în cercetările stilistice numai datorită faptului că „ea devine o sursă de efecte prin evocare“ (p. 229). Această limitare a funcțiunii stilistice a limbii literare din partea lui Bally se explică, după cum vom vedea ceva mai tîrziu, prin concepția sa greșită asupra caracterului și rolului limbii întrebuițate de scriitor. Caracterul afectiv natural, deși în treacăt îl atribuie și limbii literare, rămîne, după Bally, ca o caracteristică a limbii vorbite.

Valorile afective naturale, „mai dificile de a se sesiza și explica (decît efectele prin evocare), sînt de asemenea mai particulare și de o extensiune mai mică“, consideră Bally; „pe deasupra, dreptul lor la existență este încă de abia recunoscut“ (p. 169). Rezerva lui Bally față de ceea ce el numește „caracterele afective naturale“, explicabilă probabil, cel puțin în parte, în împrejurările în care se găsea stilistica în acel timp, nu numai că nu este justificată acum, dar creează o disproporție anormală între faptele de limbă cu care se preocupă stilistica și valorile afective, expresive corespunzătoare lor. Stilul literar artistic nu poate fi pus pe picior de egalitate cu celelalte stiluri ale limbii, el nu-și merită locul în cercetările stilistice numai prin caracterul său evocator, ci, în primul rînd, datorită valorilor naturale pe care le conține cu precumpănire și care-l leagă, în cea mai mare măsură, de limba comună. Astăzi, acest adevăr a devenit axiomatic, nu mai are nevoie de demonstrație pentru a fi acceptat. E necesar, în schimb, ca, pornind de la concluziile ce decurg de aici, cadrul stilisticii lui Bally să fie mult lărgit, iar ierarhia valorilor să fie revizuită.

Referindu-se la problema raportului dintre elementul logic și afectiv în limbă, Bally dezvoltă pe larg ideea că în limbă cele două elemente se găsesc îmbinate în doze variabile. Asupra acestei idei autorul revine mereu cu insistență. „Ar fi mai ridicul încă de a crede, spune Bally, că un fapt de exprimare este în întregime *afectiv* sau în întregime *intelectual*“ (p. 27). „Nu există niciodată, spune în altă parte același autor, exprimare în întregime intelectuală sau în întregime afectivă, pentru că inteligența și sentimentul... se găsesc amestecate în toate gîndurile noastre; deci, singură, proporția interesează“ (p. 157—158). Cînd factorul dominant, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, este cel afectiv, faptil respectiv de limbă se clasează printre fenomenele stilistice. Cele două elemente alcătuiesc o strînsă unitate și sînt într-o stare de echilibru instabil, dominantă poate fi răsturnată și inversată.

Trecerea „de la expresia abstractă și *intelectuală* la expresia concretă și *afectivă*“ este „progresivă și insensibilă“ (p. 132), elementul emotiv invadează progresiv cuvîntul obișnuit (p. 272). Pe lîngă aceasta, caracterul esențial afectiv al unei expresii depinde, „cele mai adeseori, nu numai de *cantitatea*, ci mai ales de *calitatea* sentimentului exprimat“ (p. 158). Iată de ce „valoarea afectivă a unei expresii este mai dificilă de a o sesiza și determina decît valoarea sa intelectuală“ (p. 154).

„În anumite cazuri, precizează Bally, un singur și același fapt de exprimare comportă cînd un sens exclusiv logic, cînd o valoare afectivă

clar caracterizată... Toate faptele de limbaj sînt în mod virtual susceptibile de a prezenta această dublă față... Înfilnim cuvinte care pot fi, după anturajul lor, fie categoric afective, fie categoric intelectuale..." (p. 159—160).

În lumina acestor precizări și deducții se poate conchide că nu e necesar ca de fiecare dată cînd cuvîntul primește o întrebuintare nouă, fie ea stilistică, să-și modifice forma. Așa cum același cuvînt poate avea cînd o dominantă logică, cînd una afectivă, tot astfel aceeași formă a cuvîntului poate dobîndi valori stilistice diferite. Să nu uităm că limba, atît în totalitatea ei cît și în compartimentele sale, este un sistem, faptele lingvistice sînt cuprinse în legi, reguli generale. Cuvîntul poate intra în diferite combinații, ca în matematică, de pildă, numărul, și de fiecare dată rezultatul adunării, sintezei este altul. De aceea nu vom avea nevoie de tot atîtea fapte de limbă, cuvinte sau forme, cîte idei sau stări afective vrem să exprimăm, Referindu-se la raportul cuvîntului cu contextul, care poate acorda sau anula valoarea stilistică a unui cuvînt oarecare, Bally constată că peste tot în asemenea cazuri „e vorba de o diferență de concepție, fără a schimba nimic în forma cuvîntelor“ (vol. II, p. 76).

Aici Bally, ajungînd în mod spontan la o interpretare dialectică, justă a faptelor cercetate, se dovedește a fi o minte ascuțită, capabilă de o intuiție științifică a fenomenelor de limbă. Pornind de la constatarea acestei coexistențe a celor două elemente ale limbii, se poate presupune că între ele există o legătură internă, probabil de condiționare; conținutul afectiv se bazează pe cel logic, dată fiind, în lumina învățaturii marxiste despre limbă, primordialitatea acestuia din urmă.

Din păcate însă Bally fixează raportul dintre elementul logic și cel afectiv, variabilitatea proporției între aceste elemente, aproape exclusiv în cadrul general al limbii. „Se ajunge aproape totdeauna că, spune el, în unele (cuvinte), latura afectivă nu apare și că altele dimpotrivă sînt în imposibilitatea de a arăta conținutul lor intelectual în stare pură“ (p. 160). Așa, spre exemplu, în timp ce în cuvintele unelte gramaticale elementul afectiv a fost „absorbit de conținutul intelectual“ (p. 270), în interjecțiile propriu-zise „elementul intelectual... este absorbit în întregime de conținutul său afectiv“ (p. 271). Conceptul în acest fel, raportul dintre cele două elemente ale limbii își pierde într-o mare măsură caracterul dialectic. Bally ancorează astfel la concluzia că un cuvînt are totdeauna fie o dominantă afectivă, fie una intelectuală, cercetarea stilistică trebuind să se îndrepte cu exclusivitate asupra cuvintelor din prima categorie. Conținînd numeroase elemente pozitive, ce puteau fi dezvoltate într-un sistem unitar și total valabil, concepția lui Bally cu privire la raportul dintre conținutul intelectual și afectiv al limbii a fost valorificată însă în mod unilateral în stilistica romînească.

Bally este inconsecvent și de astă dată și nu trage toate concluziile teoretice și practice ce se impun ca o consecință a părerilor exprimate anterior. El recade mereu în subiectivism, în idealism. „Cuvintele cele mai obișnuite, spune Bally, ca *frig*, *căldură*, *a merge*, *a fugi* etc., evocă în noi sentimente înainte de a deștepta idei; poți fi aproape sigur, exemplifică el, că... propoziția «plouă» va face să se trezească o impresie

de plăcere sau de neplăcere înainte de a face să se înțeleagă ideea de ploaie“ (p. 159). Dar sentimentul, ne întrebăm noi, nu se creează pe baza înțelegerii prealabile a noțiunii exprimate de cuvînt? Ca să am o stare de plăcere sau de neplăcere trebuie să înțeleg mai întii despre ce e vorba cînd se spune «plouă». Întii am înțelegerea rațională a faptului comunicat de limbă (cuvînt) și apoi, pe baza acestei înțelegeri și numai pe baza ei, mi se dezvoltă, chiar dacă la foarte scurt timp, sentimentul de neplăcere, bucurie etc. Discuțînd în felul lui Bally, lipsim sentimentele de baza rațională pe care ele se dezvoltă și ne situăm pe o poziție idealistă. Constatarea lui Bally că în studiul unei limbi străine percepțiile primează asupra impresiilor afective ar trebui reformulată astfel: distanța între perceperea cuvîntului (a noțiunii) și dezvoltarea sentimentului pe baza acestuia este mult mai mare decît în limba maternă.

Spre deosebire de vorbitorul obișnuit, scriitorul, spune Bally, „face din limbă o întrebuintare voluntară și conștientă“ și „întrebuintează limba într-o intenție estetică“ (p. 19). „O expresie literară, reia Bally problema, este o creație individuală, datorită puterii instinctului estetic; aceasta este produsul unui ideal superior, străin mentalității comune. În această calitate, conchide Bally, ea este perfect indiferentă stilisticii“ (p. 228—229). Distincția făcută de Bally între stilul scriitorului, care este individual, estetic și voluntar, și stilistică, care se ocupă cu fapte de limbă comune, spontane și afective, duce în concepția sa la divorțul acestora, stilul scriitorului este exclus din preocupările și obiectul stilisticii.

Dar oare, ne întrebăm noi, intenția estetică a scriitorului nu are de loc de-a face cu afectivitatea? Intenția estetică a scriitorului este subordonată conținutului logic al operei literare respective. Scriitorul exprimă într-un mod frumos, estetic, pentru că se adresează și sensibilității noastre, căutînd să ne convingă și pe această cale de adevărul ideilor expuse. Forma artistică, estetică a operei literare se adresează afectivității noastre, conținutul de idei mai ales intelectului și amîndouă la un loc realizează acea formă de cunoaștere care e specifică artei, respectiv literaturii. Deosebirea netă dintre estetic și afectiv, opoziția lor e periculoasă. În ultima analiză, mergînd pe această linie de demarcație trasată de Bally, se ajunge la negarea funcțiunii cognitive a artei.

Considerînd că limba literară artistică „este produsul unui ideal superior, străin mentalității comune“, Bally apreciază, exagerat, numai diferențele, neglijînd asemănările dintre limba scriitorului și limba comună. Limba literară se dezvoltă pe baza limbii comune. Scriitorul se întemeiază în cea mai mare măsură pe limba comună și-i folosește toate posibilitățile, resursele. Pentru el, preocuparea de a folosi în mod artistic limba este mult mai adîncită și are un caracter permanent, fără să aibă însă nevoie să-și inventeze limba, căci „el găsește elementele esențiale în limbajul organizat“ (p. 179).

Trebuie să ne ferim de pericolul de a crea o opoziție artificială între limba (mentalitatea) comună și limba (mentalitatea) scriitorului. Izolîndu-le și opunîndu-le, noi ajungem de fapt să negăm rolul militant al artei și al artistului, îi fixăm acestuia din urmă idealuri rupte de dez-

voltarea societății, ajungem la o interpretare idealistă a fenomenelor sociale.

Bally împarte imaginile în trei grupe: *moarte*, abstractizate, sesizate „printr-o operație intelectuală“ (p. 195) și caracteristice textelor științifice, *sensibile* sau *concrete*, sesizate prin imaginație, caracteristice poeziei și literaturii în general, și imagini *afective*, sesizate prin sentiment, ele fiind „exprimarea caracteristică a emoțiilor“ (vol. II, p. 148); imaginile afective sînt caracteristice limbii vorbite. Din această distincție făcută de Bally rezultă că imaginile cu care operează poetul și scriitorul nu sînt afective, în schimb sînt afective cele din limba vorbită. Se încearcă din nou excluderea din preocupările stilisticii a limbii operelor literare artistice.

Imaginile afective, spune Bally, „se prezintă acolo unde sentimentul domină gîndirea“ (vol. II, p. 148), adică în limba vorbită. Oare într-adevăr în limba vorbită gîndirea este dominată de sentiment? Credem că nu. Și aici tot gîndirea domină, căci și limba vorbită comunică mai întîi idei, gînduri legate de procesul muncii și apoi sentimente, atitudini. S-ar putea spune mai degrabă acest lucru, contrazicîndu-l pe Bally, despre limba poetică. O operă de artă autentică realizează cunoaștere lumii prin imagini, sensibile și concrete, ce impresionează, comunică și dezvoltă nu numai idei, ci și sentimente puternice. S-ar putea crede deci că e greșit a spune că limba vorbită e mai afectivă decît cea poetică.

Autorul este însă, din nou, inconsecvent în părerile sale privind limba operelor literare artistice. Raportîndu-se la deosebirile dintre stilul tehnico-științific și stilul literar printre altele, Bally constată că, „în timp ce savantul și tehnicianul modifică limba pentru a o face mai intelectuală și mai impersonală, limba literară o transpune pentru a o acomoda unei forme de gîndire esențial personală, afectivă și estetică“ (p. 244). Stilul tehnico-științific are într-adevăr un caracter intelectual și impersonal; vorbitorii, în acest caz, nu-și pun problema individualizării limbii, ci, dimpotrivă, urmăresc generalizarea formelor de limbaj în cadrul stilului, al profesiunii respective. Și aceasta se întîmplă datorită scopului urmărit, nevoilor de comunicare specifice acestui grup de vorbitori, acestui stil. Acordînd însă stilul literar artistic, prin opoziție cu stilul științific, o valoare „personală, afectivă și estetică“ în același timp, Bally pledează, contrazicînd cele afirmate anterior, pentru includerea limbii literare în preocupările stilisticii. În plus, trebuie să remarcăm că Bally acordă caractere asemănătoare și limbii vorbite, după cum vom vedea în cele ce urmează, ceea ce va duce, împotriva intenției sale, la găsirea unor note comune, de pe poziții stilistice, între limba vorbită și cea literară.

Inovațiile limbii literare asupra limbii comune se duc în mod esențial, constată Bally, „asupra sensului cuvintelor și a combinării lor, asupra grupărilor sintactice“ (p. 244). Rezultă de aici anumite limite pentru scriitor în inovațiile sale. Însemnează că el pornește în cea mai mare măsură de la materialul lingvistic existent în limba comună, nu se îndepărtează de ea, nu poate transforma limba după bunul său plac. Un mare scriitor este înțeles și gustat de cititori tocmai fiindcă se bazează pe

limba comună, fiindcă o folosește la maximum, cu tot potențialul ei expresiv, descoperind comori ascunse. De aceea „creația literară este totuși enormă“ (p. 245), dar „subterană“, tainică. Limba literară solicită astfel stăruitor primirea sa în cadrul stilisticii.

„Limba vorbită, spune Bally, este singura limbă adevărată“ (p. 8); ea „este singura limbă reală și vie care există“ (p. 29). Nu e vorba aici de faptul că limba, sub toate aspectele sale, nu poate fi concepută fără învelișul sonor, material al sunetelor. Bally se referă la vorbirea obișnuită a oamenilor, la limba realizată de un vorbitor sau altui în împrejurările zilnice. A conferi numai acestei limbi vorbite atributul de existență reală duce, în ultimă analiză, la ideea că numai particularul, concretul există, generalul, abstractul fiind o închipuire a minții noastre. Or, și generalul există, nu este creat doar de gândirea omului, însă numai prin particular. Această concepție filozofică greșită a lui Bally are consecințe negative, după cum vom vedea, asupra modului în care el rezolvă problema limbii vorbite.

Limba vorbită, spune Bally, „este esențial *subiectivă, concretă și afectivă*“ (p. 284). Vorbirea „descoperă o gândire aproape constant *subiectivă, concretă și afectivă*“ (p. 286). Pornind de la aceste caracteristici ale ei, Baly limitează obiectul stilistici la limba vorbită.

Oare într-adevăr limba vorbită este esențial subiectivă, concretă și afectivă fiindcă este vorbită? Simplul fapt al vorbirii, al exprimării orale îi dă această calitate? Dar limba în totalitatea ei este și vorbită, fără fără vorbire nu există limbă. Și omul de știință și funcționarul, spre pldă, își exprimă ideile nu numai în scris, ci și oral; și devine prin aceasta limba lor esențial afectivă? Firește că nu, deși este exact la fel de concretă și de subiectivă ca și oricare vorbire.

Caracterul afectiv al unei limbi (stil) nu este dat deci de exprimare; el este provocat de cauze interioare, decurge din structura internă, specifică a limbii (stilului) respective. Că prin exprimarea orală se sporește caracterul afectiv e fără nici o îndoială sau chiar, uneori, ea singură conferă unui fapt de limbă o valoare afectivă. Dar această constatare nu este valabilă pentru limba vorbită în totalitatea ei. Este adevărat că unele stiluri folosesc intens vorbirea ca mijloc de realizare a valorilor afective; așa e stilul literar artistic. Dar acest stil este prin definiție afectiv, spunem noi împotriva părerilor lui Bally, și ca atare el folosește în cea mai mare măsură nu numai exprimarea orală, ci și toate posibilitățile pe care le are limba. Specificul cunoașterii artistice impune acest lucru.

În al doilea rând, din cele afirmate de Bally rezultă că vorbitorul este preocupat de exprimarea mai întâi a afectului și nu a ideilor, concepție greșită al cărei substrat idealist este demascat de teoria marxistă cu privire la apariția și dezvoltarea limbii în procesul muncii ca mijloc de comunicare între oameni. A spune că limba vorbită este esențial subiectivă, concretă și afectivă înseamnă a susține concepția idealistă subiectivistă, a ascunde substratul material, obiectiv al limbii. Se neagă în felul acesta încă odată reflectarea obiectivă a realității prin limbă. „Exprimarea spontană nu va fi într-adevăr în mod esențial obiectivă“, spune Bally;

căci „în majoritatea timpului noi nu enunțăm idei și judecăm asupra lucrurilor, ci impresiile pe care aceste lucruri le fac asupra noastră“ (p. 268). Deci limba vorbită nu reflectă realitatea obiectivă, ci impresiile pe care lucrurile le produc asupra noastră, impresii, firește, subiective, strict personale. Iată clar exprimată negarea rolului gnoseologic al limbii, baza filozofică idealistă care orientează stilistica lui Bally.

Cu toate acestea și limba vorbită are un aspect neutru. „Limba comună, spune Bally, s-ar putea numi aspectul neutru și impersonal al limbii vorbite“ (p. 284). Limba comună e o abstractizare, și ca atare nu poate fi transformată în existență reală. Limba comună este deci neutră prin abstractizările și generalizările pe care le presupune. Întrebarea este dacă limba comună e într-adevăr atât de neutră pe cât se pare? Sau cum se înțelege această „neutralitate“ a ei? Că e impersonală, mai presus de orice îndoială, dar acest termen nu ne ajută de loc la clarificarea problemei noastre. În această limbă comună oare nu se abstractizează și nu se generalizează nu numai mijloacele și valorile logice, intelectuale ale limbii, ci și cele afective? Dacă da, atunci și limba comună trebuie să cuprindă asemenea procedee și valori. În sprijinul acestei afirmații reamintim constatarea că elementul afectiv se sprijină pe cel logic, sensul figurat al cuvîntului pe cel obiectiv, stilistica pe gramatică ș.a.m.d.

A spune pur și simplu că limba comună e neutră înseamnă a considera că elementele generale, comune ale limbii nu sînt afective, ci numai cele particulare, individuale, în ultimă instanță deci abaterile de la normele generale ale limbii. Ajungem în felul acesta la izolarea metafizică în categorii imuabile a faptelor de limbă unele logice, cele comune, altele afective, cele individuale. De fapt, în felul acesta Bally se contrazice pe sine însuși, își răstoarnă afirmația în legătură cu coexistența celor două elemente ale limbii, logic și afectiv, unitatea lor, pe care a susținut-o, pe drept cuvînt, cu atîta insistență și a formulat-o cu atîta ingeniozitate.

Nici despre limba literară artistică nu s-ar putea spune că este expresivă în toate elementele sale componente, deși sub aspectul său general prezintă această caracteristică ce o opune celorlalte stiluri. Elemente neutre, la care să fie raportate cele stilistice, există și se vor găsi întotdeauna și în limba literară, contrastul dintre exprimarea afectivă și cea pur intelectuală realizîndu-se mai ales în cadrul stilului.

În problema raportului dintre gramatică și stilistică, deși tratarea generală a acestei probleme se resimte într-o anumită măsură de pe urma pozițiilor sale teoretice și filozofice nu totdeauna juste, Bally face numeroase precizări valabile. Cu toate că în ansamblu el nu fundamentează stilistica pe studiul gramaticii, prin unele afirmații teoretice și prin unele exemplificări, mai bogate în volumul al doilea al lucrării sale, Bally ne dă suficiente elemente de sprijin pentru stabilirea principală a unui strîns raport între stilistică și gramatică, raport de care cercetătorii trebuie să țină seama în mai mare măsură în viitor.

Pornind de la constatarea că cercetarea caracterelor afective este un vast studiu de sinonimie, el consideră că „este preferabil de a începe prin studiul cuvîntelor... chiar din aceeași categorie gramaticală“

(p. 140). Intr-adevăr, spre exemplu, între un adjectiv și un adjectiv substantivizat, care a trecut deci în altă categorie gramaticală, există deosebiri esențiale despre care vorbește gramatica și care, în mod absolut cert, nu pot fi indiferente nici stilisticii. „Nu există o limită categorică, spune Bally, între faptele gramaticale pur logice și acelea care comportă o nuanță afectivă“, la fel cum „nu există o limită categorică între gramatică și lexicologie“ (vol. II, p. 183). „Un fapt de sintaxă fiind un procedeu pur formal, nu există rațiune pentru ca el să nu poată exprima un sentiment la fel de bine ca o idee“; de aceea „nu există deosebire de principiu între sintaxă și stilistică, sau mai exact, limita care le separă nu este riguros trasată“ (p. 261). „Există, la marginile gramaticii, un vast teritoriu, foarte puțin cunoscut încă, conținând întregul ansamblu al categoriilor gramaticale prin care sentimentul încearcă să se exprime“ (p. 261). Există „fapte sintactice care nu pot fi clarificate într-un mod satisfăcător dacă se limitează la o explicație logică“ (p. 265).

Nu credem că Bally ar putea fi bănuit de încercarea de a vărsa stilistica în gramatică. Sîntem convinși însă că lingviștii nu au dezvoltat în măsura necesară acest caracter dialectic al raporturilor dintre gramatică și stilistică, pe care Bally l-a întrezărit în mod genial.

Printre exemplele date, cu preferință în volumul al doilea, Bally remarcă „fapte de gramatică care, alături de valoarea lor logică, au o valoare afectivă“ (vol. II, p. 185). Așa sînt: articolul hoărit în *Oh! le joli enfant!* sau în apozitia articulată «Rubens, le célèbre peintre flamand», ce se deosebește de forma nearticulată («Rubens, célèbre peintre flamand») prin existența unui „apel făcut sensibilității“ (p. 262), prin caracterul ei evocator; conjuncția coordonatoare copulativă în *Tu veux partir? Et ta promesse?*; adjectivul demonstrativ în *Oh! ces savants!* (vol. II, p. 185—186); substantivizarea adjectivului, mijloc prin care „calitatea se găsește exprimată cu mai multă intensitate“ (vol. II, p. 202); substituirea substantivului unui adjectiv; valoarea intensivă a unor adjective provocată de relația lor sintactică cu substantive al căror sens corespunde acestui scop ca în *căldură sufocantă (copleșitoare, tropicală)* etc., în opoziție cu *căldură solară* sau *căldură artificială* (p. 71) și altele.

Chiar rezumîndu-ne la aceste exemplificări, se desprinde clar constatarea că modul în care vede Ch. Bally problema raportului dintre gramatică și stilistică permite utilizarea constantă a gramaticii, precum și a celorlalte discipline lingvistice, pentru a putea da fenomenului stilistic cercetat o explicație și interpretare deplin științifică. Privită în acest fel, stilistica apare într-adevăr ca o știință nouă, care cercetează întregul material al limbii, studiat și clasificat de o disciplină sau alta, sub aspectul expresivității sale, al funcțiunii stilistice. Iată de ce stilistica, această știință funcțională a limbii sub aspectul ei afectiv, estetic, nu se poate dispensa, ci, dimpotrivă, presupune cunoașterea prealabilă a tuturor compartimentelor limbii, cercetate de o disciplină sau alta, pentru a realiza sinteza caracteristică ei.

Gîndirea se realizează din punct de vedere lingvistic, spune Bally, prin *procedeele formale*. Procedeele formale care au un caracter afectiv sau expresiv „sînt numite *mijloace de exprimare*“ (p. 250); „ele nu for-

mează un *ansamblu* prin numărul lor, ci un *sistem* prin gruparea și pătrunderea lor reciprocă“ (p. 21—22), un sistem al mijloacelor de exprimare, deosebit de acela al valorilor expresive (p. 257). La rândul lor, acestea sînt de două feluri: *directe* sau *lexicologice* și *indirecte*, „exterioare cuvintelor“ (p. 266), tipul cel mai perfect constituindu-l formele sintactice. Mijloacele directe sau lexicologice sînt cuvintele propriu-zise, care au reunite ambele elemente, cel intelectual și cel afectiv. Absența unuia din factori, spre pildă a celui intelectual în cazul exclamațiilor pure sau a celui afectiv în cazul „faptelor gramaticale“ (p. 273), este caracteristică mijloacelor indirecte de exprimare. Lipsindu-le elementul afectiv, spune Bally, faptele gramaticale de limbaj“ scapă total observației stilistice“ (p. 273), în timp ce faptele din prima categorie, ca exclamația, interjecția, intonația, elipsa, dislocarea frazei etc., sînt puse „înainte de toate în serviciul exprimării sentimentelor“ (p. 266); „întrebunțarea mai mult sau mai puțin abundentă „a acestora“ este un fel de termometru cu care se poate măsura temperatura sufletului“ (p. 266). Pentru studiul limbii vorbite prezintă interes deosebit mijloacele indirecte de exprimare. Prin aceste mijloace „se arată unitatea limbii vorbite“ (p. 321). Ele sînt caracteristice vorbirii „se regăsesc în toate manifestările sale“ (p. 321).

Fără a intra în analiza amănunțită a părerilor lui Bally cu privire la mijloacele de exprimare a valorilor stilistice, constatăm că împărțirea acestor mijloace în cele două categorii, directe sau lexicologice și indirecte, nu rezolvă problema decît în linii foarte generale. Reținînd afirmația sa extrem de prețioasă că mijloacele de exprimare, ca și valorile stilistice pe care le realizează acestea, alcătuiesc un sistem, un tot unitar prin relațiile lor reciproce, cei care se ocupă cu cercetările stilistice vor trebui să identifice verigile acestui sistem, categoriile stilistice. Metafora, comparația, repetiția etc. sînt astfel de categorii proprii stilisticii? Poate că da. Răspunsul convingător și „definitiv“ nu poate fi dat însă decît pe baza cercetării exhaustive în prealabil a întregului domeniu de fapte al stilisticii.

Prezentînd concepția stilistică a lui Ch. Bally în trăsăturile sale esențiale, am încercat în același timp să valorificăm elementele pozitive ale sistemului său stilistic. Avem convingerea că, în urma înlăturării pozițiilor teoretice greșite, idealiste, a inconsecvențelor autorului, *Tratatul de stilistică franceză* al lui Ch. Bally rămîne și astăzi nu numai o verigă în lanțul istoriei stilisticii, ci și un izvor prețios capabil încă să alimenteze stilistica cu probleme și soluții dintre cele mai importante.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ Ш. БАЛЛИ

(Краткое содержание)

Принимая во внимание, что стилистика выдвигает сегодня перед исследователями исключительно важные вопросы, автор задаётся целью пересмотреть с современных позиций этой лингвистической дисциплины ценный труд Ш. Балли, „*Traité de stylistique française*“, направлявший в прошлом в большой мере румынскую стилистику.

Произведение Ш. Балли характеризуется большим разнообразием обсуждаемых или едва затрагиваемых вопросов, наличием ценных диалектических элементов наряду с идеалистическими или метафизическими, непоследовательностью автора в анализе изучаемых явлений. После раскрытия позиции Ш. Балли по вопросу соотношения между языком-мышлением-действительностью, автор переходит к обсуждению определения стилистики, данного Ш. Балли. Затем анализируется подробно весь материал книги, сгруппированный вокруг следующих крупных вопросов: соотношение между логическим и аффективным элементами в языке; язык писателя, разговорный язык и стилистика; соотношение между грамматикой и стилистикой.

Касаясь связи, существующей между аффективным и логическим значением какого-либо языкового факта, вопрос на котором настаивает Ш. Балли, он устанавливает существование тесного единства между обоими элементами. Недостаток его взгляда состоит в том, что в конце концов он устанавливает соотношение между логическим и аффективным элементами, изменчивость пропорции между этими элементами почти исключительно в общем пределе языка, ошибочно заключая, что какое-либо слово имеет всегда, или почти всегда, либо логическое, либо аффективное значение. Он впадает таким образом в метафизику.

Поправки необходимы и в связи с тем, как оценивает Балли интерес к языку художественных литературных произведений и к разговорному языку. Между этими двумя аспектами одного и того же языка мы не можем принять отличительной линии, намеченной Балли. Эстетический замысел автора не чужд стилистических вопросов, а только разговорный язык не может быть предметом исследования для стилистики. Идеологические пределы Ш. Балли отражены здесь наиболее сильно.

Несмотря на то, что Балли не основывает стилистики на изучении грамматики или других лингвистических дисциплин, некоторыми теоретическими уточнениями, а также и некоторыми примерами он даёт нам достаточно опорных элементов для главного установления тесного соотношения между стилистикой и грамматикой, доказывающего, что языковой факт, внешне нейтральный, в определённых условиях может приобрести явное стилистическое значение.

LA CONCEPTION STYLISTIQUE DE CH. BALLY

(Résumé)

Considérant que la stylistique soulève aujourd'hui pour les chercheurs des problèmes particulièrement importants, l'article se propose de reconsidérer, des positions actuelles de cette discipline linguistique, l'ouvrage de grande valeur de Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, qui a orienté dans une large mesure la stylistique roumaine d'hier.

Ce qui caractérise l'ouvrage de Ch. Bally est la grande variété des problèmes débattus ou entrevus, la présence d'éléments dialectiques à côté d'autres, idéalistes ou métaphysiques, l'inconséquence de l'auteur dans l'analyse des phénomènes étudiés. Après avoir précisé la position de Ch. Bally dans le problème du rapport entre langue, pensée, réalité, on passe à la discussion de la définition que Ch. Bally donne de la stylistique. On analyse ensuite amplement toute la matière du livre, groupée autour de ces grands problèmes: rapports de l'élément logique et de l'élément affectif dans la langue; langue de l'écrivain; langue parlée et stylistique; rapports de la grammaire et de la stylistique.

Touchant la relation qui existe entre la valeur affective et la valeur logique d'un fait de langue, problème sur lequel il insiste, Ch. Bally constate une étroite unité entre ces deux éléments. Le défaut de sa conception est, au fond, d'établir le rapport entre élément logique et élément affectif, ainsi que la variabilité de la proportion entre ces éléments, presque exclusivement dans le cadre général de la langue, concluant à tort qu'un mot quelconque a toujours ou à peu près toujours, soit une valeur logique, soit une valeur affective. De la sorte il débouche dans la métaphysique.

D'autres rectifications s'imposent, en particulier sur la manière dont Bally apprécie l'intérêt porté à la langue des oeuvres littéraires (artistiques) et à la langue parlée: nous ne pouvons accepter la ligne de démarcation qu'il trace entre ces deux aspects de la même langue. L'intention esthétique de l'écrivain n'est pas étrangère aux préoccupations de la stylistique et la langue parlée ne saurait constituer à elle seule l'objet d'étude de la stylistique. C'est sur ce point que les limitations idéologiques de Ch. Bally se marquent le plus fortement.

Quoique Bally ne fonde pas la stylistique sur l'étude de la grammaire ou d'autres disciplines linguistiques, il nous offre grâce à certaines précisions théoriques ainsi qu'à l'aide de certains exemples, des points d'appui suffisants pour établir en principe une relation étroite entre stylistique et grammaire, relation qui démontre qu'un fait de langue, neutre en apparence, peut acquérir dans certaines conditions une valeur stylistique évidente.

EREDMÉNYEINK ÉS FELADATAINK A MAGYAR NYELVET ÉRT ROMÁN NYELVI HATÁS TANULMÁNYOZÁSA TERÉN*

MARTON GYULA

I

Erdély területén románok és magyarok hosszú évszázadok óta élnek együtt. E hosszas együttélés természetesen nemcsak a román nép és a vele együttélő magyar nemzeti kisebbség életmódjában, foglalkozásában, építkezésében, viseletében, szokásaiban, hagyományjaiban és népköltészetében hagyott mély nyomokat, hanem nyelvében is. A román—magyar nyelvi kölcsönhatásnak a nyelvtudomány, a történettudomány, a néprajz és a folklór szempontjából tanulságokban egyaránt gazdag kérdését azonban a nyelvtudomány a múltban nem aknáztta ki. A román és magyar nyelvtudomány művelői közül csak kevesen végeztek ilyen természetű vizsgálódásokat. Különösen elhanyagolt terület a magyar nyelvet ért román hatás. A magyar nyelvtudomány igen komoly eredményeket ért el a honfoglalás előtti török, a szláv, német, latin, ófrancia és olasz hatás tanulmányozásának vonatkozásában, ugyanakkor a román nyelvi hatás tanulmányozása terén a magyar nyelvtudomány keveset tett.

A román nyelvi hatás tanulmányozásának elhanyagolása természetesen nem magyarázható csupán az érdeklődés hiányával. Jelentős mértékben hozzájárult ehhez a volt magyar uralkodó osztályok nemzeti gögje és elfogultsága is. Úgy véljük, hogy népi demokratikus rendszerünk kibontakozó és nagy lendülettel fejlődő tudományos élete, a marxista tudományra jellemző tárgyilagosság és pártosság, a román és magyar népbaráti együttműködése olyan tényezők, amelyek arra köteleznek bennünket, hogy nyelvtudományunknak ez elhanyagolt kutatási területét is munkába vegyük.

2

Eddigi ismereteink szerint a magyar nyelvet ért román hatással először Vass József foglalkozott 1863-ban megjelent „A magyar nyelvjárás-

* A kolozsvári V. Babeş és a Bolyai Egyetem 1958. május 25—28-án tartott tudományos ülészakán elhangzott előadás. Mivel a kéziratot később adtam nyomdába, a lapalji jegyzeteket, utalásokat kiegészítettem egy-két esetben, ha ezt feltétlenül szükségesnek láttam.

tanhoz" című tanulmányában (NyK. II, 361—89). Kora felfogásához híven Vass arra vállalkozott, hogy rövid tanulmányában minden szempontból leírja a kapnikbányai nyelvjárást.¹ Munkájában több román eredetű sajátosságra és szóra is felhívja a figyelmet. A hangtani fejezetben például megemlíti, hogy a bemutatott nyelvjárásban a hangsúly elég gyakran áttevődik a második szótagra: *bánkodik, gondolatok, hirtelen* (364), több példát idéz a hosszú mássalhangzók rövid ejtésére: *tanítótam, megfizéték* (365). Bemutat egy-két, a magyarban szokatlan nyelvtani sajátosságot is ezek román eredetét azonban meg nem ismeri fel. Ilyenek például: *két bornyujai, egy rakás asszonyok* (369).

A rendkívül vázlatos hangtani és nyelvtani fejezet után „A kapnikbányai nyelvjárás egyéb sajátosságai” című fejezet következik. Ebben sajátos szólásmódokat, közmondásokat és tájszókát közöl. A felsorolt „abajdóc” (idegen eredetű) és tájszók közt 21 román eredetű szó található. Pl. *beszpurkál* (bepiszkit), *bondrus* (maszkura), *bringa* (torokdaganat), *áreptál* (perlekedik), *gulásztra* v. *gurászta* (az a tej, melyet a tehén a megborjúzása utáni napokban ad), *nánás* (násznagy), *putregály* (korhadtság), *pozsár* (erdőtűz), *tárnica* (erdei tisztás, kaszáló), *tropotyál* (ide s tova tipeg-topog), *zsingás* (kényes).

Vass József közlését a XIX. század hetvenes éveiben még több hasonló leírás követte, köztük több olyan is, mely erdélyi nyelvjárásokról szólt.² Elszórtan ezekben is találhatóak a román hatásra vonatkozó megjegyzések és adatok. A magyar nyelv román eredetű kölcsönszavainak lehető teljes összegyűjtésére és tudományos feldolgozására azonban csak 1876-ban történt az első kísérlet. Ebben az évben közölte Edelspacher Antal tanulmányát a magyar nyelvbe átvett román elemekről (NyK. XII, 87—116). Miután az előszóban hangsúlyozza a nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának fontosságát a nyelvtudomány és a történettudomány szempontjából, Edelspacher a magyar szakfolyóiratokból és szótárakból³ összegyűjtött 124 román kölcsönszót közöl tanulmányában. A hangtani, szótani és helyesírási tanulságok levonása után a román kölcsönszók két nagyobb rétegét különbözteti meg hangtani kritériumok alapján: egy régebbi és egy újabb réteget. Régi kölcsönszóknak azokat tekinti, amelyek alkalmaz-

¹ A tanulmány anyagát — amint erről maga Vass tájékoztat bennünket — Lőrincz Károly kapnikbányai piébanos gyűjtötte, ő csak feldolgozta. A Lőrincz gyűjtötte anyagot azonban alaposan megrostálhatta, mivel ezt írja a bevezetőben: „... minden közkeletű, s a honban széltiben, vagy annak nagyobb részében élő szó, hangoztatás, szójárás, beszédejtés, szólásmód jelen munka keretén kívül maradt, mint olyan, ami nem tájszó vagy vidéki szójárás, s tájbeszédi hangárnyalat. Ebben leli magyarozatát az, miért apadt le a terjedelmileg bő gyűjtélék ily csekély lapszámra” (i. m. 363).

² L. erre vonatkozólag: Benkő Loránd és Lőrincze Lajos, *Magyar nyelvjárási bibliográfia*. Budapest, 1951.

³ A következő forrásokat használta fel: NyK. I—X.; Nyr. I—III.; Czuczor Ger-gely és Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára* I—IV. Budapest, 1862—74; Ballagi Mór, *A magyar nyelv teljes szótára* I—II. Budapest, 1873; *Magyar Tájszótár*. Buda, 1838; Baróti Szabó Dávid, *Kisdud Szótár*. Kassa, 1792; Vass József, *A magyar nyelvjárásához*. NyK. II, 361—89; *Magyar Nyelvészet* I—VI. kötet; Kriza János, *Vadrózsák*. Kolozsvár, 1863; Farkas J., *Német—magyar és Magyar—német Zsebszókönyv*. I—II. kötet (i. m. 92).

kodtak a magyar nyelv hangtani sajátságaihoz, s amelyeknek származékai is vannak. Ilyenek szerinte: *berbécs*, *csercse* (apró barmok állán vagy nyakán függőlegesen kinőtt vékony húsdarabok), *kocsán*, *kópé*, *mukuc* (végecske, gyertyavégecske) stb.

Lényegesen gazdagabb anyagot tartalmaz Szinnyei Józsefnek 1893—94-ben közölt tanulmánya a magyar nyelvbe átvett román szavakról (Nyr. XII—XIII). Dolgozata bevezetőjében Szinnyei elmarasztalja a magyar nyelvudományt e fontos kutatási terület elhanyagolásáért. Mivel Edel-spacher tanulmányának megjelenése óta, főleg a magyar nyelvjárásokból, gazdag anyag került felszínre, elérkezettnek látja az időt a kérdés újabb összefoglalására.

Szinnyei anyaggyűjtésének eredménye 340 román kölcsönszó. Minden egyes szót tüzetes vizsgálatnak vet alá. Nem egy szóról oldalakra menő tanulmányt ír, kiigazítva elődeinek több tévedését. Anyaga természetesen nem lehetett teljes. A Magyar Tájszótár szerkesztőjének kétség-telenül gazdag nyelvjárásai anyag állott rendelkezésére, de mert az erdélyi magyar nyelvjárások tüzetes feldolgozására nem került még sor, anyaga csak a legfontosabb román kölcsönszókát tartalmazhatta. A tanulmány egyébként mintaszerű a maga nemében. Ma is értékes útbaigazításokat nyújt a kérdéssel foglalkozó szakembernek. Kár, hogy a kölcsönszók tüzetes vizsgálatának legfontosabb hangtani, szókinccstörténeti és nyelvtani tanulságait nem foglalta külön össze.

1912-ben jelent meg Damian Istvánnak „Adatok a magyar—román kölcsönhatáshoz” című tanulmánya (Nyelvészeti Füzetek 67. sz.). Dolgozata I. részében a román nyelvet ért magyar hatással foglalkozik, a II. részt a magyar nyelvre gyakorolt román hatásnak szenteli. E részben a Szinnyei tanulmányának megjelenése óta napvilágot látott anyagot veszi számba és kiegészíti a régi anyagot mintegy 200 kölcsönszóval. Az anyag számbavétele után fogalomkörök szerint csoportosítja a román kölcsönszókát, majd a magyarba került szók használati körét igyekszik megállapítani. Ebből a szempontból a szók három csoportját különbözteti meg: 1. szűkebb területen használt szók; 2. egész Erdélyben elterjedt szók; 3. a magyar köznyelvben is meghonosodott szók, mint amilyenek: *áfonya*, *alakor*, *bács*, *banya*, *batul* (alma), *bojár*, *cimbora*, *cserge*, *csimpolya* stb. Több szóról megállapítja az átvétel régi voltát is. Ilyenek pl. *kesej* (1211), *alakor* (1440), *sod* (Érsekújvári Kódex).⁴ Tárgyal dolgozatában több román eredetű tükörszót és tükörkifejezést, vonzatot, nyelvtani és jelentés-változásbeli hatást is. Ezek csak részben helytállóak. Így — tévesen — román eredetűeknek tartja például az *ír lesz*, *irtam lesz* igealakokat.

Újabb összefoglaló jellegű munka csak 1942-ben látott napvilágot. Ez Blédy Gézánek „Influența limbii romine asupra limbii maghiare (Studiu lexicologic)” című doktori értekezése (Sibiu, 1942). Dolgozata I. részben Blédy az addigi eredményeket foglalja össze nagy alaposággal és körültekintéssel. Összesen 570 kölcsönszót mutat ki és tárgyal példás utánajárással és pontossággal, majd két szempontból is csoportosítja a tárgyalt kölcsönszavakat: a) elterjedési körük és b) fogalomkörök szerint.

⁴ A *kesej* esetében nyilvánvalóan tévedett. (Vö. SzófSz).

Elterjedési körük alapján a következő csoportokat különbözteti meg: nagyon elterjedt szók; csak Erdélyben használt szók; a Székelyföldön elterjedt szók; szűkebb területen használt szók; ritka szók és románizmusok. A nagyobb területen elterjedt szók szerinte ezek: *berbécs, boér, brindza, cáp, csoma, esztrenga, ficsór ~ ficsúr, furulya, góbé, palacsinta, poronty, rumuny, tokány*. A többi kölcsönszó csak Erdélyben ismert. Nyilvánvaló, hogy ezek száma sem lehet teljes, mint ahogy elterjedési területüket sem állapíthatta meg pontosan a rendelkezésére álló adatok alapján. Tanulmányos a szavak fogalomkörök szerinti csoportosítása is. A számbavett kölcsönszók a következő fogalomkörökből valók: földművelés és állattenyésztés, növény- és állatvilág, emberi tulajdonságok, háztáji eszközök és anyagok, igék, ételek és italok, szórakozás, szokások, ruházat, méltóság- és foglalkozásnevek, földrajzi és időjárás fogalmak, néphiedelmek, rokonságfogalmak. Dolgozata első részében foglalkozik röviden a román kölcsönszavakhoz kapcsolódó hangtani, nyelvtani és jelentéstani kérdésekkel is. Ez a rész a dolgozat szótani jellegének ellenére is eléggé szűkszavú. Egyáltalán nem foglalkozik a szerző a román kölcsönszók időbeli rétegződésével.

Dolgozata második, eredeti anyaggyűjtésre támaszkodó részében a szerző azt igyekszik bemutatni, milyen hatást gyakorolt a román nyelv a magyar nyelv szókincsére Erdélyben az 1920-as éveken. E rész anyagának jelentős részét az Aradi Hírlap 1930-ig terjedő évfolyamaiból gyűjtötte. A forrás egyoldalúsága, továbbá a nyelvhatalom kialakulatlansága miatt e rész hozzájárulása a kérdés továbbviteléhez nem áll arányban a befektetett munkával. A szerzőnek feltétlenül a beszélt nyelv megfigyelésére kellett volna a súlyt helyezni, s az anyagot elsősorban onnan gyűjtenie. Ettől figyeléseket. Ilyen például a párhuzamos alakokra vonatkozó megfigyelése, emelkive ez a rész is tartalmaz figyelemre méltó szempontokat és meg a latin alakok számának szaporodása a román nyelv hatására stb.

1942 óta nem jelent meg egyetlen, a román nyelvi hatással foglalkozó összefoglaló munka sem. Az összefoglalás, rendszerezés alapjául szolgáló adatközlés és részletkérdéseket tisztázó közlés is kevés látott napvilágot. (Vö. Molnár Károly: MNY. LIV, 146—57). Természetesen a valóságot másnak meg, ha azt állítják, hogy semmi sem történt a kérdés további érdekében. Történt. Azonban az, ami történt, töleg más szempontokról vezereit anyagterelő, rendszerező és értékelő jellegű munka volt. A román hatás tervszerű és módszeres tanulmányozására mind a mai napig nem került sor. Ez mulasztása nyelvtudományunknak. Még komolyabb mulasztás azonban véleményünk szerint az, hogy a más szempontokról megszábot kutatások eredményeként felszínre került anyag kiaknázását sem végezték el a szakemberek. Gondolunk itt mindenekelőtt a harmincas évekig visszanyúló s eredményekben rendkívül gazdag erdélyi magyar helynevkutatásra. Elsősorban Szabó T. Attila, de tanítványai is pártatlan szorgalommal gyűjtötték helyneveinket. Több jelentős kiadvány és kisebb helynevközlés látott napvilágot.⁵ Szabó T. Attila több évtizede

⁵ Lőrincze Lajos, *Földrajzinévgyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai*. Bpest, 1949. 9, 18—19.

gyűjti az anyagot az Erdélyi Magyar Helynévtörténeti Adattár és egy Erdélyi Magyar Oklevélszótár összeállítása céljából. Az összegyűjtött jelenkori, valamint történeti hely- és köznévyanyag nagy számú román eredetű szót is tartalmaz. A negyvenes években kibontakozóban volt a személy- és állatnevek gyűjtése is.⁶ Különösen nagyjelentőségű azonban e szempontból a harmincas évekig visszanyúló s a negyvenes évektől rendszeresen folyó hazai magyar nyelvjárás kutatás.

A negyvenes évekig a hazai magyar nyelvjárások tanulmányozása meglehetősen szűk keretek közt folyt. A Debrecenbe távozó Csúry Bálint Szabó T. Attila személyében utódot hagyott maga után. Egyetemi hallgatók körében kifejtett irányító tevékenységének eredményeképp Szabó T. Attilának egy-két kitaró munkatársa is akadt, a magyar nyelvjárások tanulmányozása terén elért eredmények mégsem léphették túl néhány jelenségmonográfia keretét. Az 1940 őszén megalakult Erdélyi Tudományos Intézet Nyelvjárás-kutató Osztálya már több lehetőséget biztosított, s így sor kerülhetett az első magyar tájnyelvi atlasz anyagának összegyűjtésére.⁷ A két gyűjtő valamennyi katonaszegi és borsavölgyi faluban kikérdezte a mintegy 3000 kérdést tartalmazó kérdőívet, s így hozzávetőlegesen 120 000 nyelvjárási adatot gyűjtöttek össze. Szép számban akad köztük minden bizonnyal román eredetű kölcsönszó is. Az anyag jelentős részben ma is kiaknázatlan.⁸ A kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az Erdélyi Tudományos Intézet nyelvjárás-kutatói gazdag anyagot gyűjtöttek a Borsavölgyén, elsősorban Kidében, egy borsavölgyi magyar tájnyelvi szótár összeállítására érdekében. Ebben az anyagban is sok román kölcsönszó és más román eredetű sajtáság fordul elő. Eddig ennek az anyagnak a feldolgozása is csak részben történt meg.⁹

A felszabadulás után a Bolyai Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nyelvjárás-kutatói nagy lendülettel láttak hozzá a hazai magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozásához. A minden szempontból rendkívül tanulságos moldvai csángó nyelvjárás nyelvföldrajzi felvételezése után¹⁰ sor került az anyaggyűjtés megkezdésére a Magyar Autonóm Tar-

⁶ A kibontakozó erdélyi magyar személynévgyűjtésről l. Lőrincze Lajos, *Szemponatok és adatok személyneveink újabbbkori történetéhez*. „Magyar Nyelvjárások“ I, 65—94 és kny.

⁷ L. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula, *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke néprajzi térképé”-ből*. Kolozsvár, 1944. „Erd. Tud. Füzetek“ 181.

⁸ A Kalotaszegen gyűjtött anyag egy részét Szabó Zoltán és Vámszer Márta értékesítette kandidátusi értekezésében. Folyamatban van a tájszóanyag feldolgozása.

⁹ A következő dolgozatok készültek el: Balassa Iván, *A borsavölgyi néprajzi névszótöve* (a kézirat elveszett); Gálffy Mózes, *A kidei néprajzi igeragozása és igerképzése* (a kézirat jelentős része elpusztult); Márton Gyula, *A borsavölgyi igeragozás* (kiadás alatt áll).

¹⁰ L. Szabó T. Attila, *A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében*. MNy. XLIX, 508—14; Márton Gyula, *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszájának munkálatairól*. Nyr. LXXVIII, 376—82.

ományban,¹¹ Aranyosszéken,¹² Nagykároly környékén¹³ és a Mezőségen.¹⁴ A gyűjtők tapasztalatból tudják, hogy e tájnyelvi atlaszok anyagában is szép számban fordulnak elő román kölcsönszók. Feldolgozásuk csak részben történt meg.¹⁵

A román nyelvi hatás tanulmányozása szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonítunk az RNK-beli magyar nyelvjárások nagy atlaszának (L. Szabó T. Attila: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* I, 13—26). A mintegy 3000 adatot tartalmazó kérdőfüzetnek mindenik, s így az erős román nyelvi hatásnak kitett tájnyelvi egységekben való kikérdezése feltétlenül gazdag anyagot hoz felszínre. Az atlasz anyaggyűjtési munkálatainak tervszerű továbbfolytatása tehát ebből a szempontból is egyike a hazai magyar nyelv-tudomány legfontosabb feladatainak.¹⁶

Az eredmények számbavétele során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a hazai magyar folklór és a néprajzi kutatásokat sem. A kolozsvári Folklór Intézet munkatársaitól gyűjtött moldvai csángó, székely és más népköltési anyag a román hatás tanulmányozásának is értékes forrása. Hasonló jelentőségű az RNK-ban folyó magyar néprajzi gyűjtés is. Eddig ezt az anyagot sem aknázták ki kellő mértékben a szakemberek a román nyelvi hatás szempontjából.¹⁷

¹¹ L. Gálffy Mózes—Márton Gyula, *A Bolyai Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyelvjáráskutató tevékenysége a Magyar Autonóm Tartományban*. „A kolozsvári V. Babeş és Bolyai Egyetemek Közleményei.” Társadalomtud. sorozat I. 253—79 + 12 térképmelléklet. — *Mutatóny Csik és Gyergő Tájnyelvi Atlaszá-ból*. „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények” I, 63—74 + 25 térképmelléklet.

¹² A gyűjtést Murádin László, a Bolyai Egyetem Magyar Nyelv-tudományi Tanszékének tanársegéde, jelenleg a kolozsvári Nyelv-tudományi Intézet kutatója végezte. Az anyag feldolgozása folyamatban van.

¹³ Anyagát Teiszler Pál tanársegéd gyűjtötte.

¹⁴ Az anyaggyűjtést B. Gergely Piroska és Murádin László kezdte meg, egyelőre tájékoztató jelleggel.

A tanszék nyelv-járáskutatóitól készített tájnyelvi atlaszok módszeréről l. Márton Gyula, *L'activité de la chaire de langue hongroise de l'Université Bolyai concernant la rédaction d'atlas dialectaux*. „Orbis”, Tome VII, No. 2, 1958, 361—71.

¹⁵ A legtanulságosabb e szempontból a moldvai csángó nyelv-járáás. E nyelv-járáásunk román kölcsönszó anyagát Márton Gyula vette számba. A meglehetősen gazdag anyag feldolgozása folyamatban van. Ugyanő több cikket is írt és tett közzé. A fontosabbak a következők: *A moldvai csángó nyelv-járáás szókincsét ért román nyelv-i hatásról*: MNy. LI, 92—100. és kny. *Két tanulmány a keleti magyar nyelv-járáások köréből* címmel Bp., 1956; — *Citeva aspecte ale influenței limbii române în lexicul graiului ceangău din Moldova*. „Studii și cercetări lingvistice” VI, 331—39; — *Despre perechile de cuvinte în graiul ceangău din Moldova*. „Omăgiu lui Iorgu Iordan”. 1958, 557—69.

Megjelenőben van Murádin László közlése a moldvai csángó nyelv-járáás szókincsét ért román nyelv-i hatásról. Ugyanő a kolozsvári V. Babeş és Bolyai Tudomány-egyetem 1958. évi tudományos ülésszakán az RNK-beli magyar nyelv-járáások hangrend-szerét ért román hatásról tartott előadást. Mindkettő csak részleteredményeket bemutató dolgozat. — Itt említjük meg Balogh Ödön dolgozatát is: *Influente lexicale românești în graiul ceangăilor din Valea Ghimeșului* („Studii și cercetări lingvistice” IX, 379—89).

¹⁶ Az egyik, ilyen jellegű anyagot bemutató közlést l. az „Omăgiu lui Iorgu Iordan” c. kötetben, 617—25.

¹⁷ Eddig egy ilyen közlésre hivatkozhatunk: „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények” I, 87—96. — A kolozsvári Folklór Intézet tulajdonában lévő moldvai csángó magnetofon felvételek és lejegyzett szövegek egy részének román szóanyagát Márton Gyula írta ki és használja fel készülő dolgozatában.

3

Nem tekinthetjük feladatunknak a román nyelvi hatás tanulmányozása terén elért eredmények beható elemzését. Az elődök tevékenysége néhány jellegzetes vonásának kiemelését mégsem hanyagolhatjuk el már csak a jövő kutatások érdekében sem.

A múltban végzett kutató munkának egyik sajátos vonása az, hogy a kutatók figyelme elsősorban a szókincset ért román hatásra irányult, a hangtani és a nyelvtani hatás tüzezebb megfigyelésére nem került sor. Kétségtelen, hogy a nyelvi kölcsönhatás a szókészletben a legerőteljesebb, a hangtani és a nyelvtani hatás mégsem hanyagolható el. A kutatók megfigyelték például, hogy a moldvai csángó nyelvjárásban meghonosodott a román nyelv két jellegzetes magánhangzója az *ă* és az *î*. Azokon a vidékeken, ahol erőteljesebb a román nyelvi hatás (pl. a Mezőséken, Máramarosban és másutt) megfigyelhető a hosszú magán- és mássalhangzók rövid ejtése, sőt jelentéstani és nyelvtani hatások is kimutathatók. E hatások elmélyült tanulmányozása fontos nyelvtudományi feladat.

A múltban a szókincset ért román hatás feltárására irányuló kutató munka is elsősorban a nyelvjárásokra terjedt csak ki. A felszínre került anyag azonban megközelítőleg sem mondható teljesnek. Szinte egyáltalán nem tanulmányozták ebből a szempontból a múltban a városi nyelvet. Különösen az első világháború után a román nyelvi hatás a városi rétegek (munkások, értelmiségiek, kisiparosok stb.) nyelvében elég erőteljes, megfigyelésére azonban — eltekintve egy-két szórványos esettől — nem került sor.¹⁸

A múltban feltárt és közölt anyag elsősorban közszókat tartalmaz. Majdnem teljesen hiányzanak belőle a hely-, személy- és állatnevek, holott ezek is a nyelv szókincséhez tartoznak. Mivel román eredetű elemek a névanyagban is vannak, összegyűjtésük és közlésük nem hanyagolható el.

Végül a régi tanulmányok szinte egyáltalán nem tartalmazzak történeti anyagot. Mindössze Blédy Géza használta fel dolgozata adattári részében a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, az Oklevélszótár és néhány történeti forráskiadvány anyagát. Ilyen körülmények között a román kölcsönzők történeti rétegződésének bemutatására nem kerülhetett sor. Nem ismerjük a román kölcsönzők jelentkezési idejét, helyét, nem sikerült rávilágítani az egyes szókban végbement hangtani és jelentéstani változásokra sem.

Végző következtetésünk tehát csakis az lehet, hogy a román nyelvi hatás tanulmányozása a múltban nem folyt megfelelő rendszerességgel és ütemben. A megjelent tanulmányok száma kicsiny; s a legjobb is csak részben elégíti ki a modern nyelvtudomány követelményeit.

¹⁸ Rendszerint a két világháború közt Erdélyben megjelent nyelvművelő cikkek foglalkoztak e hatással.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a román nyelvi hatás tanulmányozása komoly feladatok elé állítja hazai magyar nyelvtudományunkat. A nehézség nemcsak a kutatási terület elhanyagolt voltából adódik, hanem abból is, hogy szerteágazó, hosszú időt igénylő adatfeltáró munkáról van szó. Mégis vállalnunk kell e feladat elvégzését, mely a magyar és a román nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos, s amelyet csakis mi, Román Népköztársaságbeli magyar nyelvészek végezhetünk el. A múltban elért eredmények értékelése után vegyük szemügyre, mit kell tennünk az elkövetkező években és évtizedekben e sajátos kutatási területen.

Az egyik legfontosabb feladat minél több, *minél gazdagabb adatanyag feltárása*. A gyűjtésnek a nyelvjárásokra, a városi nyelvre, a foglalkozási ágak nyelvváltozatára, a köz- és irodalmi nyelvre, a hely-, személy- és állatnevekre egyaránt ki kell terjednie. A hazai magyar nyelvjárásokban érvényesülő román nyelvi hatások vonatkozását felszínre hozzák már maguk a készülő nyelvatlaszok. Ebből a szempontból a kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nyelvjáráskutatóitól szerkesztett tájnyelvi atlaszoktól is sokat várunk, lényegesen gazdagabb anyagot fog azonban feltárni a hazai magyar nyelvjárásoknak már említett nagy atlasza. Jelenjős anyagot fog tartalmazni minden bizonnyal a most készülő Magyar Nyelvatlasz is, melynek két gyűjtője, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos 40—50 Román Népköztársaságbeli kutatóponton is kikérdezi a kérdőfüzetet. A kérdőíves anyagnak megvan az a nagy előnye, hogy a legfontosabb fogalmak nevét tartalmazza valamennyi nyelvjárásból, tehát igen alkalmas a román nyelvi hatás erősségi fokának felmérésére. A tájnyelvi és a nagy atlasz anyaggyűjtésének folytatása, az atlaszok megszerkesztése és közzlése tehát ebből a szempontból is fontos feladat.

A készülő nyelvatlaszok azonban nemcsak a bennük rejlő román eredetű anyag miatt jelentősek, hanem azért is, mivel segítségükkel jelölhetők ki azok a kisebb tájnyelvi egységek, melyek beható tanulmányozása feltétlenül szükséges. A román nyelvi hatás tudományos igényű megismerése elengedhetetlenül szükségessé teszi ugyanis több tájnyelvi típus tüzetes megfigyelését: olyanokét, amelyekben a román hatás gyenge fokú, olyanokét, amelyekben közepes erősségű és olyanokét, amelyekben erős. Feltétlenül sor kellene, hogy kerüljön olyan tájnyelvi egységek megfigyelésére is, amelyekben a kétnyelvűség el van terjedve. E típus-tájszólások tanulmányozásának eredményeképp elkészülne számos leírás, jelenségmonográfia, szóközlés stb. A gyűjtésnek természetesen ki kellene terjednie a hely-, személy- és állatnevekre is.

Valamivel bonyolultabb feladat a városi nyelv tanulmányozása. Bonyolult, mivel városon számos szakmai nyelvváltozatot kell megfigyelni a román hatás szempontjából, beleértve természetesen az üzemi munkások nyelvváltozatát is. Bonyolult a feladat azért is, mivel a városi lakosság esetében nem egyszer nehéz eldönteni, hogy meghonosodott román kölcsönszóval van-e dolgunk, vagy csak alkalomszerűen használt

szóval. E kérdés éppen ezért csak több különböző foglalkozású és műveltségű egyén beszédének megfigyelése alapján dönthető el.¹⁹

Nyilvánvaló, hogy a cél több módszer segítségével közelíthető meg. Ezek azonban nem mind egyenlő értékűek. Nagyon jól alkalmazható ilyen természetű munkára a kérdőíves módszer. Most nem a nyelvatlasz kérdőívére gondolunk, hanem egy, a román eredetű szavakat tartalmazó terjedelmes kérdőívre. Az így összegyűlt anyag kiegészítése, továbbá a hangtani és nyelvtani jelenségek tanulmányozása szempontjából tág teret kell biztosítani a megfigyelő módszer alkalmazásának. A lehető legteljesebb anyag természetesen akkor gyűlne össze, ha elkészülne a kijelölendő típus-tájszólások tüzetes nyelvjárási monográfiája és tájnyelvi szótára.

Már érintettük az okleveles anyag nagy fontosságát. Ezért iktatta az egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke tervébe Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Oklevélszótára anyagából a román kölcsönszók kiválogatását és feldolgozását²⁰. Ugyanakkor az is természetes, hogy a levéltári kutatásokat tovább kell folytatni friss erők bekapcsolásával. Ezt a magyar nyelv- és nyelvjárástörténet, továbbá a román nyelvi hatás tudományos igényű vizsgálata egyaránt igényeli.

Talán mondanom sem kell, hogy a nyelv és a társadalom története, a társadalom anyagi és szellemi műveltsége közti szoros kapcsolatból nyilvánvalóan következik, hogy a fent vázolt nyelvészeti kutatásokat megfelelő méretű és elmélyült történeti, folklór és néprajzi kutatásoknak kell kísérnie. A több irányban folyó kutatás nemcsak a nyelvi tények jobb megvilágítását tenné lehetségessé, jelentős mértékben fokozná a munka termelékenységét is.

5

Az anyaggyűjtés irányának és módozatának végleges meghatározása elengedhetlenül szükségessé teszi azoknak a céloknak a felvázolását, amelyeket az összegyűjtött anyag birtokában el akarunk érni.

Nyelvi kölcsönhatásról lévén szó, nyilvánvaló, hogy érdeklődésünk középpontjában elsősorban a román eredetű kölcsönszók számbavételének és módszeres feldolgozásának kell állania. E végső cél megközelítése természetesen csak fokozatosan és változatos természetű részleteredmények

¹⁹ Ezúttal is hangsúlyozzuk, hogy a városok nyelvének tanulmányozása terén az elvégzendő és tanulságokban rendkívül gazdag feladatok tömkelegével állunk szemben. A szókincs vonatkozásában elsősorban a foglalkozási ágak szakszóinak összegyűjtése vár ránk; a gyáripár, a kismesterségek, a különböző szellemi pályák, sőt a földműves és állattenyésztés szókincsének összegyűjtése is. Mivel különböző vidékekről származó, különböző foglalkozási ágakat űző s a műveltség különböző fokán álló rétegekkel van dolgunk, a városok nyelvében számos hangtani, nyelvtani, szóhasználati jelenség figyelhető meg. Mindezek a jelenségek több figyelmet érdemelnének, a kutatók azonban a múltban és napjainkban egyaránt húzódoznak a városi nyelv tanulmányozásától — a nyelvtudomány nagy kárára.

²⁰ L. tőle, *Az erdélyi magyar oklevél-szótár műhelykérdései*. („Pais- emlékkönyv”, Bp., 1956, 69–77), továbbá: *Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár” és az erdélyi helynévtudomány néhány kérdése* (MNY. LIV, 503–9); — *Ez utóbbi románul: O colecție de nume topice din Transilvania, culse din documente vechi, și unele probleme de toponimie transilvăneană*. „Omăgiu lui Iorgu Iordan” 831–6.

közzététele után lehetséges. Így feltétlenül gondolnunk kell a készülő tájnyelvi atlaszok és az RNK magyar nyelvjárásai nagy atlasza román eredetű szavainak számbavételére és közlésére, valamint a kijelölt típus-tájnyelvi egységek román eredetű elemeinek közlésére. At kellene nézni ebből a szempontból a Magyar Nyelvtudományi Tanszék birtokában lévő régebbi nyelvjárás anyagot is. Külön kellene számbavenni, tanulmányozni és közölni az erdélyi magyar hely-, személy- és állatnévanyag, valamint a foglalkozási ágak és a városi nyelv román elemeit, továbbá a levéltárak okleveleiből kibányászott román eredetű szokat. Nagy alaposággal írt közlések foglalkoznának a *hangtani* és a *nyelvtani hatás* kérdésével, a kétnyelvűség tanulmányozásával stb. A román nyelvi hatást minden szempontból bemutató nagy összefoglaló munka megírását tehát nemcsak tervszerű, tartós gyűjtőtevékenységnek kell megelőznie, hanem számos, részleteredményeket rögzítő tanulmány, közlés, monográfia megjelenésének is.

A szókészletet, a hangkészletet és a nyelvtani szerkezetet ért román hatás beható tanulmányozása az elméleti kérdések egész sorát vetné fel és oldaná meg. Elméleti szempontból különös jelentőségű a *kétnyelvűség* és a *nyelvi alaprétég* kérdése. Nyelvtudományunk eddig ezt a kutatási területet sem aknáztta ki, jóllehet a kétnyelvűség nemcsak a moldvai csángók körében fordul elő, hanem Erdélynek nem egy vegyes lakosságú falujában. Tanulmányozható nálunk a nyelvi alaprétég kérdése is. Célkifizéseink között éppen ezért a kétnyelvűséget és a nyelvi alaprétéget tárgyaló tanulmányok megírásának is szerepelnie kell.

Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvet ért román hatás tanulmányozásával párhuzamosan a román nyelvet ért magyar hatás tanulmányozására is sor kellene, hogy kerüljön. Szerét kellene ejteni ugyanakkor a szász—román—magyar, a sváb—román—magyar, a szlovák—román—magyar, bolgár—román—magyar, szerb—román—magyar nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának. Ezt nemcsak az teszi szükségessé, hogy a nyelvi visszakölcsönzés eseteivel is elég gyakran találkozunk, hanem sokkal inkább az, hogy az idegen nyelvi hatás legáltalánosabb törvényszerűségeinek feltárásáig csakis így juthatunk el. Mondanom sem kell, hogy a hazánk területén beszélt nyelvek kölcsönhatásában ma érvényesülő legáltalánosabb törvényszerűségek nemcsak az általános nyelvészet ismeretanyagát gazdagítanak értékes hozzájárulásokkal, hanem a nyelvtörténet nem egy olyan kérdésének a megoldását segítenék elő, amelyeket okleveles adatok híján vagy az adatok hézagos volta miatt eddig nem tudtak a szakemberek megnyugtató módon megoldani²¹.

A hazánk területén megfigyelhető sokoldalú nyelvi kölcsönhatás tervszerű vizsgálata természetesen jelentős mértékben járulna hozzá ahhoz, hogy a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet és az egyetem nyelvtudományi tanszékeinek tevékenysége az eddiginél fokozottabb mértékben vonná

²¹ Eppen csak utalunk Emil Petrovicinak *Egy magyar hangtani sajáttság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban* című tanulmányára (MNy. LII, 6—11), melyben a régi magyar nyelv bilabiális v-jének meglétét bizonyító adatanyagot gyarapítja a román nyelvbe átkerült magyar helynevek vizsgálata alapján.

magára a szomszédos népek nyelvbúvárainak figyelmét, s jelentős mértékben járulna hozzá a román, magyar, szovjet, német, szlovák, bolgár, stb. nyelvtudomány művelői együttműködésének kiszélesítéséhez.

6

A kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke a kutatások céljainak kijelölésekor kezdettől fogva szem előtt tartotta, hogy erejét a legsajátosabb és legfontosabb, a magyar nyelvtudományt leginkább előre vivő feladatok elvégzésére összpontosítsa. Ezért tesz a tanszék olyan nagy erőfeszítéseket a hazai magyar nyelvjárások regionális atlaszainak összeállítására, nyelvjárásaink monografikus feldolgozására, továbbá a nyelvtörténeti kutatások érdekében. Ugy látjuk, elérkezett az ideje, hogy távlati tervünkbe beillesztjük a magyar nyelvet ért román nyelvi hatás rendszeres tanulmányozását is. Hangsúlyozzuk, hogy e cél megvalósítását a tanszék egymaga nem vállalhatja. A kivitelezés elengedhetetlenül szükségessé teszi az egyetem nyelvtudományi tanszékeinek s az Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének együttműködését. Igen üdvös volna, ha a kolozsvári Nyelvtudományi Intézet a hazai nyelvtudomány egyik sajátos feladatáért tenné magáévá az ügyet, tervébe iktatná s a saját, továbbá az egyetemi kutatók közreműködésével megkezdődne a tervszerű munka. Sajátos kolozsvári nyelvtudományi feladatról, a múltban elhanyagolt, de igen fontos, sokat ígérő kutatási területről van szó. Szerteágazó, hosszú lélegzetű feladat. Meggyőződésünk azonban, hogy tervszerű munkával, a rendelkezésünkre álló erők ésszerű felhasználásával, s természetesen új kutatók fokozatos bekapcsolásával olyan eredményeket érhetünk el, amelyek becslésére válnak nemcsak Kolozsvár, hanem a Román Népköztársaság egész nyelvtudományának.

Magyar nyelvtudományi tanszék

РЕЗУЛЬТАТЫ И ЗАДАЧИ В ОБЛАСТИ ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА НА ВЕНГЕРСКИЙ

(Краткое содержание)

Настоящая статья в своей первой, более короткой форме, была представлена на научной сессии Университетов имени В. Бабеша и Бойан г. Клужа, весной 1958 года.

В первой части статьи автор перечисляет результаты, достигнутые венгерским языковедением в изучении вопроса. Он устанавливает, что до освобождения нашей страны, во время буржуазно-помещичьего строя, к вопросу изучения влияния румынского языка на венгерский относились с пренебрежением. Венгерские языковеды добились хороших результатов в изучении влияния всех иностранных языков (турецкого, славянского, латинского, немецкого, итальянского древнефранцузского и т. д.); что касается влияния румынского языка, написано очень мало. Наиболее

известной работой в этой области является докторская диссертация Бледи Геза: „Influența limbii române asupra limbii maghiare“ (Sibiu, 1942), однако и Бледи рассматривает только вопрос лексических заимствований.

Это пренебрежительное отношение к вопросу имеет много причин, как например: национальная надменность, недооценка румынского народа, румынской культуры и её влияния на культуру национальностей, проживающих на территории нашей страны. Автор показывает, что в новых условиях после освобождения страны, в социалистическом строе предоставлены политические, моральные и личные условия для ликвидации отсталости и в этой области. Эта задача принадлежит в первую очередь венгерским языковедам Румынской Народной Республики.

Во второй части статьи автор намечает наиболее важные задачи изучения влияния румынского языка на венгерский. Это влияние следует изучать в первую очередь в венгерских народных говорах на территории Р.Н.Р. Деятельность венгерских диалектологов кафедры венгерского языка и Языковедческого института г. Клужа принесла и приносит серьёзный вклад в изучение вопроса. Ценные данные содержит и архивный лексический материал, из которого профессор Сабо Т. Атила намеревается составить исторический словарь венгерского языка в Трансильвании. В то же время автор подчёркивает необходимость организации специальных систематических исследований. Большой частью нам уже известны те диалектальные пункты, где изучение влияния румынского языка может дать наилучшие результаты. Параллельно с этим надо будет изучать венгерский язык и в городах и терминологию различных ремёсел, и физических и интеллектуальных занятий. Необходимо также подготовить молодые кадры специалистов по вопросу взаимного румыно-венгерского влияния.

TACHES ET RÉSULTATS DANS LE DOMAINE DES RECHERCHES SUR L'INFLUENCE, DU ROUMAIN SUR LE HONGROIS

(R é s u m é)

Le présent article, sous sa première forme, plus courte, avait été lu comme communication à la session scientifique des Universités V. Babeş et Bolyai de Cluj, au printemps de 1958.

Dans la première partie l'auteur passe en revue les résultats obtenus par les linguistes magyars dans l'étude du problème. Il constate qu'avant la libération, sous le régime bourgeois-agrarian, l'étude de l'influence du roumain sur le hongrois avait été négligée. Les linguistes magyars avaient obtenu des résultats intéressants dans l'étude de toutes les influences étrangères (turque, slave, latine, allemande, italienne, française-ancienne etc.), mais sur l'influence exercée par la langue roumaine on avait très peu publié. Le travail le plus important dans ce domaine reste la thèse de doctorat de Blédy Géza: *Influența limbii române asupra limbii*

maghiare (Sibiu, 1942), mais l'auteur ne s'y occupe que des emprunts lexicaux.

Il y a plusieurs causes à ce manque d'intérêt pour un tel problème, par exemple: une certaine infatuation nationale, la sous-estimation du peuple roumain, de sa culture et de l'influence de celle-ci sur la culture des peuples vivant sur le même territoire etc. L'auteur exprime l'opinion que dans la situation toute différente qui a suivi la libération (1944), c'est à dire sous le régime socialiste, il existe des conditions politiques, morales et personnelles pour que le retard dans ce domaine soit liquidé. Cette tâche revient en premier lieu aux linguistes magyars de la République Populaire Roumaine.

Dans la seconde partie l'auteur trace les tâches les plus importantes relatives à l'étude de l'influence de la langue roumaine. Il souligne le fait que cette influence doit être étudiée avant tout dans les parlers hongrois du territoire de la R.P.R. L'activité des dialectologues magyars de la Chaire de langue hongroise et de l'Institut de linguistique de Cluj a apporté et apporte encore une contribution sérieuse à l'étude du problème. De riches matériaux, au point de vue lexical, se trouvent dans les pièces d'archives, à l'aide desquelles le professeur Szabó T. Attila a l'intention d'élaborer un dictionnaire historique de la langue hongroise de Transylvanie. L'auteur souligne aussi la nécessité d'entreprendre certaines recherches méthodiques spéciales. On connaît déjà pour la plupart les points dialectaux où l'influence roumaine peut être étudiée avec les meilleurs résultats. Parallèlement, on devra étudier aussi la langue hongroise des villes, la terminologie des différents métiers et activités physiques et intellectuelles. Il est indispensable enfin de préparer de jeunes cadres spécialisés dans les problèmes des inter-influences roumano-magyares.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A XVII—XVIII. SZAZADI ERDÉLYI JOBBÁGYSZÖKÉSEK NÉVTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAINAK ISMERETÉHEZ

SZABÓ T. ATTILA

1. A középkor két nagy erdélyi paraszt-felkelésének vérbefojtása után a Horea—Cloșca—Crișan felkelésig eltelt több, mint harmadfél-száz évnyi időszakaszban a földesúri önkénynek korlátlanul kiszolgáltató jobbágság jogos elégedetlensége többé robbanásszerű forradalmi megmozdulásokban nem jelentkezhetett. A földesúr és a birtokigazgatás körébe tartozó alkalmazottak (prefektus, tisztartó, udvarbíró stb.) gazdasági kizsákmányolása és igen gyakran embertelen bánásmódja miatt — egy-egy település keretén belül — ki-kitört ugyan a jobbágyok egyéni vagy kisebb csoportokra korlátozódó tiltakozása, az ilyen helyi jellegű zendüléseket azonban legtöbbször már a földesúr a maga erejével, vagy ha ez nem volt elégséges, a gazdasági-társadalmi viszonyok állandósítására való törekvésben egységes nemesség a fölé függő közigazgatási és törvénykezési szervek segítségével már csírájában elnyomta. Ilyenformán a megalázó társadalmi és — különösen az ínséges esztendőkből — nem ritkán az éhezéssel kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére a jobbágyság számára közösségi jellegű ellenállásra elég kevés lehetőség kínálkozott. Az elégedetlenség nem is közösségi jellegű mozgulódásokban, hanem főként az emberi szabadságban való korlátozottság és a nyomasztó gazdasági kizsákmányoltság helyzetéből való egyéni kiszakadási törekvésekben jelentkezett. Mikor ugyanis a jobbágy valamilyen ok, sőt többnyire az okok egész sorozata miatt földesura keze alatt helyzetét elszenvedhetetlenül súlyosnak érezte, a rá nehezedő nyomás alól addigi földesura birtokáról való meneküléssel igyekezett szabadulni. Az ilyen jobbágyszökések legszembeszökőbb névtörténeti vonatkozásaira, illetőleg következményeire rávillantó válogatott XVII—XVIII. századi levéltári anyag ismeretében számomra most már halaszthatatlan feladatnak látszik e kérdéstről legalább annyit elmondani, amennyi a levéltári kutatás rendjén gyűjtött, ilyen vonatkozásban csak szemelvényes forrásanyag alapján az elsiettség veszélye nélkül elmondható. Az alább következő sorokat azonban annak határozott kiemelésével vetem papírra, hogy futó észrevételeimmel korántsem látom megoldottnak e kérdést. Az itt előadandókkal csak rá akarom terelni a figyelmet a jobbágyszökések kérdésének névtörténeti vonatko-

zásaira, illetőleg rá akarok mutatni — egyebek mellett — arra a legfőbb okra, amely az erdélyi jobbágy-név-anyag XVII—XVIII. századbéli állandósulásának útjában állott.

2. A szórványos jobbágyszökésekkel foglalkozó vagy ezeket legalább érintő egyes, viszonylag korai okleveleken kívül erdélyi vonatkozásban csak a XVII. század első felétől innen fennmaradt felesszámú birtok-, illetőleg jobbágy-, zsellér- és szabados-összeírások (urbarium, conscriptio, inventarium) tájékoztatnak e korszakbeli jobbágyszökések méreteiről. Igazában azonban csak a XVII. század második felében bővülnek ki az ilyen összeírások annyira, hogy az egyes birtokosok kezén lévő egész- és részjóságok, illetőleg több-kevesebb települést egy birtok-igazgatási egységbe összefogó uradalmak vonatkozásában a jobbágy- és zsellér-lakosság számában a szökések következtében beállott változásokat, ingadozásokat nyomon követhessük. A birtokigazgatási írásbeliség fejlődésével a század vége felé és még a következő században már maguk az összeírások is bőszavúan tájékoztatnak nemcsak a) a szökött jobbágyok számáról, hanem arról is, hogy b) a jobbágy milyen más földesúr keze alá húzódott, vagy legalább is milyen helységben vonta meg magát; c) régi nevét milyen új névvel cserélte fel, sőt d) ritkábban még arról is, hogy mi volt a jobbágy szökését közvetlenül kiváltó ok. e) A jobbágyszökések számának növekedésével főként a XVIII. században rendkívül gyakori jobbágykezeslevelekben még arról is találunk tájékoztatást, hogy a szökés-gyanús vagy éppen elszökött, de visszaszerzett jobbágyért a földesúr gazdasági érdekeinek biztosítása céljából névszerint kik és milyen összegért vállaltak arra az esetre kezességet, ha a majdani szökött, illetőleg újra elszökendő jobbágy hollétéről a birtokost nem tudják tájékoztatni, vagy a szökött jobbágyot valamiképpen nem tudják visszatérésre bírni.

Nem tartozhatik e dolgozat írójának feladatai közé a jobbágyszökések kérdései közül még az előbb jelzett mozzanatok legfontosabbjainak, még kevésbé az itt nem is jelzett kérdések egyikének-másikának megvizsgálása. Mégis legalább arra nézve, hogy a fontos névtörténeti következményekkel járó erdélyi jobbágyszökések milyen méretűek lehettek, erre nézve a kezem ügyében lévő végtelenül gazdag, de kiadatlan levéltári anyag figyelmen kívül hagyásával csak Jakó Zsigmondnak egyik mintaszerűen gondos forráskiadványából sorakoztatok fel néhány beszédes adatot (L. tőle: *A gyalui várpartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944. 482 + 2 l. és 7 mell.). A Jakótól közzétett urbáriumok közül az 1640—1737 közötti időszakaszról fennmaradt darabok tanulmányozása rendjén egy erdélyi vonatkozásban elég jelentős, az erdélyi fejedelmek és főrangú családok kezén volt uradalom jobbágyszökéseire nézve juthatunk értékes adatokhoz. Beszéljen hát a következőkben az adatoknak az egyes források évenkénti s ezen belül községenkénti csoportosításában maga az egykorú forrásanyag!

¹ Az itt következő felsorolásban az egyes csoportok elején a forrás éve, a községnevek után pedig a szökött jobbágyok (fugitivi jobbágyok) számát jelző számjegy áll. Mivel a szökött jobbágyok felsorolásakor nem egyszer a velük szökött fiak számát is jelzik, ajánlatosnak láttam ezeket is a szökött jobbágyok számába belevenni, hiszen a szökött

1640. Hévszamos 5, Hidegszamos 1, Solyomtelke 2, Szászlóna 1. (Jakó, i. m. 60, 62—4).

1642. Bánffyhunjad 1, Hidegszamos 1. (Jakó i. m. 73, 88).

1652. Vista 2, Egerbegy 3, Solyomtelke 2, Jegenye 1, Körösfő 3, Lapupataka 1, Nagykapus 2, Hévszamos 10, Hidegszamos 1, Szászfenes 1, Tiburc 1, Bács 10, Kolozsmonostor 6, Visa 2, Asszonyfalva 1, Ajton 1 (Jakó, i. m. 99, 101, 103, 105, 107—9, 111—3, 121, 125, 128, 130, 133, 136, 141, 143).

1670. Gyalu 5, Jegenye 3, Mákó 5, Kapus 1, Solyomtelke 1, Hévszamos 1, Egerbegy 3, Körösfő 1, Hunjad 6, Székelyó 3, Bocs 2, Bökény 5, Kalota 1, Kelecel 1 (Jakó, i. m. 183, 186—8, 190—2, 194, 198—200).

1679. Gyalu 6², Körösfő 16, Jegenye 7, Nagykapus 6, Hévszamos 2 (Jakó, i. m. 204—5, 209—13).

1727³. Gyalu 13, Szászlóna 5, Nagykapus 4, Jegenye 8, Solyomtelke 15, Egerbegy 22, Hidegszamos 13, Hévszamos 23 (Jakó, i. m. 266, 286—7, 294, 306, 312, 321, 330, 342).

1737. Gyalu 7, Szászlóna 8, Vista 4, Nagykapus 1, Körösfő 3⁴, Egerbegy 8, Hévszamos 12 (Jakó, i. m. 367, 371, 374—5, 377, 385, 393).

Az itt közölt számadatokból néhány figyelemre méltó következtetésre juthatunk. Látnivaló, hogy a jobbágyszökések száma a XVII. században még meglehetősen alacsony szinten mozog: 1652-ben például legtöbb faluból csak 1—3 szökött férfi-jobbágyról tudunk; Kolozsmonostoron azonban már ekkor is 67 : 6, Hévszamoson 49 : 10, Bácsban pedig 27 : 10 a helyben maradt és szökött férfijobbágyok számának egymáshoz való viszonya (vö. Jakó, i. m. 110—1, 128—9, 131—3). A század második felében egyes falvak esetében szökött jobbágyok, illetőleg az elhagyott jobbágytelkek száma még jobban megnövekedik. Körösfőn például 1679-ben a 29 helyben maradt jobbágygal szemben a szökött jobbágyok és fiaik száma 16; ugyanakkor itten vannak „puszta ház helyek, kiket bizonyos emberek bírnak No 19. Vadnak olyanokis kik csak mezővé löttek“. (Jakó, i. m. 209—10.)

Természetesen e jobbágyszökéseket közvetlenül kiváltó okok nagyon különbözők, lényegükben azonban kétségtelenül minden esetben gazdasági-társadalmi jellegűek lehettek. A jobbágy-ság gazdasági-társadalmi helyzete különösen nagymértékben súlyosbodott a politikai zavarok, háborúskodások idején. Körösfő előbb közölt, ilyen vonatkozásban feltűnően magas számadatai például minden erőszakoltság nélkül kapcsolatba hozhatók

jobbágyiak az ottmaradókhoz hasonlóan az összeírás keletkezésének időpontjáig minden bizonyos családokat alapítottak, és így önálló jobbágy-gazdálkodást folytathattak. A helyben maradó és az elszökött férfi-népség számadatainak valós egybevehetősége, szerintem, ezt az eljárást mindenképpen indokoltta teszi.

² Ugyanitt azonban 22 a „pusztá“-k, azaz az elhagyott, illetőleg üres telkek száma (Jakó, i. m. 204).

³ Ez évben Körösfőn — helyi tájékoztatás hiányában — a szökött jobbágyok számát az összeírók ugyan nem jelzik, de elhagyott telekként (desertae sessiones) 33 egész, illetőleg fél „pusztá“-t sorolnak fel (vö. Jakó, i. m. 300—1). Számításba véve, hogy e település keretében ekkor csak 26 jobbágy- és 3 népes zsellér-telek volt (i. h. 297—9) ez nagymérvű népesség-elvándorlásra utal.

⁴ Ugyanitt azonban ekkor is 5 + 36 = 41 deserta sessio-t jegyeznek fel (vö. Jakó, i. m. 377).

azzal az ismeretes ténnyel, hogy II. Rákóczi György 1658-i szerencsétlen lengyelországi hadi vállalkozása után az Erdélyre zúduló tatár-sereg derékhadának útja éppen Kalotaszegen vezetett át (EM. XXXVI, 139 kk. és ETFüz. 36. sz. 11 kk.), s ennek következtében Körösfő is nagy pusztulást szenvedett. Az ilyen megrázkódtatások aztán megmozgatták az egész lakosságot, s a gazdasági-társadalmi nehézségek közötti vergődő jobbágyok egy jó részét szökésre késztették. Ennek figyelembevételével részben nyilván a Rákóczi szabadságharc tömegmozgató hatásának tulajdonítható az is, hogy fennebb, az 1727-i urbáriumából közölt számadatok tanúsága szerint a XVIII. század huszas éveiben a gyalui váruradalom falvaiban a szökött jobbágyok száma olyan jelentős mértékben megnövekedett. Itt — a szökések számának magas volta tekintetében leginkább szembeeső esetekben — a helyben maradt és a szökött jobbágyok közötti számarány ilyen: Solyomtelke 19 : 15, Egerbegy 42 : 22, Hidegszamos 22 : 13 és Hévszamos 51 : 23 (Jakó, i. m. 308—12, 320—2, 324—30, 334—42). Mutátja ez azt, hogy a XVIII. század első negyedében már egy-egy település jobbágy-lakosságának sokszor fele, nem egy esetben még ennél is nagyobb része szökésben volt. S bár ezek az adatok — anyagában — egy kisebb területre szorítkozó forráskiadványból származnak, meglehetősen gazdag, mindmáig kiadatlan XVIII. századi levéltári anyag ismerete alapján bátran állítható, hogy a szökött jobbágyoknak a helyben maradókhoz viszonyított száma Erdélyszerte nagyjából ugyanilyen volt⁵, sőt az arány nem egy vidéken még ennél is jelentősebb mértékben eltolódott a szökött jobbágyok javára. Így aztán nyilvánvaló, hogy a jobbágy-szökések a XVII. és főként a XVIII. századi erdélyi jobbágylakosságot olyan jelentős mértékben megmozgatták, hogy a nyelvi következmények felmérését már pusztán elméleti megfontolásból is rendkívül jelentős és sokáig nem halogatható nyelvészeti feladatnak kell tekintenünk.

3. Az, hogy a szökött jobbágyok a szökés után más földesúr keze alatt, — nyilván az elrejtőzködés célzatával — megváltoztatják nevüket, már a korabeli köztudatban is eléggé általánosan ismert tény lehetett. A tőlem legrégebbiként említhető, erre vonatkozó bizonyosság Kemény Jánosnak 1634. március 12-én a dési városi tanácshoz egy állítólag Pusztakamarásról Désre szökött „Stephanus Beczkerekj alias Deak alias Biro“ nevű jobbágya ügyében intézett levele. Kemény e levelében az alias-nevekben mutatókozó jobbágy névváltoztatással kapcsolatban már világosan céloz a névváltoztatásnak a jobbágyok körében való gyakoriságára. „... Akkor — írja Kemény — K(e)g(yelme)tek praetendalta azt, hogy olyan neuő ember a K(e)g(yelme)tek varossaban nem lakik, minemő az ő N(agysá)gha paranczolatltjaban specificaltatott, neuet megh valtoztatuan (az mint az fele embereknel neueknek el valtoztatasa giakran ususban vágion) az ő N(agysá)gha

⁵ Ezzel kapcsolatban csak egy, éppen a Horea—Cloșca—Crișan felkelés évéből való, tehát viszonylag késői forrás számadataira hivatkozom: a gr. Kornis család kezén lévő Szásznyíresen például 1784-ben 63 népes jobbágytelek (populosa sessio) volt, de ugyanakkor 27 szökött jobbágyot jegyeztek fel az összeírók. (Erre nézve l. tőlem: EM. XLII, 17—8 és ETFüz. 91. sz. 19—20).

K(e)g(ye)l(me)s paranczolatyara k(e)g(ye)lmetek kezben nem atta (ti. a jobbágyot).“ (Dés város lt. 381—2. sz.) Ugyanebben a században Apafi Mihálynak egy 1684-ből való jobbágykereső levele (repetitorium mandatum) a vízaknai főbírótól és esküdt-polgáraitól Veresegyházi Borsai alias Nagy Györgynek a Mihály vajda bejövetelekor elszökött és a keresés idején Vizaknán „commoráló“ Opris Muntyán, v á l t o z t a t o t t n e v é n Szakács Miklós és Bukur Muntyán nevű jobbágyát fiastól feleségestől kiadatni rendeli (OrszLt. Erdélyi Tábla Sikó István iratai. „Post advocatos“ VIII. Ugron elenchus. 395—6. l.). Ez utóbbi esetben már érdekesen jelentkezik a gyökeres névváltoztatásnak az az erdélyi régiségben nem éppen ritka formája, amikor a szökött jobbágy — kétségtelenül a nyomkereső közigazgatási szervek minél eredményesebb megtévesztése célzatával — nemcsak család-, hanem keresztnevét is elváltoztatja (Opris Muntyán → Szakács Miklós).

A következő századból felesszámú adatunk van arra nézve, hogy a jobbágszökés és a jobbágnév-változtatás régóta elharapódzott szokása ellen a birtokosok a lehetőségig igyekeztek védekezni. A jobbágy földhöz-kötésének célját szolgáló kezeslevelekben a jobbágy és az érte kezességet vállaló jobbágy- meg zsellér-rendű, illetőleg ritkábban szabad személyek is nemcsak arra „igérik rá magukat“, hogy a jobbágy a földesúr földjéről el nem szökik, más urat nem keres, illetőleg nem szolgál, hanem arra is, hogy nevét nem változtatja meg. Így például mikor 1712. március 29-én Bánffy Farkasnak egy Szilágy Máté nevű malomszegi jobbágyáért öt, más kalotaszegi faluból való jobbágy kezességet vállal, a kezeslevélbe a birtokos ilyen feltételeket iktat bele: A megnevezett jobbágy ura és „mindkét ágon lévő maradéki nevek alól és földekrül el nem szökik, el nem bujdosik, nevét el nem változtatja, más urat nem keres, sőt ha az időnek alkalmatossága úgy hozná, hogy valamely jószágába el akarná szállítani (ti. ura, Bánffy Farkas)⁶, oda is minden contro-versia nélkül elmegyén, oda száll és szolgálja“ (Bánffy Nemz. lt. Kalotaszegi urbárium). A földesúrtól való feltétlen függést aprólékosan részletező kezeslevélből névtörténeti szempontból a névváltoztatás tilalma emelendő ki. Ugyanígyen a névváltoztatás kerülésére vonatkozó fogadkozáásra bukkanunk abban az 1730-ból való kezeslevélben, melyben a Kolozsvárral tőszomszédos Fejérd „Timán alias Popa Stephan“ nevű román esperesének Körösi, másként „Krizsán Nyisztor“ és „Krizsán Nyikita“ nevezetű jobbágyáért hat fejérdi jobbágy vállal kezességet arra nézve, hogy az előbb írt jobbágy uruknak „igaz helytartó“, „nevét meg nem változtató“, „jámbor és szófogadó jobbágyi lesznek, mind ő kegyelmét vita durante, mind őkegyelme successorit s legatarussit híven és igazán szolgálják, az ő kegyelme és őkegyelme successori földekről nem elabálnak“ (i. h. Kezeslevelek csomója)⁷.

⁶ A jobbágy-áttelepítésre, illetőleg a kor nyelvén „szállítás“ára nézve l. tölem: Szállít, megszállít: MNy. XXXVI, 49—51; l. még Jakó, i. m. LXXVII—VIII.

⁷ Néhány XVII—XVIII. századi kezeslevélnek nagyon szűkszavú, pusztán a kezésített jobbágy és a kezesek nevének felsorolását tartalmazó kivonatát l. Mikó Imre, Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Cluj—Kolozsvár, 1932. 35. kk.

Már a kezemen megfordult XVIII. századi jobbágy-kezeslevelek százaiban fellelt ilyenféle névváltoztatási tilalmak ismerete is arra int tehát, hogy a jobbágynev-anyag történeti vizsgálatakor a jobbágy-összeírások családnév-anyagában jelentkező sokszor feltűnő változandóságot, illetőleg a nyilvánvalóan településnevekből keletkezett családnevek esetében az egyes települések keretében jelentkező új családneveket a jobbágyszökések egyik névtörténeti következményeként tartsuk számon.

4. Egyrészt a szökött jobbágyért kezességet vállalt jobbágy- vagy zseléltársaknak a földesúrral szemben a kezeslevélben pontosan, összegszerűen rögzített anyagi felelőssége, másrészt meg a vérségi, rokonsági kapcsolatok nemzedékről nemzedékre öröklődő tudata teszi lehetővé azt, hogy nagyon sok egyes esetben a fogadkozások ellenére is elszökött jobbágy menekülési útját, illetőleg szinte törvényszerűen bekövetkező névváltoztatását nyomon követhessük. Az egyes földesúri birtokok, illetőleg egyes, több egész és részjóságot magukba foglaló uradalmak esetében a kisebb-nagyobb időközökben, főként jóság-elkobzások, zálogosítások, illetőleg a földesurak halála alkalmával bekövetkező birtok-osztályok során a helybeli tanúk vallomása alapján összeírt jobbágy-névrosokban az egyes nevek mellé éppen az anyagi függőséget és a rokoni kapcsolatokat számontartó „bizonyságok” jegyeztetik oda a szökött jobbágynek a falu köztudatában élő új lakóhelyét, illetőleg nem ritkán azoknak a lakóhelyeknek vagy legalább is vidékeknek egész sorát, amelyeken a szökött jobbágy vagy leszármazottai a szökés időpontja után megfordultak. Hogy az ilyen helyváltogatás, ha nem is mindig, de az esetek túlnyomó többségében a jobbágy eredeti nevének megváltoztatásával járt együtt, erre nézve már az előbb elsorolt okleveles adatok is adnak némi izelítőt.

Mint hogy a jobbágy érthető okokból mindig arra törekedett, hogy előbbi földesura elől minél jobban elrejtő új nevet válasszon magának, a névváltoztatást elsősorban is hihetőleg ez a törekvés irányította. Eppen azért érthetően felette ritkán történhetett meg, hogy az új környezetben a jobbágy eredeti származási helyének nevével alkotott, változtatott nevet használjon. Ilyen származáshelyre utaló névcseré — véleményem szerint — főként akkor következhetett be, mikor a jobbágy már többször is változtatta lakóhelyét, sőt esetleg nevét is, és így a harmadik, negyedik helyen már nem tartotta veszedelmesnek az esetleg nem is tőle választott, hanem az új közösségtől reá ragasztott, közvetlenül előbbi szálláshelyére utaló nevet. Ilyen jobbágy esetére vonatkozhatik Burján Mihály, Abran János és Talas Filep, Hadadi Vesselényi István csigleni és prodánfalvi jobbágyainak 1714. október 12-én tett vallomásából itt idézhető következő részlet: „Tudgyuk bizonyosan — vallják a bizonyságok —, hogy Borosor Jánosnak, kit is Boros (!) Jánosnak csak azért hínak, hogy sörét hajtogatott Magyarországra, másként Marjan János volna az igazi neve, és mostan Csán Jánosnak hivatja magát, csigleni fél volt az apja és a török birodalomban ment volna Fejerdre, és az ott levő Major Jánossal egy volt; onnan ment Báréban, onnan Csánban⁸ és azután Kolosra és ott

⁸ Az egykori Torda megyéhez tartozó Mezőcsánra és Pusztacsánra egyként vonatkozatható névalak.

sóvágó volt többig tizenhét esztendőknél. Ezen mostani fiát, Jánost, azért híjják Csán Jánosnak, hogy Csánból mentenek volt Kolosra. Hárman voltak egyek az egyik megholt, az másik Erdélyben lakik, hol nem tudjuk, hanem a fejrődi atyafiai tudják...“ (Wesselényi lt.). A többszöri hely- és egyben névváltoztatásnak ez az érdekes esete nem valami ritkaság-számba menő különlegesség, hanem éppen gyakori volta miatt az erdélyi jobbágy-sors vonatkozásában jellegzetesnek mondható példa. Amiért ezt egyebek mellett itt idézem, az az utolsó névváltoztatás dolga. Ez, a helyét többször ismeretlen okokból változtató jobbágy hányatott élete során ugyan több nevet (Borosor, Boros, Marján, sőt esetleg — fejrődi édestestvére családnevéből következőt — Major is) viselt, de csak harmadik-negyedik tartózkodási helyén „hívatja magát“ — a vallatás tanúi szerint — közvetlenül megelőző tartózkodása helyére utaló névvel. Jóllehet a névváltoztatás kérdésében még távol vagyunk ilyen meg másfajta törvényszerűségek megállapítási lehetőségétől, mégis az előbb elmondottak alapján valószínűnek tartható, hogy valóban a csak nagyon vigyázatlan vagy a magát nagyon nagyhatalmú földesúr keze alá adó s ennek védelmében bizakodó szökött jobbágy esetében számolhatunk az eredeti lakóhely nevéből alakított újabb családnév használatával. A szülőföldhöz való, emberileg egészen érthető ragaszkodás inkább a szökésben lévő névváltoztató származási helyére csak határozatlanul utaló, nagyobb tájegységnevekkel alakult családnévek használatára készítette a bűjdosó jobbágyot. Innen van az, hogy a Havaselvéről és Moldvából Erdélybe szökő román jobbágyok *Muntyán*, illetőleg *Moldován*, az Abrud vidékiek *Abrudán*, viszont az Erdélyből Havaselvére, Moldvába, a Partiumba, illetőleg a magyar királyság területére szökők *Argyelán* vagy *Erdélyi*, a Körösök mellékéről valók a *Krisán*, a Maros mellékéről valók *Marosán* ~ *Muresán*, az Olt mellékéről elszármazók *Oltyán* családnévvel kerülnek bele a jobbágy-összeírásokba úgy, hogy a névsor-készítők a jobbágynev írásba foglalásakor sokszor megjegyzésekkel utalnak is a jobbágy eredeti származási helyére. Gyakran egy-egy vallatás alkalmával is fény derül erre. Például egy 1726-ban a Maros menti Körtvélyfáján tartott vallatás alkalmával egyik tanú, az 52 éves Moses Miklós így vall: „Tudom nyilván azt — mondja —, hogy az utrumban feltött Moldován Juvonnak és Moldován Krátsonnak az édes Atyjok, Moldován Atyim moldvai ember volt, itt lakván Thorda vármegyében Körtvélyfáján... , halálos fogságban esvén, néhai említett örög uram, Bálintitt Zsigmond uram váltotta ki azon fogságból...“ (Bánffy Nemz. lt. Kőbölkúti csomó). A távolabbra, más országba, más joghatóság területére szökő jobbágy már nem sokat törődik nevének megváltoztatásával vagy azzal, hogy az újonnan választott név nehogy előbbi lakóhelyére utaljon. Így, amikor 1775 táján a Szamos menti Tihón egy vallatásos jobbágyösszeírás rendjén számba veszik a szökött jobbágyokat, egyik fugitivussal kapcsolatban a deákok ezt jegyzik fel az urbáriumba: „Krisán Tyimok — Juvon nevezetű fiával — Magyarországon Madaras nevezetű faluban vagynak az holott is Tyihovánoknak hívatják magokat“ (Sombori lev.). Az Erdélyből Magyarországra, más joghatósági területre kiszakadt jobbágy tehát — hihetőleg

visszaszerzése körülményes voltában és új ura védelmében bízva — már nem látja szükségesnek gondosabban rejtő név választását. Ezért a nyelviileg amúgy is idegen környezetben bátran használja a t i h ó i s z á r m a z á s á r a utaló új nevet.

5. Az ilyen, inkább kivétel számba menő eseteket nem tekintve a „redukálás“-tól egészen joggal viszolygó jobbágy azonban nemcsak a nevét változtatja meg, hanem a minél biztosabb elrejtőzködés szándékával nem egyszer új neve választásakor még népi hovatarozását is igyekszik legalább nevével palástolni. Így például br. Bánffy Farkas szökött jobbágyainak 1747-i összeírásakor a Kolozs megyei Bocson lakott Kerlib Petruval kapcsolatban az összeírók — nyilván a helyi tanúk tájékoztatása alapján — megjegyzik, hogy ez „minden bizonnyal Somlyón lakik és Nagy Péternek hivatja magát“ (Bánffy Nemz. lt. Vegyes levelek csomója). Az ilyenféle eset egyáltalában nem ritka ugyan, de tőlem ismert esetek közül még csak egyet iktatok ide. Egy 1723-ban a háromszéki Zágóban tartott vallatás alkalmával a vallatók a következőket állapítják meg: Az ennekelőtte való időkben a Havasalföldről Zágomba jött, mint „szabadsággal élő ember Dombuczsa Sztoika“. Ugy látszik, ez itt valamiképpen a br. Szentkeresztyeknek köthette le magát fiaival együtt, mert mikor „Fatuly“ nevű fia a vallatás ideje tájt innen elszökik, s visszaszerzés céljából kerestetik, a már Zilahon lakó, eredetileg kétségtelenül román bujdosó, Szócs alias Fosztó Jánosnak, illetőleg Szócs Fosztó Jánosnak hivatja magát (Br. Szentkereszty György lt.). Noha az erdélyi régiség névtörténeti kérdéseinek ismeretében joggal számolhatunk azzal, hogy ebben az esetben az egyik új vezetéknev a bujdosó új foglalkozásával kapcsolatban szinte szándéktalanul alakult ragadványnév (ilyen eseteket l. EM. LII, 161 kk. és ETFüz: 208 sz. 6 kk.), a másik név azonban kétségtelenül szándékos névváltoztatással keletkezett rejtő-név lehet. E két névváltoztatás meg több más ilyenféle névcsére esetében is nyilvánvalóan nemcsak a környezet természetes hasonító hatásával, hanem az előbbi földesúr előli elrejtekezés szándékával is számolnunk kell. Az ilyenformán az eredeti népi hovatarozást rejtő nevet választó jobbágy az új környezethez gazdasági és társadalmi okok következményeként annyira hasonulni igyekszik, hogy nem egyszer a kor gondolkozása szerint ilyen irányban az egyik leglényegesebb lépést is megteszi: az új környezet hatására eredeti vallását is felcseréli. Ennek bizonyosságául egy, a XVIII. század közepéről ismert érdekes esetet idézhetek. Mikor 1757-ben Csikszentmihályon néhai Sándor Péter jobbágyait és zselléreit összeírják, az urbárium-szerkesztők a „Jobbagiones tugitivi“ sorában néhai Majzos Péterről megjegyzik, hogy húsz éve egy 10 éves Pál nevű fiával elszökött. „Ment volt Molduvába — olvasom az egykorú forrásból készített jegyzetemben — a nevezett fiával, Pállal, kinek vadnak még ott három testvérei; maga Majzos Péter megholt, a fiai pedig magyarok levén ex catholica religione“ román „ritusra állottak“. (Néhai Sándor Péter javainak összeírása. E forrást magántulajdonból Kelemen Lajos szíves figyelmeztetése nyomán, illetőleg az ő előzékeny segítségével még 1940 táján használhattam.) Jóllehet az összeírók ebben az esetben névváltoztatásról nem tesznek em-

lítést,⁹ alig lehet kétség, hogy az előbbi nemzetiségből való teljes kiszakadás a Majzos-fiak esetében vagy más hasonló esetekben a névváltoztatásra való hajlandósággal járt együtt. Éppen azért e két utóbbi példa a XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések vonatkozásában jellemzőnek tekinthető.

6. Az erdélyi jobbágyszökésekkel kapcsolatos névváltoztatás néhány kérdésének legalább ilyen futó tárgyalása után sort kell kerítenem arra a névtörténeti kutatás szempontjából egyáltalában nem lényegtelen kérdésre is, hogy az ilyen névváltoztatás forrásanyagaként kínálkozó jobbágyösszeírások, kezeslevelek, a szökött jobbágy- vagy jobbágyok hollétének kiderítése céljából tartott vallatások meg más ilyenyszerű egykorú források névváltoztatásra vonatkozó adatai mennyire tekinthetők megbízhatóknak és így a névtörténeti kutatás során felhasználhatóknak.

Mindaz, amit e forrásokból vett példáim kapcsán elmondottam, arra mutat, hogy az említett forrásokat meg más itt elé nem sorolt forrásfajtákat is a kutató kellő kritikával bátran felhasználhatja. A földesúri összeírások ugyanis mindig a népesség-, a munkaerő- és a gazdasági viszonyokkal, a jobbágy-szolgáltatásokkal kapcsolatos valóságos helyzet minél pontosabb rögzítésére törekedtek. Mivel az ilyen forrásokban rendszeren felezzámú tanúnak, nem egyszer a tanúk százainak vallomása alapján állapították meg az írásba foglalt tényeket, az e forrásokból nyerhető bizonyítóanyag — az ilyen munkában kötelező óvatosság esetén — megbízható és — ami fő — máshonnan sehonnan sem nyerhető adatokhoz juttathatja a kutatást. Bármennyire is érvényesülhettek ugyanis a vallatások során a szökött jobbágy újabb tartózkodási helye eltitkolását, illetőleg a nyomkereső földesúri-közigazgatási szervek félrevezetését célzó rokon, barátságbeli vagy sorstársi indítékokból származó törekvések, számításba kell vennünk a velük szemben érvényesülő ellenséges, haragosi indulatoknak, az emberi irigységnek a való helyzet feltárására irányuló emberi indítékát, sőt továbbmenően azt a tény is, hogy a vallatottak között legtöbbször ott voltak a földesúr gazdasági érdekelttségi körébe tartozó birtokigazgatási személyzet tagjai, sőt éppen a szökött jobbágyért — a szökés esetére — többnyire elég súlyos anyagi felelősséget vállaló jobbágy- és zsellértársak is. Ez utóbbiaknak pedig már anyagilag is érdeklükben állott, hogy a szökött jobbágy új tartózkodási helyére és a névváltoztatással alakult új nevére, sőt neveire minél megbízhatóbb, nyomra vezető és a jobbágy visszahozatalát lehetővé tevő adatokat foglaljanak belé az összeírásokba és vallatásokba.

Különösen olyan esetekben, mikor egy-egy ügyben több forrás adatait tudjuk egybevetni, illetőleg a bizonyágtevők százainak vallomásából sikerül a kétségtelenül egyező vonások összegezésével a társadalomtörté-

⁹ E magukat más ország joghatósága alatt megvont jobbágyok esetében a névváltoztatás nem látszott a jobbágyok elrejtékése céljából szükségesnek, hiszen a székely székek birtokossága Moldvában nem igen kerestethette a szökött jobbágyokat. Az előbb említett „Dombucza Fátuly” esetében azonban az erdélyi joghatóság alatt való maradás ajánlatossá tette a névváltoztatást is.

neti tények mellett a névtörténetieket is megállapítanunk, a kapott eredményt feltétlenül megbízhatónak tarthatjuk. Az ilyenféle forrásokból kihámozható tények aztán gyakran már túl utalnak a gazdaság-, társadalom-, sőt túl a névtörténet keretein is. Erre nézve jó példa a Coşbuc család Hordóra kerülése és a szökéssel kapcsolatos névváltoztatása. Az eddigi kutatás éppen az Alsóilosvároól Hordóra szökött Coşbuc jobbágy-ősök eredeti lakóhelyének kiderítése céljából tartott vizsgálat vallatási jegyzőkönyveiből kétséget kizáróan megállapíthatta, hogy mielőtt a Coşbuc család ősei — feltehetőleg a XVII. század közepe táján — Hordóra kerültek, az Ungur, a „Szekujetz“ és a Tipora nevet használták, s csak Hordón vették fel egyelőre kideríthetetlen okokból éppen a Coşbuc nevet (vö. Şotropa Virgil, *Obîrşia familiei Coşbuc*, „Arhiva Someşană“, 1926. 58—76. — Tölem: *A Coşbuc család ősei Hordón*. EM. LII, 134—7). A többszöri jobbágyszökéssel többszörösen elváltoztatott jobbágynevek történetének kutatója számára ez az eset a névtörténeti jellegzetességen túl irodalomtörténeti jelentősége miatt kétségtelenül különlegesen is érdekes.

7. Még a jobbágyszökések névtörténeti következményeinek részletekbe menő anyaggyűjtésen alapuló vizsgálata előtt már a fennebb előadottak alapján is kiemelendő, hogy mint a nyelvi élet annyi kérdését, a jobbágy-név-anyag történeti vizsgálatát sem lehet pusztán nyelvtudományi eszközökkel, a jobbágynevet teremtő, alakító és változtató társadalom életével való összefüggést figyelmen kívül hagyva végezni. A csupán alak- és jelentéstani vagy név-tipológiai vizsgálat, illetőleg rendszerezés éppen azt nélkülözi, ami a névélettani kérdések esetében is annyira fontos: a társadalmi és a gazdasági vonatkozások kidomborításában jelentkező életszerűséget. Ha nem pusztán nyelvtudományi szempontokkal közeledünk a levéltárakban rejlő hihetetlenül bőséges jobbágynévsorokhoz, vallatási jegyzőkönyvekhez, a különböző időpontokból ránk maradt jobbágy-összeírások meg más iratok névadatainak egybevetése — az előbb jelzett, sőt jobbára a még csak ezután megállapítandó más módszerei tanulságok tekintetbevételére esetén — magára a társadalom életére, a jobbágyvándorlás méreteire nézve is majd figyelemre méltó megállapításokhoz juttathat. Annyi azonban névtörténeti vonatkozásban már most is meglehetősen biztonsággal látható, hogy a feudális korának gazdasági-társadalmi megkötöttségében nagyon gyakran más mozzanatok határozták meg a paraszti névadást, mint az 1848-tól eltelt legutóbbi évszázadban. S bár az is kétségtelen, hogy a jobbágyságnak a feudális személyi kötöttségből való felszabadulása óta a parasztság névanyagának alakulásában a jobbágyszökéssel kapcsolatos névváltoztatás eseteivel többé már nem kell számolnunk, mégis nem lehetetlen, hogy a parasztság egyes tagjainak későbbi, más okokból más környezetbe történő kitelepülése esetén ezután is megfigyelhető névváltoztatása nem egyszer még 1848 után is valamelyes kapcsolatban lehet a más gazdasági-társadalmi körülmények közötti évszázados „gyakorlatban“ beidegződött jobbágyi névváltoztatási szokással.

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ ПОБЕГА ТРАНСИЛЬВАНСКИХ КРЕПОСТНЫХ В XVII—XVIII-ВВ. ДЛЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОНОМАСТИКИ

(Краткое содержание)

После подавления двух крестьянских восстаний в средние века в Трансильвании, до восстания под руководством Хоря, Клешка и Кришана, недовольство угнетённых крепостных не могло проявляться в движениях массового характера. Почти единственной формой проявления протеста индивидуального характера был побег. Он способствовал в значительной мере изменению населения деревни. В свете исторических и статистических данных автор стремится доказать огромное распространение этого способа защиты в XVII—XVIII вв., показывая в то же время и различные средства, применяемые феодалами-владельцами, чтобы воспрепятствовать побегу крепостных, или же вернуть их снова на покинутые поместья. По отношению к этим попыткам феодалов-владельцев единственной возможностью защиты крепостных был побег к другому владельцу или даже в другую страну. Для того, чтобы ещё лучше скрыться, крепостные часто меняли даже своё имя. В этом сообщении автор подвергает исследованию несколько характерных примеров изменения румынских и венгерских имён крепостных. Большое число примеров доказывает, что много крепостных изменили несколько раз своё имя на протяжении их скитания. В большинстве случаев, бежавшие крепостные остерегались принять новое имя, которое имело бы какую-либо связь с покинутым селом, то-есть с помещьем их владельца. На примере скитания семьи Кошбук, автор показывает, что иногда исследование изменения крестьянских имён доставляет значительные и интересные данные даже для истории литературы.

Как общий вывод, автор устанавливает, что историческая антропонастика не может быть изучена в отрыве от социальной действительности. Лингвист должен правильно оценивать экономические и социальные факторы на всём протяжении своих лингвистических исследований.

DIE BEDEUTUNG DER FLUCHT SIEBENBÜRGISCHER LEIBEIGENEN IM 17.—18. JAHRHUNDERT FÜR DIE NAMENFORSCHUNG

(Zusammenfassung)

Seit der Niederlage der beiden siebenbürgischen Bauernaufstände des Mittelalters konnte sich die Unzufriedenheit der unterdrückten Leibeigenen bis zum Horia—Cloşca—Crişan-Aufstand nicht durch Massenbewegungen offenbaren. Beinahe die einzige, allerdings individuelle Kundgebungsmöglichkeit für den Protest der Leibeigenen eröffnete sich in

der Flucht. Diese trug in bedeutendem Mass zur Veränderung der Einwohnerschaft der Dörfer bei. Der Verfasser versucht im Licht der geschichtlichen und statistischen Angaben die riesige Ausdehnung der Leibeigenenflucht als Selbstverteidigungsmittel im 17—18. Jahrhundert nachzuweisen, und gleichzeitig hebt er auch die mannigfaltigen Methoden hervor, die die Feudalherren angewendet hätten um die Flucht ihrer Leibeigenen zu verhindern, bzw. um die Entflohenen auf ihre Güter zurückzuholen. Angesichts dieses Vorhabens ihrer Gutsherren blieb für die Leibeigenen keine andere Möglichkeit als die Flucht zu einem anderen Gutsherrn oder gar die Landesflucht übrig. Sie nahmen oft sogar andere Namen an, um sich besser verstecken zu können. Der Verfasser prüft einige bezeichnenden Fälle von Namensänderungen rumänischer und ungarischer Leibeigener. Zahlreiche Beispiele beweisen, dass viele Leibeigene im Laufe ihrer Umherwanderungen ihre Namen des öfteren gewechselt haben. In den allermeisten Fällen hüteten sich die entflohenen Leibeigenen wohl, einen neuen Namen anzunehmen, der in irgendeinem Zusammenhang mit dem verlassenen Dorf, folglich mit dem Gut ihres einstigen Feudalherren, stand. Anhand der Wanderungen der Familie Coşbuc weist der Verfasser nach, dass die Erforschung von Namensänderungen der Bauern zuweilen auch für die Literaturgeschichte interessante und wertvolle Aufschlüsse bietet.

Als allgemein gültige Folgerung stellt der Verfasser fest, dass die Namensforschung nicht vereinzelt, von der gesellschaftlichen Wirklichkeit abgesondert und losgelöst betrieben werden kann. Der Sprachforscher muss stets vor Augen haben, dass er bei seinen philologischen Forschungen die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Faktoren richtig einzuschätzen hat.

KÁSZONI FERENC LEVELEINEK NYELVJÁRASI SAJÁTSÁGAI

B. GERGELY PIROSKA

A nyelvjárástörténeti kutatás számára elsősorú fontosságúak a XVI. századi nyelvemlékek. A magyar nyelvtörténetnek ugyanis ez az első olyan korszaka, amelyből több tízezerre menő írásos emlék maradt fenn, s minthogy ezek a magyar nyelvjárások legkülönbözőbb pontjain keletkeztek, az egyes vidékek XVI. századbeli nyelvállapotának összehasonlítására, viszonyítására alkalmas anyagot szolgáltatnak.

Természetesen ahhoz, hogy a különböző nyelvjárási jelenségek XVI. századbeli előzményeit és főleg elterjedésük mértékét hozzávetőleges pontossággal megismerhessük, igen sok olyan részlettanulmányra van szükség, amely szűkebb határok közt egy-egy kisebb területi egység: falu, város, vagy egy-egy nyelvjárásban író egyén nyelvállapotát méri fel. Ez utóbbi célra alkalmasnak mutatkozott Kászoni Ferencnek, a Beszterce rajonban (Kolozsvár tartomány) fekvő Nagysajó községbeli egykori tisztartónak a XVI. század második felében írt huszonhét levele. (Ezekre Beszterce városnak a kolozsvári Állami Levéltár gondozásában levő levéltárában akadtam.) A huszonhét levél az elsőtől az utolsóig azonos kéz, minden bizonnyal Kászoni saját írása. A levelek írójának személyazonosságát különben az íráskép egyezésén kívül a levelek egységes nyelve és fogalmazásmódja is bizonyítja.

Az első levél 1578. szeptember 17-én kelt, az utolsó 1591. március 4-én. Kászoni levelezése tehát tizenhárom évet ölel fel. A közbeeső időben folyamatosan minden évből van két-három levél egészen 1586-ig. Ekkor azonban a levelek sora megszakad, és csak hat év múltán, 1591-ben bukkan fel még egy, a sort le is záró levél. Túlnyomó többségüket Kászoni a Beszterce városától nem messze fekvő Nagysajó községből írta két besztercei bírónak, Szabó Orbánnak és Budaki Gáspárnak. Ezenkívül egy-egy levelet keltezett Petresfalváról (Beszterce rajon), Tekéből, Nagyfaluból (Bethlen rajon), a kétéves megszakítás után pedig utolsó levelét Doboka községből küldte. Bár a levelekben Kászoni gyakorlott levélírónak mutatkozik, a használt szókészlet, a stílus arról tanúskodik, hogy Kászoni Ferenc nem tartozott a „litterátus“ emberek, a művelt toll-

forgatók közé. A szókészlet vonatkozásában legszembetűnőbb az, hogy a huszonzét levélben a címzésen és a keltezésen kívül egyetlenegy latin szó — mégcsak megszólítás vagy udvariassági formula — sem tűnik fel. Mondatainak feépítése is meglehetősen egyhangú.

A levélíró nyelve erős nyelvjárási sajátosságokat mutat. Igen érdekesen olyan nyelvjárási sajátosságok keverednek Kászoni nyelvében, amelyeknek együttes jelentkezése — legalábbis a Román és Magyar Népköztársaság-beli mai magyar nyelvjárásokban — szokatlan.

Tekintve, hogy a huszonzét levél mintegy hatszázötven sornyi szöveget kitevő anyaga mennyiségileg sem jelentéktelen, s hogy ezek az adatok viszonylag hosszú időről, kétségtelenül ugyanattól az egyéntől, tehát ugyanabból a nyelvjárásból származnak, Kászoni nyelvének szinkronikus bemutatása még akkor is hasznosnak ígérkezik, ha a dolgozat Kászoni nyelvjárásának területi elhelyezését — ezt a lényegbevágó kérdést — kétségtelen bizonyossággal jelenleg nem tudja megoldani. Hiányoznak ugyanis a helyhez köthetőség biztosabbnak látszó külső érvei, a levelek írójának életrajzi adatai. Kászoni sokkal jelentéktelenebb ember volt, semhogy nevét, származását a családtörténet számon tartaná. Levelezése gazdasági természetéből folyik, hogy a maga származásáról, élete körülményeiről sohasem ír.

Biztosan csak annyit tudunk róla, hogy 1578 és 1586 között a Beszterce vidéki Nagysajón él, foglalkozása tisztartó. Hihetőleg valamikor 1586 és 1591 között Dobokára (Bethlen rajon) kerül. A tőle eddig utolsóként ismert levél is itt kelt. Így a levélíró a legnagyobb valószínűséggel azonosítható azzal a Kászoni Ferencel, akinek 1586-ban Dobokai Imre itteni öt jobbágytelkét zálogba veti (Kádár József, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. Déesen, 1900. III, 327). Alig lehet kétséges, hogy a tíz évvel később, 1596-ban a dobokai birtokosok között említett Kászoni Ferenc (i. h.) a névnek amúgy is lényegtelen alakváltozati eltérése ellenére is azonos a levelek írójával. Feltehetőleg házasság révén telepedik meg Dobokán, feleségét ugyanis Dobokai Juditnak hívják, neve után tehát erre a vidékre való (Kádár, i. m. 329.). Kászoni valószínűleg élete végéig Dobokán lakhatott. Minhogy felesége 1604-ben már nem a Kászoni Ferencné, hanem a Szemere Jánosné nevet viseli, és a már említett öt jobbágyteleknyi zálogbirtokot második házasságába is magával viszi, (i. h.) bizonyos, hogy Kászoni valamikor 1596 és 1604 között meghal.

A nagysajói tisztartóskodás előtti évekről, nyelvjárásának hovatartozása szempontjából oly fontos születési helyről semmit sem tudunk. A Kászoni név nem jelent útmutatást, mert a XVI. században ilyen nevű családok már nemcsak a Magyar Autonóm Tartománybeli Kászoni területén laktak. Kempelen Béla például 17 Kászoni nevű családot is felsorol (Kempelen Béla, *Magyar nemes családok*. Bp., 1913. V., 391—92). Hogy ezek közül melyikbe tartozott a nagysajói levelek írója, azt adatok híján nem lehet eldönteni, legfeljebb nyelvjárásának legjellemzőbb sajátosságai alapján lehet több-kevesebb valószínűséggel megkísérelni. A továbbiakban erre a kérdésre még több ízben visszatérek.

2. Mielőtt Kászoni Ferenc nyelvjárásával részletesen foglalkoznék, ismertetem helyesírását, hangjelölését¹. Kászoni az egyes hangok jelölésére a következő betűket használja:

Hang	Jel	Hang	Jel
a, á	a	o, ó	o
b	b	ö, ő	eo
c	c ₂	p	p
cs	ch, ʒ, β*, cz ~ c ₂ **	r	r
d	d	s	f, β, ʒ (szó végén), ʒ*, c ₂ ** pl. <i>kjcz</i> 'kis'
e	e	sz	ʒ, ʒ (szó végén), β*, f*, z**, ch**
é	e, ye?*** pl. <i>kyet</i> 'két'	t	t, th*
f	f	ty	tiŷ
g	g	u, ú	u (szó elején), w, u, ü, ü**
gy	g, gŷ, gj*, gh**	ü, ő	w, v, ŷw?*, jw?**, u*, ü*, ü*
h	h	v	v, w, u*, ü*
i, í	ij, j, I (szó elején), i*	z	ʒ, ʒ (szó végén), β*, f**, z**, cz ~ c ₂ pl. <i>Igacz</i> 'igaz'
j	ij, I (szó elején), j*	zs	ʒ, β**, c ₂ **
k	k, c** pl. <i>Mjčlos</i> 'Miklós'		
l	l		
ly	l, lj*, li*, lj**		
m	m		
n	n		
ny	n, nŷ*		

Kászoni hangjelölése beleillik a XVI. század helyesírási képébe. Néhány a korabeli helyesírásban ritkább jelet is alkalmaz. Ilyenek: ʒ, β cs hangértékben; ye é hangértékben például ebben a szóban *kyet* 'két' (2×), de *ket* (7×); ijw, jw, ij ü, ő hangértékben. Pl. *Iw* 'ú', *hetfjwn* 'hét-fűn', *kjld* 'küld', bár meg lehet, hogy az utóbbi jelölés ejtési sajátosságot tükröz (l. később).

A hosszú és rövid magánhangzók közt nem tesz különbséget. A más-salhangzó-hosszúság jelölésében rendkívül nagy ingadozás tapasztalható, úgyhogy ezt másképp, mint ejtésbeli ingadozással nem lehet megmagyarázni, azért e kérdést nem itt, hanem a dolgozat következő, hangtani részében tárgyalom.

Kászoni helyesírásában a fonetikus és a szóelemző írásmód körülbelül egyensúlyban van. Ugyanazokat a szóalakokat egyszer fonetikusán, más-kor a szóelemzést követve írja. Pl. *gondolhattija* — *foghatjak*, *mogija* — *zolgatatiat*, *agija* — *parancholia*. Csak fonetikusán írva fordul elő: *atta*, *tutomra*, *tarcha*, *terjze*. Ellenben mindig a szóelemzés elve érvényesül az l + j hangkapcsolat írásában: *gondolijak*, *talalijak*, *keljen*, *zabadulijanak*.

3. Dolgozatom célját Kászoni Ferenc nyelvjárásának leíró szempontú bemutatásában jelöltem meg. Nem foglalkozom azonban e nyelvjárás ösz-

¹ Az alábbi felsorolásban a betű vagy betűcsoport mellé tett * azt jelöli, hogy a kérdéses jel sok, de a fővariansnál (a * nélküli jelnél) kevesebb adatban fordul elő. A két **-gal ellátott betűk használatára mindössze 4–5 adat van.

szes jelenségeivel, hanem csak az ún. szűkebb értelemben vett nyelvjárási jelenségekkel, tehát csak azokkal, amelyek feltehetőleg már a XVI. században területi tagoltságot mutattak, azaz, amelyek nem voltak meg, vagy legalábbis nem egyforma mértékben voltak meg a magyar nyelvjáráásokban (Benkő, Magyar nyelvjárástörténet. 9). Ezek közt is leginkább a hangtani sajátságokat részletezem, hiszen a nyelvjárási különbségek a szókészleti jelenségeken kívül legszembetűnőbben a hangállományban jelentkeztek és jelentkeznek ma is.

Kászoni nyelvjáráásának legfeltűnőbb hangtani sajátsága a *i*-zés.

i-ző alakok:

A. Szótőben: a) hangsúlyos szótagban: *czyplenij, dzymanak, lltetnek, be Ireom, Itekbeol, kypen, kyr, kyzedelemne kül, kyb* 'kész', *mýlto, mýnnye* 'mennyi', *mýrt* 'mért', *Nýha(n), nýmelyk, kyral Nýmetel* 'némettel', *nýp, pjnteko(n), pjnczunkýrt, zyel* 'széjjel', *zyrynt* 'szerint', *thýweo, vjgezeogýk, vjzy* 'veszi';

b) hangsúlytalan szótagban: *bezydne kül, egifegbe, elýg, feýr, felýwel* 'félével', *hwßwjth, lgyrt, legýn, zegýn, zomzjd, teortýnek, teorwjnt*.

B. Szuffixumban: az *-ért* ragban: *azýrt, dolgajrth, fýzetefeyrth, lrt* ~ *Irete, kedwejrth*; a feltételes mód jelében: *Ereným, Irnyk, Izenyk* 'izennék', *kýldenjm, kelenjnek, kýrnjm, lenýnek, menýnek* 'mennének', *zerzeodnyjm, zolgalnjk, tudnjk*; az *-ék* egyes szám 3. személyű ikes személyragban: *zelekeogýk, Emlekezyk, keowetkeozýk, Mülýk, vjgezeogýk* és többes szám 3. személyű igei személyragban: *výtyk*; az elbeszélő múlt jelében: *Be menýnek*; *-ig* terminativusi ragban: *penýg*; az *-és* képzőben: *Ertýzere*; az *-it* képzőben: *Bwßýtanak, Igaзыtýja, Indýtotta*; a *-nyi* képzőben: *Enýt*.

Ehhez járul még az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag *i*-ző változata toldalék előtt: *zelekedetyth, Emberýt, felýt, Ideýn, kezýbe; lewelýt, zerýt, výtelyre*. Abszolút szóvégen is jelentkezik néhány esetben e személyrag *i* alakváltozata: *Iegý* 'jege', *Rendý* 'rende', *týzytý* 'tiszte', *de Newe, Reze, vetke*.

Amint látjuk, az *i*-zés igen következetes abban a nyelvjáráásban, amelyet Kászoni beszél. Ha összevetjük a fentebb felsorolt adatokat egyik legerősebben *i*-ző nyelvemlékünkkel, a Szalkai Glosszákkal, amelyről köz tudomású, hogy az észak-keleti nyelvjárásterület XV. század végi *i*-zését tükrözi, semmi különbséget nem találunk az *i*-zés következetessége tekintetében a két nyelvemlék között. A Szalkai Glosszában is ugyanolyan hangtani helyzetben, sőt nemegyszer ugyanabban a szóban jelentkezik az *i*-zés. Pl.:

A. Szótőben: a) hangsúlyos szótagban: *ylededre, kyppen, kyztetisith, myltosagh, tytemynynt*;

b) hangsúlytalan szótagban: *bezydewel, terwynnywel, tortynethywel, vidyk*.

B. Szuffixumban: a feltételes mód jelében: *menyk, vakmerokodninch*, az *-és* képzőben: *yovissire*; az egyes szám 3. személyű birtokos személyragban: *osinech, rezyben*.

Kismértékű ingadozás mindkét nyelvemlékben akad.

Kászoni leveleiben:

A. Szótőben: a hangsúlyos szótagban: *Elteße Erteo(m), Kepen, penzeon, Reze, zerjynt, tetezeo(n), vegere;*

b) hangsúlytalan szótagban: *Egefegbe, gereb, kenefeknek, portekajja.*

B. Suffixumban: a feltételes mód jelében: *keletnek, vjnek el;* az elbeszélő múlt jelében: *meg eolek;* az *-ék* igei személyragban: *Adasek, kelletek, vjtek;* a *-ség* képzőben többségben vannak az *é-ző* formák: *felesege, kepefegel, zegjyfegevel;* az *-és* képzőben: *fjzetefejrth;* az *-ít* képzőben: *eljgeteze meg* 'elégíttesse meg', *Épeteny, fegetfegel;* a *-nyi* képzőben: *mjnyje;* az egyes szám 3. személyű birtokos személyragban: *Ertjytere, kezebe, kedwejrth, Newet* és a birtokjelben: *eowe.*

A Szalkai Glosszákbán: *vendegh, videdk, kovetkezek, nedvessegh, thekentese.*

Ezenkívül a Kászoni nyelvjárásban az *elég* szó kivételével mindig a nyiltabb formát találjuk meg azokban a szavakban, amelyekben a mai köznyelv *é ~ e* váltakozást mutat: *felbe, gonnoó fele, hetju(n), kerek gartonak, keweó, keotel vereoknek, leüel, Newen, zeker, terjze.* Epp ezért meglepő, hogy az analógia két, eredetileg 'é-t' tartalmazó szót: *vjzjy* (2×) 'veszi' és *zjrynt* 'szerint' az *i*-zés hatáskörébe tudott vonni.

Az *i*-zés keleti góca az újmagyar nyelvjárások korában, tehát a XVI. század táján is az északkeleti nyelvjáróterületen volt (B e n k ő, *Magyar nyelvjárástörténet*, 75). Ennek a területnek az *i*-zése jelentkezik a már említett Szalkai Glosszákbán. A mai nyelvjárások közül az *i*-zés sajátja azonban, a mezőségi nyelvjárás északi szegélyének is. Magában Nagysajó községben ma már csak szórványos az *i*-zés. Az *i*-zésre alkalmas szavakban ellenben egy igen zárt, *i* felé hajló *é* hangot ejtenek. Pl. *régéb, vége, csépèlni, büdesség, kökèny ~ kökiny, kötènyem* (az adatok 1957-ben végzett helyszíni gyűjtésemből valók). Hasonló adatokat gyűjtöttem a Nagysajótól kissé távolabb eső Oradnárról és Sófalváról (Beszterce rajon) is. Elképzelhető; hogy ezek az *é ~ e* hangok eredeti *i* hangból keletkeztek, tehát az *i*-zés hatása a XVI. században a mainál keletebbre volt. Epp, ezért lehetséges, sőt igen valószínű, hogy Kászoni *i*-zése jellemzőnek mondható Nagysajónak és környékének XVI. századi nyelvjárására.

A zárt tendencia más nyelvjárási alakokhoz viszonyítva az *ő ~ ú, ó ~ ú* szembenállásban is megmutatkozik Kászoni nyelvjárásában. Az *ő* személyes névmás hét *eo, Ieo* alak ellenében tizenkiléncszer *ω*, illetőleg *Iw* alakban, tehát zártan fordul elő. (Az *ú* hang *Iw*-vel való jelölése a XVI. században már ritka ugyan, de nem példátlan. Kászoni leveleiben is előfordul a fentebbi példán kívül a *hetjywn* szóban is. Aligha kétséges, hogy itt *ú*-t jelöl. Egészen szokatlan azonban az *ő*-nek *Ieo* jelölése. Itt bizonyára az *Iw* betűkapcsolat mintájára alkotott egyéni jelölésmóddal van dolgunk. A *Iw, Ieo* jelölés *jű, jő* ejtésének — amely elvégre a mai szalontai nyelvjárásban is megvan (V i s k i, *A szalontai nép nyelvéből*. NyF. 69 : 8) — ellene mond az, hogy ugyanezt a szót Kászoni *ω, eo* formában is írja, ennek olvasata pedig nem lehet más, mint *ú, ő*. Az *Iw* és *ω, Ieo* és *eo* alakváltozat ugyanolyan mondatfonetikai környezetben

fordul elő, tehát az a feltételezés is elesik, hogy az *Iw*, *Ieo* formák magánhangzóval végződő szó után állva, azaz hiátusos helyzetben keletkezhettek (többes számban egyöntetűen: *wkeot*, *wk*, az *i*-vel kezdődő alakváltozatra nincs példa).

Ugyancsak zárt formát találunk a *hetfjwn*, *fjwkepen*, *fwwrajnknak*, *Iwnjnek* 'jönnének' alakokban (a helyesírási $\ddot{y} \sim \ddot{y}w \sim w$ ingadozás ezekben is megvan).

A *-ból*, *-böl*, *-tól*, *-töl*, *-ról*, *-röl* ragsorban a *-ból*, *-böl* nyiltabb a *-tól*, *-töl*, *-ról*, *-röl* ellenben kizárólag zártabb *-tül*, *-tül*, *-rül*, *-rül* formában használatos: *dologbol*, *ebeol*, *attul*, *Monartül*, *vramtul*, *ezeztul*, *Istentul*, *kegel(med)twl*, *Entulem de teolem*, *valakjtul*; *Dolgokrul*, *iraßomrül*, *az Mjrrül*, *erul*.

A tövéghangzó zártsági foka elég ingadozó, bár egy-egy formáns előtt következetesen azonos nyelvvállású. A többes szám első személyű igei és birtokos személyrag előtt a tövéghangzóban a zártabbá válás már megtörtént: *gondunk*, *Mj Magunk*, *talatunk*, *vrunk*, *vagjünk*, *kezünkben*, *lehetünk*, *teotthetünk*. Ellenben a nyiltabb formát őrzi a többes szám 3. személyű birtokos személyrag előtti tövéghangzók. Pl. *beneok*, *falujok*, *feleleok*, *Gongyokat*, *hazokhoó*, *karok*, *kedweokjrt*, *Neweoket*, *Rejajok*, *valajokrül*.

Az *-l* ablativusi rag előtti helyzetben a *keozül* szóban a tövéghangzó mindig zárt.

Az $\ddot{e} \sim i$ szembenállás tekintetében is elég kevert állapotot mutatnak az adatok. Az *is* kötőszó csak nyiltabb *eó* alakban van meg, de következetesen *i*-vel fordul elő az *ifmerjék*, *ifmet*, *mjndeó(n)* szó.

Az *o ~ a* hangviszony szempontjából már a nyiltabb alakok felé hajlik, a Kászontól beszélt nyelvjárás. Több ízben csak a *-t* tárgyrag előtt van *o* ebben a szóban: *vramoth*. Más hangtani helyzetben elszigetelten csak egy-egy alkalommal jelentkezik *o*-zás a következő szavakban. Pl.: *kalongjajawal*, *Morhajat*, *vromnak*, de négyszer *a*-val *vramnak*, rag nélkül pedig mindig *vram*.

Kászoni Ferenc nyelvjárásának az *i*-zés mellett másik jellemző sajátága az *ö*-zés. Ez a két jelenség a magyar nyelvjárások többségében együtt nem jelentkezik. Laziczius Gyula rendszerében $\Delta + \square$ megoldású típusba illenek (*ö-ző* megoldású rövid + *i-ző* megoldású hosszú magánhangzós rendszer). Laziczius erre a típusra egyetlen példát említ: a felsődrávai nyelvjárást (L a z i c z i u s, *Bevezetés a fonológiaiába*. (62—74).

Kászoni *ö*-zése, bár meglehetősen következetes, korántsem olyan erősfokú, mint az *i*-zés. Hangsúlyos szótagban egyáltalán nem jelentkezik, kivéve a *lesz*, *tesz*, *vesz* ige *t* jeles múlt idejű alakját (ez különben az egész-erdélyi régiségben és máshol is általános), hangsúlytalan szótagban mindössze két szóban mutatkozik, igen gyakori azonban ún. ragok előtti tövéghangzós helyzetben és előfordul toldalékokban is.

A. Szótőben a) hangsúlyos szótagban: *leot*, *teot*, *wteot*; b) hangsúlytalan szótagban: *Igeo(n)*, *Befteorzen*.

B. Ragok előtti tövéghangzós helyzetben: *Emlekezeo(n)*, *Ertekezeo(m)*, *Erteo(m)*, *hűzeo(m)*, *be lreo(m)*, *Ismereo(m)*, *kjreo(m)*, *me-*

reo(m) vjzeleo(m); lezeok, Megeok, lezeo(n), Erteot; Erteneo(m), Igjyr-neo(m), meneo(m), teneo(m), Ennekeo(m); Embereok, ezeok, wkeot; Ezeo(n), heteo(n), kedeo(n), Myndeo(n), Neweo(n), penczeo(n), pyn-te-keo(n), zent peterreo(n), Tjzso(n) harro(m); febeofj Tjwadár.

C. Szuffixumban: az *-elem* képzőben: *fejedeleo(m)*; a *-ked*, képzőben: *zelekeogjyk*; a *-kez* képzőben: *Ertekeozso(m), keowetkeozjyk.*

Az *ö-zés* az ezen a területen ma beszélt nyelvjárásban teljesen ismeretlen. Sem Nagysajón, sem Dobokán, de még távolabbi környékükön sem hallhatók *ö-ző* alakok. Sőt éppen ellenkezőleg a köznyelvi és más nyelvjárársbeli *ö* hangok egy részének helyét is *e* foglalja el: *börem, büdes, büzeli* 'szagolja', *kezdödett, köccsen, 'kölcson', kötezsem, örel* (az adatok az 1957-es helyszíni gyűjtésemből valók).

A XVI. századból két ugyancsak Nagysajóról kelt levélből hasonló adatokat idézhetünk: *leojen, Közenehemnek, közett, vigezedik.*

Kászoni Ferenc *ö-zését* tehát semmi esetre sem tarthatjuk a Nagysajó vidéki nyelvjárás olyan sajátosságának, amely a XVI. században megvolt, napjainkig azonban a nyelvjárási hangfejlődés során eltűnt. Ennek ellentmond a fentiek mellett az is, hogy Kászoni leveleiből az *ö-ző* alakokkal szembe csaknem ugyanannyi ellenpéldát, azaz *e-ző* szót állíthatunk. E nagyobb mérvű ingadozás legkézenfekvőbb magyarázatául az kínálkozik, hogy az alkalmasint eredetileg *ö-ző* nyelvjárási Kászoni nyelvéből az *ö-zést* a Nagysajó vidéki nyelvjárás *e-ző* alakjai kezdik kiszorítani.

Az ellenpéldák a következők:

A. Hangsúlytalan tőszótagban: *beftzerzejek.*

B. Tővéghangzós helyzetben: *Ertek, tezek, Meg Ertete/m/, Emlekez-te/m/, Ertete, El wezeth, Ielentet volt, meheteth volt, kelet volna; Ertjsemre, Iretem; kezembe, bene/m/; Neweßjyk, zereßhet; ezekre, gerebek, kenefeknek; egeseket, gerebet, keoteleket, kenefeknek, leuelemet; küpen, mjnden, Newen, pencze/n/, keßefegere.*

C. Szuffixumban: az *elem* képzőben: *fejedelem, kjzedelemnekül*, a *-kez* képzőben: *Emlekezjyk*, a *-ked* képzőben: *czelekedjyk, zelekedet, teorwjnkedny.*

Néhány szóban a tővéghangzó egyenesen illabiális illeszkedést mutat: *velek, Ireték, Ertenjék.*

Ha tehát *ö-zés* Nagysajó, Doboka vidékén nincs és nem is volt, máshonnan kellett Kászoni nyelvébe kerülnie. Mivel pedig életének első szakaszára vonatkozólag semmi útbaigazító adattal sem rendelkezünk, fel kell tételeznünk, hogy Kászoni nem nagysajói vagy Nagysajó vidéki születésű ember, hanem olyan területről származott ide, ahonnan tővéghangzós *ö-zést* hozhatott magával.

Arra vonatkozólag ellenben, hogy ezt a nyelvjárásterületet hol keressük, legfeljebb találgatásokra vagyunk utalva. Az *ö-zés* mai nyelvjárási képét tekintve Kászoni *ö-zése* leginkább az udvarhelyi és az abaúji *ö-zés* jellegével egyeznék. Minthogy azonban az udvarhelyi (Magyar Autonóm Tartomány) és a részben a Magyar Népköztársaság, részben a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén fekvő abaúji nyelvjárás XVI.

századi állapota még körvonalaiában sem ismeretes — noha a szóban-forgó nyelvjárási jelenség a XVI. századra minden bizonnyal ezeken a területeken is kialakult (Benkő, i. m. 88) —, a fent említett egyezésből Kászoni *ö*-zésének területi elhelyezésére vonatkozólag semmilyen bizonyosnak látszó következtetést sem vonhatunk le.

Az udvarhelyi származást a családtörténeti művek nem támogatják, idevaló Kászoni nevű családot nem említeneek. Az összes udvarhelyi falvak hadviselőire kiterjedő Básta-féle 1602-es székely összeírásban (Székely Oklevéltár. V, 384—420) és az 1566-ban János Zsigmond hadában szolgált székelyekről készült lustrában (Székely Oklevéltár. II, 195—206) szintén egyetlen Kászoni nevet viselő sem szerepel. Emellett belső, nyelvi érv is ellentmond az udvarhelyi származtatásnak. A székely nyelvjárás-típus ugyanis meglehetősen *é*-ző jellegű volt (Benkő, i. m. 90), s nehezen volna elképzelhető, hogy egy ilyen nyelvjárást beszélő nyelvében az *i*-zés olyan erős gyökeret verjen, mint ahogy ezt Kászoninál láttuk.

Az abaúji részeken ugyan az 1754—55. évi országos nemesi összeíráskor élt egy ilyen nevű család (Kempelen, i. m. V, 329), ez a XVI. századnál két évszázaddal későbbi adat azonban nem nyújthat támpontot Kászoni anyanyelvjárásának helyhez kötéséhez.

A labiálításra való hajlam az *ö*-zést leszámítva más hangokban nemigen jelentkezik. Az *i* ~ *ü* szembenállás esetei közül csak a *ti* személyes névmás fordul elő labiális *tw*. (16x) alakban, illabiális ellenben a *mi*, *ismérj*, *hjt*, *Ideo*, *Izente*, sőt *ha* nem csak hangjelölési sajátssággal állunk szemben, illabiális *i*-zést találunk ezekben a szavakban: *kjld* (22x), *fywet*, *pinkeofd*.

A mássalhangzók körében nyelvjárásinak tekinthető jelenségek közül Kászoni nyelvére igen jellemző a gyakori gemináció és ennek épp ellentéte, a mássalhangzó-rövidülés, illetőleg az eredeti rövidség megőrzése. Gemináció folytán leggyakrabban az *l* és az *r* nyúlik meg, de van példa más hangok ikerítődésére is: *allatt watto*, *elleote*, *hallata*, *hallott 'háló'*, *vallá*, *vallamy*, *vallaft*, *velle*; *Arrat*, 'árát', *herre* 'helyre' (hasonulás révén), *lrra*, *karrrom*, *karro6*; *gonno6*, *kenne6*.

A múlt idő *-t* jele, a középfok jele szó belsejében, magánhangzó közi helyzetben és szó végén is rövid: *bozatota*, *halota/m*, *Mondota/m*, *teotem*, *ujtek*; *adot*, *leot*, *Marat*; *Iobak*, *Teobét*, *Toüaba*; *eleb*, *Gakortab*, *Iob*, *Inkab*, *towab*, *teob*. A locativusi *-t* rag is rövid: *It*, *Oth*, *melet* 'mellett'. Rövid a mássalhangzó a *-völ*, *-vel* ragos szavakban: *Bjzonal*, *Emberel*, *kjkel*, *meljkel*, *Njmetel*, *vramal*. Részben eredeti, részben analógiás rövidséget mutatnak: *hozak* 'hózzák', *tetezeo/n*, *hagja*, *hijge*, *tugyam*; *kelene*, *vjnek* 'vinnék', *menek*, 'mennék'; *lenj*, *Meneo/m*, *vjnj* 'vinni'; *Azont*, *Imar*, *kel* 'kell', *kepen* 'képpen', *keteot* 'kettőt', *Regel* 'reggel', *semj*, *wjza*. Kétségtelenül megrövidült alakok: *Ere*, *erul*, *eben*; *Ebeol*, *aban*, *Anjira*.

Az *l* ~ *lj* hangviszony szempontjából nehéz megítélni Kászoni nyelvjárását, mert a levelek helyesírása a palatális mássalhangzókat következetesen nem különbözteti meg. A ma *ly*-nal írt szavakban is felváltva használja az *l*, *ly*, *lj* és *li* betűt. Valószínűbb, azonban, hogy itt nem ejtés-

beli, hanem csak helyesírási ingadozással állunk szemben. Ezt bizonyítanak elsősorban az olyan szavak, amelyek *ly*-ra és *l*-re valló jelölésmóddal is előfordulnak. Pl. *tawal* ~ *tawaly*, *ilyen* ~ *ilen*, *mel* ~ *mel*.

Kászoni leveleinek adatai tehát az *ly* hang szempontjából a következő képet mutatják.

A. Tő belsejében: *zablŷa*, *czemlŷe*, *zemlŷet*.
'zsemle'.

B. Abszolút tövégen: *tawalŷ* ~ *tawal*, *aŷ melj* ~ *aŷ mel*, *ol 'oly'*, *karolŷ Peterth*, *kŷral*.

C. Szufixum előtt: a) mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt: *Mjhalnak*;

b) a toldalék előtt magánhangzó áll: *a Melyk*, *Ilyen* ~ *Ille*n ~ *Ile*n, *nŷmelyknek*, *ŷjtel*, *telŷefegel*. A magánhangzó előtti tövégek általános *ly*-s ejtésének analogiájára palatalizálódhatott az *l* a következő szóban: *Ajjanlio/m/* (minden levélben ugyanilyen *ly* hangra utaló alakban fordul elő, összesen huszonnégy ilyen adatunk van).

A XVI. század táján végbementek azok a változások, amelyek a magyar nyelvjárásokat *l*-ező és *ly*-ező részlegekre bontották. Az a szabályszerű ingadozás, amely korábban a tövégi *ly*-ek esetében fennállott, hogy tudniillik tövégen mássalhangzóval kezdődő formáns előtt *l*-et, magánhangzóval megelőzött formáns előtt *ly*-t ejtettek, olyan módon szűnt meg, hogy különböző analógiás hatások folytán a nyugati nyelvjárástípusokban minden hangtani helyzetben az *l*, a keleti nyelvjárásokban az *ly* jutott kizárólagos uralomra. (Benkő, i. m. 97—8.)

Az *l* és *ly* hang pontatlan megkülönböztetése és a különböző fonetikai helyzetekre vonatkozó adatok csekély száma miatt lehetetlen megállapítani, hogy Kászoni nyelvjárásban ez a változás megtörtént-e már. A felsorolt adatok azonban nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy az a nyelvjárás is, amelyet Kászoni beszélt, — a többi keleti XVI. századi nyelvjáráshoz hasonlóan — valószínűleg *ly*-ező, tehát a fenti adatokban minden hangtani helyzetben palatális hang olvasandó. Ezt támogatná az is, hogy a különböző jelölés-módon hangtani helyzetenként semmiféle szabályos váltakozást nem mutatnak.

Hasonló helyesírási nehézségek miatt szintén csak feltételesen állíthatjuk, hogy depalatális a tövég a következő alakokban: *legŷn*, *segŷn*, *bŷzon*, *Aŷont*, *cŷŷgan*.

A keleti nyelvjárástípusokra jellemzőnek mondott ugyancsak depalatizáció útján keletkezett *hadta*, *vadnak* féle alakok is előfordulnak *vadnak*, *hadna*, *hatta* (< *hadta*).

Néhány példánk van a zárt szótag végi *l* mássalhangzó előtti kiesésére: *Monar*, *modowabol*, *ŷonara*. 'Zsolnára'. Eredetibb *l* nélküli alakban szerepel a *bodogŷl*, *ereotetŷ*. Az esetek nagy többségében azonban az *l* nem esik ki.

A formánsokban a mássalhangzó-hasonulás következetesen érvényesül: *Iwhokal*, *vram/m/at*, *koŷon* 'hozzon', *hoŷzak*. Nem hasonul a *-szer*-rag magánhangzója: *Nŷhanzer*.

4. A formáns elemek alakai változatait már a megelőzők során érintettük. A továbbiakban néhány, talán nyelvjárásinak tekinthető alaktani és mondattani jelenséget említek meg.

Az igei személyragok közül az egyes szám 3. személyű *-n* rag a jelentő mód, jelen idejű alakokban csak a *vagyon* igében és *sz-szel* bővülő *v* tövű *lezeon* igében található meg. A múlt idő többes szám 3. személyének gyakran *-nak, -nek* a ragja: *hoztanak, leotenek, kjrtenek*.

Az ikes igék ragozása, a felszólító módú alakokból ítélve, szabályos (jelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakra nincs adat): *zelekeogýk, Mülýk, výgezeogýk*.

A feltételes mód, tárgyas ragozás többes szám 1. személyű igealakban a módjel: *-nök, -nök*. Pl. *zerýjt tehetneok, nem Bantanok*; Illeszkedett a feltételes mód jele a jelen idő egyes szám 1. személyében: *talalnak* (olvasd: találnák) 'találnék'.

A birtokos személyrag egyes szám 3. személyű *-a, -e, -ja, -je* változatai ugyanúgy oszlanak meg Kászoni nyelvében is, mint a mai köznyelvben; kivétel ez alól csak kettő van: *bwñje* 'bűne' és *vegýje* 'vége', mindkettőben a ma szabályos *-e* helyett *-je* áll.

Az *-l* ablativusi ragot *-n* locativusi rag váltja fel a *valahon* 'valahol', *ahon* 'ahol' szóban. A *-ban, -ben* rag helyén pedig sokszor *-ba, -be* áll: *varoþba* 'városban', *toba* 'tóban', *Napokba* 'napokban'. A *-ként* rag *-nkid* alakban fordul elő: *Naponokýd*.

Az igemódhasználatban feltűnő a feltételes módú állítmány gyakorisága. Elsősorban itt is — mint más nyelvmélekekben — a feltételes mód felszólító módot helyettesít tárgyi és célhatározói mellékmondatokban: *hadna meg te kegel/med/ hog Ne tartanak It; kjreo/m/ te k/egelmed/t... paran;olna az keotel vereoknek fýzeteþýrt czýjnálnak meg az keoteleket*. Ritkábban a jelentő módú állítmányt is feltételes módú váltja fel: *It a fajoiý hataron eþ volna egý kýzýd to ký þak ket vonaþ volna* 'van egy kicsike tó, amely csak két/háló/ vonás'; *Eoreg halonk volna de...; En penjg kar vallott Ember volnjk, e helyett: vagyok*. Ezt a mai és az általános magyar nyelvzokástól eltérő módhasználatot, rendszerint a fordítás-irodalomban jelentkező latinizmusnak tekintik. Idővel azonban a beszélt nyelvben is gyökeret verhetett, hiszen olyan emberek, például Kászoni nyelvhasználatában is közönséges volt, akiknek nem sok kapcsolatuk lehetett a módhasználat latinosságainak forrásával, az irodalommal.

Függő kérdésben — végső fokon itt is latin minta hatására — gyakran felszólító módú ige áll jelentő módú helyén: *En Nekeo/m/ Nem tudak Meg Mondaný telýsegeþ Mý vetke legeon — azok keozul Ne/m ýmerýk meg melýk legeo/n/ a gonoþ týwe Ember*.

Kászoni nyelvjárásában a múlt idő kifejezése igen változatos. Az időjeles múlt idők közül mind az elbeszélő, mind a *t* jeles múltat megtaláljuk, az utóbbi azonban már számbeli fölényben van (arányuk: 22 : 57). A *lón, tón, vón* típusú elbeszélő múlt például már egyszer sem fordul elő, helyette *leoth, weoth, veotenek*. Pl. *Adot, Engedte, fogtam, Irtam, talalta, el Indultanak, hoztanak, leotenek, kjrtenek, voltanak; Adak, Akaram, bozatam, hoþa, hagýa, Irra*. Összetett múlt idejű alakok: *feleltunk vala,*

leot vala, Marat vala, kjrte valla; Akarja volt, vjzeo(n) volt, fogatot volt, Lopoth volt, talalt volt. Egyetlen egyszer a *legyen* segédigével alkotott összetett múlt is előfordul: *Nem tudom kjtül leot legeo(n) az zegyn Embernek halala.*

A jövő idő kifejezésére mindig jelen idejű igealakok szolgálnak; a *jog*-gal vagy *kezd*-del összetett jövő időt Kászoni nyelve nem ismeri.

Néhány ma szokatlan vonzattal is találkozunk.

bocsát valamire: *Nem ugy bozotota vala... wkeot pafstorfagra.*

rábíz valakit valamin: *akar Mjzoda dolgo(n) Raŷta bŷzhatlja tw kegel(me)tek.*

kér valamin: *En azon kŷreo(m) te kegel(medet)...*

hall valakihez valamit: *En ahob femŷ gonofagot Nem halota(m)...*

megtalál valamiből: *ŷak ebeol keletek meg talalno(m) te kegel(me)det.*

felel valamire (ehelyett valamiért): *mŷclob vramal Reŷa felettunk valla.*

Részelőhatározó (partitivus) van a következő mondatokban: *az vrunk w Nag(sag)a Iobagŷban... kegel(med) be vŷtete wkeot fogua;... hogy ha teortynek el veznŷ az talakban meg elŷgetŷk az lamborokakt; meg eŷ fogta(m) wkeot keteot beneok.*

5. Szókészleti jelenségek Kászoni nyelvjárásában: Jelentés szerinti tájszavaknak tekinthetők a következők: *emlekezik* 'emlit' *Emlekezte(m) valla kegel(med)nek hog az It vallo tot el vaggattŷuk.*

orr 'kém, őrszem' *Az Mel orrok Moŷta(n) modowabol kj-leotenek. elhozza a vasat* 'megszöki' *betlenbeol eŷ el hozta valla az wafat.*

Nyelvjárási megoszlású a XVI. században a *kedig*, *penig* és *pedig* kötőszó. Kászoni leveleiben csak a *penig* forma használatos: *penŷg* (11×).

A képzők alaki változatai közül a felsoroltakon kívül még a következőket említhetjük meg: az *-ó*, *-ő* névszóképző illabiális alakban szerepel a *gonnob tŷwe* 'gonosztevő' és az *eleb* 'előbb' szóban (talán az első szótaghoz való illabiális illeszkedés folytán?). A *-nyi* képzőnek három alakváltozata is él e nyelvjárásban: *-nyi* *Enŷt, nyé: mŷnŷe* 'mennyi' *-nya* *anŷa* 'annyi', de már *Anŷra vallo*. A *kell* igének gyakran *-etik* képzős származéka használatos: *keletŷk, keletek*. Egyetlenegyszer előfordul a *-d* kicsinyítő képző is: *kŷzŷd*.

6. Összefoglalva most már röviden az eddigieket, Kászoni nyelvjárásában a következő főbb sajátosságok figyelhetők meg:

A zárt tendencia, mely nagymértékben az *é ~ í*, kisebb mértékben az *ő ~ ű*, *ó ~ ú* és *ē ~ i* szembenállás zártabb tagjának túlsúlyában jelentkezik.

A labializáció, melyet bár nagyszámú adattal, egyedül az *ő*-zés képvisel. Más szembenállásokban az illabiális alakok az általánosabb használatúak.

A mássalhangzók terén ellentétes természetű sajátosságok: a gemináció és a rövid mássalhangzók kedvelése áll szemben egymással. A mai *ly*-nal írt szavak valószínűleg még valóban *ly*-ezők, az *-l* kiesése csak szórványos.

A magán- és mássalhangzó-hasonulás erősen ható tendencia e nyelvjárásban (Pl. *anŷa, velek, talalnak, tŷwe, vram(m)al, hozon*).

Az ikes ragozás következetesnek látszik.

A múlt idő kifejezése leggyakrabban a *-t* jeles és a *vala, volt* igékkel összetett múlt idejű alakokkal történik.

Annak, hogy ezeket a sajátságokat egyöntetűen a nagysajói nyelvjárás XVI. századi állapotára jellemzőnek, s így Kászoni nyelvét e nyelvjárás tükröképének tartasuk, ellentmond Kászoni nyelvének egyik leguralkodóbb sajátsága: az *ö*-zés, mely sokkal következetesebb, semhogy a korabeli irodalmi nyelvben divatos *ő*-zés besugárzásának volna tekinthető (mint sok más XVI. századbeli nem *ö*-ző nyelvjárású író nyelvében). Ezt a lehetőséget különben is kizárja Kászoni nem hivatásos litterátus volta.

Az *ö*-zés magyarázatát keresve arra is gondolhatnánk, hogy Kászoni azok közül a török elől menekülők közül való, akik az akkori Magyarország déli vidékeiről húzódtak északra és keletre. Ez esetben azonban Kászoni nyelvében teljes fokú, azaz szótóbeli *ö*-zésnek kellene lennie, mert a törökudúlástól szenvedett területek *ö*-zése ilyen volt.

Talán valószerűbbnek látszik az a feltételezés, amely már a dolgozat első felében is felvetődött. Eszerint Kászoni Nagysajóba kerülése előtt olyan területen született és élt, amelynek a nyelvjárásában megvolt a tövéghangzós *ö*-zés, de nem uralkodott benne olyan hangtani sajátság, amely akadályozta volna a Nagysajó vidéki erős fokú *í*-zés meghonosodását.

Túlzott óvatosság volna azonban az is, ha a nyelvjáráskeveredés tényéből kiindulva a felsorolt nyelvjárási sajátságok egyikét sem tartanók Nagysajó XVI. századi nyelvjárására jellemzőnek. Az *í*-zést például a legnagyobb valószínűséggel a nagysajói nyelvjáráshoz köthetjük. Nemcsak azért — és ez a megtámadhatóbb érv —, mert ezen a környéken az *í*-zés ma is általános, hanem főként azért, mert ez a nyelvjárási sajátság a XVI. század második felében Nagysajón kelt más levelek nagy többségében is megvan, s noha ezek lokalizációja sem biztos (a levelek íróinak adatait itt sem ismerjük), a nyelvi adatok egyöntetűségének is van némi bizonyító ereje ebben a kérdésben.

Nyilvánvaló, hogy a felvázolt nyelvjárási sajátságok biztosabb helyhez kötését azonban csak az e területen folytatott további nyelvjárás-történeti kutatás oldhatja meg.

Magyar nyelvtudományi tanszék

О ДИАЛЕКТАЛЬНЫХ ЧЕРТАХ ПИСЕМ КАСОНИ ФЕРЕНЦА XVI ВЕКА

(Краткое содержание)

Настоящая работа освещает новые данные в связи с вопросом истории древних венгерских диалектов. Для того, чтобы проследить историю развития диалектов, необходимо исследовать работы, которые рассматривают вопросы, касающиеся подробностей, представляя стадию языка в различные эпохи его истории на основе изучения говоров

более мелких территориальных единиц (деревни или города) или же лиц с диалектальными особенностями. С этой целью была использована переписка XVI в. администратора имения, Касони Ференца, из Шиеу Маре (обл. Клуж, район Бистрица), хранящаяся в архиве города Бистрицы при Государственном Архиве города Клужа. Исследованные 27 писем содержат текст в 650 строчек, то-есть значительное количество данных о языке XVI в. На основе этих данных выделяются следующие особенности говора Касони.

Преобладает стремление говора к закрытию. Это проявляется, главным образом, в преобладании закрытого элемента в противопоставлении $e \sim i$ и в меньшей мере в противопоставлениях $ö \sim \ddot{u}$ и $õ \sim \ddot{i}$. Самой заметной чертой этого говора является произнесение i вместо e , встречаемое во многих примерах в основе, суффиксе, в ударных и неударных слогах. Другой фонетической особенностью является произнесение $ö$ вместо закрытого e , черта, встречаемая редко наряду с произнесением i вместо e в том же диалекте современного венгерского языка. Произнесение $ö$ вместо закрытого e встречается во многих примерах, но только в конечном положении, так что оно не достигает интенсивности i вместо e , встречаемого во всех положениях.

В области согласных также проявляются два противоположных стремления: удвоение согласных и предпочтение простых согласных.

Спряжение глаголов с суффиксом *-ik* кажется последовательным.

В употреблении времён преобладает простой перфект на *t* и сложный перфект, образованный при помощи вспомогательного глагола *vala*.

Однако эти черты нельзя считать полностью специфическими говору из Шиеу Маре XVI в. Язык Касони не может быть верной копией этого говора, так как произнесение $ö$ вместо закрытого e , важная особенности переписки Касони, не подтверждено никаким другим документом XVI в. в этой местности, сегодня оно не встречается ни на этой территории, ни в соседних местностях.

Объясняя происхождение употребления $ö$ вместо закрытого e , наиболее правдоподобным является предположение, что в языке Касони имеем дело со скрещиванием диалекта типа i (для e) из Шиеу с диалектом типа $ö$ (вместо закрытого e), употребляемого, вероятно, на родине Касони. Точно нельзя определить место, где был распространён этот диалект типа $ö$.

Было бы однако ошибочно, чтобы из преувеличенной предосторожности, предполагая возможность скрещивания диалектов, не допустить ни одной из перечисленных черт, как свойственных говору местности Шиеу. Характерная черта i вместо e , по всей вероятности, относится к говору из Шиеу не только потому, что i вместо e является общим и сегодня в этой местности, а главным образом потому, что эта черта встречается в большинстве документов, составленных в Шиеу в XVI веке.

Более точно можно установить место распространения всех этих диалектальных черт языка Касони путём углубления научных исследований.

SUR LES CARACTÈRES DIALECTAUX DES LETTRES DE KÁSZONI FERENC (XVI-E SIÈCLE)

(R é s u m é)

Le présent travail apporte quelques contributions à l'histoire des anciens dialectes magyars. Pour bien suivre le développement dialectal, il est besoin de travaux nombreux, portant sur des questions de détail et présentant les stades successifs de l'histoire de la langue, dans des ouvrages qui étudient le parler d'unités territoriales réduites (villages, villes) ou d'individus à particularités dialectales. C'est pour une étude de ce dernier genre qu'on a utilisé la correspondance, datant du XVIe siècle, de l'administrateur de domaine Kászoni Ferenc, de Şieu Mare (Rég. de Cluj, District de Bistriţa), correspondance qui se trouve aux Archives municipales de Bistriţa, subordonnées aux Archives d'État de Cluj. Les 27 lettres contiennent au total 650 lignes; il s'agit donc d'un document linguistique du XVIe siècle également important par ses dimensions. Ce document permet d'esquisser les particularités suivantes du parler de Kászoni:

Son caractère dominant est la tendance à la fermeture; celle-ci se manifeste surtout par la prépondérance de l'élément fermé de l'opposition $\acute{e} \sim \acute{i}$ et, dans une moindre mesure, par les oppositions $\ddot{o} \sim \ddot{u}$ et $o \sim u$. Le trait le plus frappant de ce parler est l'articulation \acute{i} pour \acute{e} , qui apparaît en plusieurs exemples dans le thème, le suffixe, les syllabes accentuées et non-accentuées. Un autre phonétisme spécifique est la prononciation \ddot{o} pour e fermé, trait qui se présente rarement à côté de \acute{i} pour \acute{e} dans le même dialecte de la langue magyare contemporaine. La prononciation \ddot{o} pour e fermé est attestée dans de nombreux cas, mais seulement en position finale, de sorte qu'elle n'atteint pas la fréquence de \acute{i} pour \acute{e} , qui apparaît dans toutes les positions.

Deux tendances contraires se manifestent de même dans le consonantisme:

redoublement des consonnes, au lieu de la préférence pour les consonnes simples;

la conjugaison des verbes à suffixe $-ik$ paraît être conséquente;

relativement au temps le parfait simple en t et le parfait composé avec l'auxiliaire $vala$ prédominent.

Mais ces caractères ne peuvent être considérés comme entièrement spécifiques pour le parler de Şieu Mare au XVIe siècle; la langue de Kászoni ne peut être le reflet fidèle de ce parler car la prononciation \ddot{o} pour e fermé, caractère spécifique important de la correspondance de Kászoni, n'est attestée dans aucun autre document du XVIe siècle de cette région et, aujourd'hui, elle n'apparaît plus sur ce territoire ou dans les régions voisines.

L'explication la plus vraisemblable de l'origine de \ddot{o} employé pour e fermé est l'hypothèse que dans la langue de Kászoni nous avons affaire à un croisement du dialecte de type \ddot{o} (pour e fermé) usité probablement

dans la localité où Kászoni est né. Ce dialecte de type *ö* ne peut être exactement localisé.

Il serait toutefois erroné d'adopter par une précaution excessive la position du croisement dialectal et de n'admettre aucun des caractères énumérés comme spécifiques du dialecte de Șieu. Le trait caractéristique *i* pour *é* semble, selon toute probabilité, être dû au parler de Șieu, non seulement parce que *i* pour *é* est aujourd'hui encore général dans toute la région, mais surtout parce que ce caractère apparaît dans la majorité des documents élaborés à Șieu au XVIe siècle.

Il serait possible de localiser avec plus de précision tous ces traits dialectaux de la langue de Kászoni en approfondissant les recherches.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

APLICAREA PRINCIPIULUI INTUITIV IN PREDAREA GRAMATICII

de

GEORGETA MUNTEANU

Practica activității în școală și pedagogia subliniază rolul hotărîtor al aplicării principiilor didactice — ca norme de bază, călăuzitoare în organizarea procesului de învățămînt în școală — pentru realizarea scopurilor învățămîntului.

În concordanță cu principiul caracterului educativ, cu principiul însușirii conștiente și al însușirii temeinice a cunoștințelor, precum și cu principiul sistematizării și al accesibilității învățămîntului, principiul intuitiv își găsește o largă și deosebit de necesară aplicare în practica școlii.

Respectarea caracterului intuitiv necesită organizarea procesului de predare a cunoștințelor în așa fel, încît la baza formării reprezentărilor și a noțiunilor elevilor să stea percepția nemijlocită a fenomenelor sau a imaginilor acestora.

Intuiția împune percepția vie și activă a fenomenelor fie direct, cu materialul în față, fie, de cele mai multe ori, cu ajutorul imaginilor, a schemelor, graficelor, tabelelor.

Prima etapă importantă în procesul formării cunoștințelor despre lume și viață este intuiția — contemplarea, cum spune Lenin —, deoarece drumul care duce la cugetarea rațională se bazează pe cunoștințele aduse de simțuri. De aceea, orice proces de formare a noțiunilor și de lărgire a orizontului de cunoștințe trebuie să înceapă cu intuiția și în orice formă de transmitere a cunoștințelor se poate folosi principiul intuitiv.

Necesitatea respectării principiului intuitiv al învățămîntului are o temeinică motivare științifică și a găsit în decursul secolelor o largă aplicare în practica școlii.

Komenský, marele pedagog ceh din secolul al XVII-lea, a adus o contribuție însemnată la fundamentarea teoriei învățămîntului intuitiv. În opera sa „Didactica Magna“, Komenský a formulat principiul intuitiv, susținînd rolul însemnat al senzațiilor în procesul cunoașterii. El a subliniat necesitatea de a deprinde pe elevi să cunoască și să cerceteze fenomenele direct, pe cît posibil nemijlocit, cu ajutorul organelor de simț,

acordînd o deosebită însemnătate cunoașterii date prin simțuri atît în ceea ce privește autenticitatea cunoașterii, cît și în ceea ce privește memorarea trainică a fenomenelor. „Originea cunoașterii izvorăște întotdeauna, în mod indiscutabil, din simțuri (dat fiind că nimic nu există în cunoaștere care să nu fi fost perceput înainte în simțuri); din această cauză și învățătura ar urma să fie începută nu cu interpretarea verbală a lucrurilor, ci cu observarea lor“¹. Relevînd rolul observației directe a fenomenelor în procesul de intuire a acestora, Komenský a accentuat și necesitatea sprijinirii deducțiilor pe materiale și fapte concrete.

Cunoscutul pedagog elvețian din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Johann Heinrich Pestalozzi, a dezvoltat în continuare teoria învățămîntului intuitiv.

Pestalozzi concepe intuiția într-un sens larg, nu numai ca o percepție vizuală, ci ca o participare a tuturor organelor de simț în procesul de cunoaștere, care să dezvolte spiritul de observație și toate capacitățile intelectuale ale copilului.

Pestalozzi a adus o dezvoltare și o fundamentare justă a principiului intuitiv, dar a supraapreciat valoarea intuiției considerînd-o ca bază absolută a cunoașterii.

Dintre pedagogii ruși care au apreciat importanța caracterului intuitiv al învățămîntului, trebuie menționați mai întîi cei care au trăit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În această direcție se impune a fi amintite părerile lui C. D. Ușinski, care, plecînd de la caracterul concret al gîndirii, a susținut necesitatea folosirii învățămîntului intuitiv și antrenarea a cît mai multor organe de simț în procesul cunoașterii.

Ușinski a considerat intuiția ca un mijloc puternic de stimulare a capacităților copilului de a observa fenomenele, ca mijloc de dezvoltare a gîndirii, de lărgire a sferei de cunoștințe și de asigurare a unei însușiri temeinice a acestora. El a subliniat necesitatea intuiției și ca mijloc de pregătire pentru aplicarea în practică cunoștințelor. „Cine n-a observat, întreabă el, că în memoria noastră se păstrează foarte bine imaginile pe care le-am perceput în mod independent, prin contemplare, și că de această imagine întipărită legăm ușor și bine chiar cele mai abstracte idei, care alfel ar fi dispărut foarte repede?“²

În problema intuiției și revoluționarul democrat rus N. A. Dobroliubov a formulat cîteva idei valoroase, considerînd intuiția ca una din condițiile de dezvoltare a facultăților intelectuale ale copilului și ca unul din mijloacele cele mai eficace de formare a noțiunilor și de lărgire a sferei de cunoștințe pe baza datelor concrete. Și cunoscutul pedagog rus V. P. Vahterov, în lucrarea sa „Metoda de învățare pe obiecte“, a susținut importanța intuiției în dezvoltarea spiritului de observație și a gîndirii abstracte și în asigurarea unei însușiri temeinice a cunoștințelor.

¹ *Istoria pedagogiei*, București, E.S., 1949, p. 86.

² S. M. Duhovniî, *Studii de pedagogie*, București, E.S.D.P., 1953, p. 257.

Dar adevărata fundamentare științifică a caracterului intuitiv rezultă din analiza tezei formulate de Lenin cu privire la cunoașterea adevărului obiectiv.

Problema caracterului intuitiv al învățămîntului a fost rezolvată într-un mod cu totul nou, avînd la bază teoria marxistă a cunoașterii. Astfel, caracterul intuitiv al învățămîntului a fost fundamentat pe principiul reflectării realității obiective în conștiința omului și pe raportul dialectic dintre senzații, percepții, gândire și practică în procesul de cunoaștere a realității obiective. Cu ajutorul intuiției elevii trebuie să cunoască complexitatea fenomenelor în mișcare și dezvoltare și în toate legăturile și interdependența dintre fenomene.

Considerînd contemplarea vie a fenomenelor drept primă treaptă a cunoașterii, Lenin a dat o fundamentare științifică necesității de a sprijini întreg procesul de învățămînt pe senzațiile și percepțiile copiilor. Lenin a subliniat de asemenea și unitatea dialectică dintre senzorial și rațional, dintre concret și abstract.

Pedagogia actuală, bazîndu-se pe teoria leninistă a cunoașterii, apreciază în mod științific rolul intuiției în procesul de însușire a cunoștințelor de către elevi, ca un mijloc care ajută la trecerea de la faptele concrete și generale la abstractizare.

I. P. Pavlov, formulînd teoria celor două sisteme de semnalizare, prin descoperirea mecanismelor fiziologice ce stau la baza trecerii de la senzații, percepții și reprezentări la gîndirea abstractă, a adus o prețioasă contribuție la înțelegerea științifică a rolului principiului intuiției. Învățătura lui I. P. Pavlov despre relația celor două sisteme de semnalizare scoate în evidență necesitatea de a asocia explicația verbală a profesorului cu percepția directă a obiectelor și fenomenelor prezentate elevilor.

Rezultă de aici una din cerințele de bază ale folosirii materialului intuitiv și anume de a nu lăsa pe elevi să perceapă singuri, la întîmplare, fenomenele, ci percepția justă trebuie călăuzită de cuvîntul profesorului.

Subliniind necesitatea imbinării cuvîntului cu intuiția, pedagogul sovietic L. V. Zankov, în articolul „Despre problema interacțiunii dintre intuiție și cuvînt în învățămînt”, stabilește trei căi mai des folosite în practica școlară. Prima formă este aceea în care materialul intuitiv are funcția de izvor al cunoștințelor, iar funcția cuvîntului e de a orienta observarea materialului intuitiv, conducînd la desprinderea notelor particulare; a doua formă este aceea de a folosi materialul intuitiv pentru cunoașterea legăturilor dintre fenomene, cuvîntul conducînd la generalizări și abstractizări, iar a treia formă este de a folosi materialul intuitiv ca mijloc de ilustrare a cuvîntului profesorului.

Aplicînd principiul intuitiv în predarea gramaticii trebuie să ne bazăm pe procesul dialectic al cunoașterii, pe teza formulată de Lenin: „De la intuirea vie, la gîndirea abstractă și de la ea la practică — aceasta este calea dialectică a cunoașterii adevărului, a cunoașterii realității obiective.”³

³ V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 140.

Prima treaptă a cunoașterii, care constituie punctul de plecare al acestui proces, este contemplarea vie a realității și se sprijină pe cunoașterea dată nemijlocit prin senzații, percepții și reprezentări, adică intuiția. Această primă treaptă a cunoașterii dă mai ales imaginea fenomenului, dezvăluind laturile sale exterioare. Deoarece prima treaptă a cunoașterii se sprijină pe perceperea fenomenului gramatical cu ajutorul senzațiilor, pe observarea variatelor aspecte ale fenomenului gramatical, se impune o astfel de organizare a procesului de predare a limbii române încât să se acționeze cât mai larg asupra organelor de văz și auz.

Aplicând principiul intuitiv în procesul de predare a gramaticii, este necesar a sublinia cu cretă colorată și a izola într-o coloană separată fenomenul gramatical, a-l repeta cu rostirea clară de către profesor, spre a fi perceput de către elevi paralel și prin văz și prin auz.

De exemplu, la o lecție la clasa a V-a, în care se predă declinarea pronumelui personal la persoana a II-a, după formularea exemplelor — pe baza unui text luat din operele studiate la orele de lectură literară — și adaptând exemplele pentru a avea toate formele în procesul de analiză a pronumelui în decursul declinării, acestea se subliniază și chiar se izolează notind formele accentuate cu o culoare, iar formele neaccentuate cu o altă culoare de cretă, obținând pe tablă un tabel ca cel de mai jos.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tabelul 1

	Exemple	Formele pronumelui
N.	Tu torci. Pe vatra veche ard Pocnind din vreme în vreme (G. Coșbuc, <i>Mama</i>)	TU
G.	—	
D.	Așteptindu- ți feciorul, ție <i>ți</i> pare adesea că <i>ți</i> -a bătut cineva la geam.	ȚIE <i>ți</i> <i>-ți</i> <i>ți.</i>
Ac.	Acolo, mamă, <i>te</i> zărește Pe tine într-o căscioară... O nu! Nu-i drept să <i>te</i> -ndoiești (<i>ibid.</i>) Ridicându- <i>te</i> , stai la geam.	(pe) TINE <i>te</i> <i>te-</i> <i>-te</i>
V.	Tu, mamă, sînd scut dimineții Semnează în numele vieții! (D. Deșliu, <i>În numele vieții, semnează!</i>)	TU

Prin aplicarea principiului intuitiv se va putea ușura în procesul cunoașterii și trecerea de la prima treaptă a cunoașterii, dată prin senzații, percepții, reprezentări, la treaptă superioară, la gândirea abstractă.

În cazul lecției de mai sus, elevii, percepând existența mai multor forme ale pronumelui în decursul declinării, vor trece mai ușor, pe baza tabelului menționat, la treaptă superioară a gândirii. Generalizând datele senzațiilor și percepțiilor, elevii vor pătrunde ușor esența fenomenului gramatical ajungând singuri la concluzii, deci făcând singuri constatarea că la dativ și acuzativ există două feluri de forme și că există moduri deosebite de ortografiere a acestor forme.

Respectarea caracterului intuitiv al predării va avea o puternică influență pozitivă și în verificarea justetei cunoștințelor pe baza aplicării lor în practică. Intuind încă de la început existența variatelor forme de ortografiere ale pronumelui, elevii vor căpăta cu mai multă ușurință deprinderi de folosire corectă în scriere a diferitelor forme ale pronumelui, în funcție de așezarea sa.

Caracterul intuitiv al procesului de predare a limbii române este determinat de particularitățile de dezvoltare a gândirii copiilor, care evoluează de la concret spre abstract.

În efectuarea principalelor operații prin care se elaborează procesul de gândire: analiza și sinteza, comparația, abstracția și generalizarea, în cadrul însușirii cunoștințelor gramaticale un stimulente deosebit îl constituie caracterul intuitiv al învățămîntului.

De exemplu, la lecția de la clasa a V-a, cu subiectul *Cele patru conjugări*, se poate urmări întreg procesul, cu toate operațiile de gândire pe care le efectuează elevii, și se poate vedea în același timp și felul cum aplicarea principiului intuitiv ajută la efectuarea acestor operații. Se ia spre analiză un text (în cazul de față creat de propunător) care să cuprindă cât mai multe infinitive:

„*A fi patriot înseamnă a iubi mai presus de orice patria și poporul, a admira și a cinsti faptele glorioase ale strămoșilor și ale eroilor ieșiți din rîndurile oamenilor muncii, care n-au pregetat a-și sacrifica viața spre a dobîndi libertatea.*

A fi patriot înseamnă a putea cunoaște și aprecia creațiile valoroase ale marilor noștri scriitori și artiști, realizările oamenilor de știință ce aparțin poporului nostru și a prețui munca de pe ogoare, din uzine, de pe șantiere și din laboratoare.

A fi patriot înseamnă a te strădui a ajunge demn de gloria strămoșilor și de creațiile poporului și a te hotărî a munci și a pune toată energia ta creatoare, pentru a contribui la înflorirea patriei și a crea o viață liberă și fericită poporului.“

Pentru găsirea verbelor la infinitiv din text se face apel la una din principalele operații de gândire — analiza. În același timp, prin procesul de analiză se vor scoate toate verbele la infinitiv în prima coloană a tabelului ce se alcătuiește pe tablă de către profesor cu ajutorul elevilor. În concordanță cu procesul de analiză se face apel la o altă operație de gândire și anume la comparație, cerînd elevilor ca pe baza asemănării terminațiilor verbelor la infinitiv să le grupeze în diferite categorii. Paralel cu procesul comparației elevii vor efectua și o altă operație de gândire

— sintetizarea — observînd că verbele după terminații s-ar putea grupa în 4 categorii. Operația de sintetizare va fi mult ușurată de aplicarea principiului intuitiv. În cazul nostru intuiția se va realiza prin continuarea tabelului, grupînd în fiecare coloană mai întii verbele terminate în *-a*, apoi pe cele în *-ea*, în *-e* și ultima coloană verbele terminate *-i* și *-î*. Se obține astfel următorul tabel, notînd cu cretă diferit colorată terminațiile fiecărei conjugări.

Tabelul 2

Verbele din text	Conj. I <i>-a</i>	Conj. II <i>-ea</i>	Conj. III <i>-e</i>	Conj. IV <i>-i, -î</i>
a <i>îi</i> a <i>iubi</i> a <i>admira</i> a <i>cinsti</i> a <i>sacrifica</i> a <i>dobîndi</i> a <i>putea</i> a <i>cunoaște</i> a <i>aprecia</i> a <i>prețui</i> a <i>strădui</i> a <i>ajunge</i> a <i>hotărî</i> a <i>munci</i> a <i>pune</i> a <i>contribui</i> a <i>crea</i>	a <i>admira</i> a <i>sacrifica</i> a <i>aprecia</i>	a <i>putea</i> a <i>crea</i>	a <i>cunoaște</i> a <i>ajunge</i> a <i>pune</i>	a <i>îi</i> a <i>iubi</i> a <i>cinsti</i> a <i>dobîndi</i> a <i>prețui</i> a <i>strădui</i> a <i>hotărî</i> a <i>munci</i> a <i>contribui</i>

Aplicarea principiului intuitiv va ușura realizarea procesului de abstractizare. Pe baza acestui tabel elevii vor putea să ajungă cu cea mai mare ușurință la generalizări. Putînd formula singuri concluzia, elevii vor stabili existența a patru categorii de verbe și vor sesiza caracteristicile fiecărei conjugări.

În procesul de predare a limbii romîne trebuie mereu respectată unitatea dintre observație, gîndire și limbaj. Această cerință își găsește fundamentarea științifică în învățătura lui I. P. Pavlov despre interacțiunea primului și a celui de al doilea sistem de semnalizare în activitatea nervoasă superioară a omului. La copil acționează viu și primul sistem de semnalizare, îl impresionează plăcut culorile, îl atrag ilustrațiile viu colorate, care oglindesc aspecte ale textelor literare citite. De aceea folosirea cretei colorate pentru reliefaarea unor fenomene gramaticale îi atrage pe copii, le trezește interesul și în același timp ușurează procesul de diferențiere și abstractizare. La fel folosirea schemelor și graficelor va permite stabilirea generalizării și abstractizării semnalelor primului sistem de semnalizare.

În sfîrșit, aplicarea principiului intuitiv este determinată de însuși conținutul gramaticii ca materie de învățămînt. Prin caracterul lor, unele noțiuni de gramatică sînt abstracte pentru elevii din clasele a V—VII.

Folosind principiul intuitiv noțiunile capătă imagini mai concrete și devin mai accesibile elevilor, contribuind la însușirea temeinică a cunoștințelor, la înțelegerea legăturilor dintre diferitele fenomene gramaticale, și le dezvoltă posibilitățile de aplicare a cunoștințelor teoretice de gramatică în practica vorbirii și a scrierii. Respectarea caracterului intuitiv al procesului de predare a limbii române trezește interesul elevilor pentru cunoștințele științifice abstracte, datorită schemelor, graficelor, tabelelor, ușurându-li-se înțelegerea fenomenelor, sistematizarea și fixarea noțiunilor.

Principiul intuitiv își găsește o largă sferă de aplicare în tot procesul de predare a cunoștințelor, de recapitulare și fixare, ca și de aplicare în practică a cunoștințelor, precum și în procesul de formare a deprinderilor atât în cadrul lecțiilor de fonetică, cât și de morfologie și sintaxă.

Astfel în *lecțiile de tip fundamental* principiul intuitiv se poate aplica în majoritatea etapelor ei mai însemnate.

În etapa de *verificare a cunoștințelor* elevii trebuie să ia cunoștință de corectarea formelor greșite nu numai auditiv, dar și vizual. De aceea paralel cu corectarea temelor scrise și cu verificarea orală, elevii vor fi stimulați să scrie la tablă formele greșite din teme și să le explice, analizând corectarea lor. Se vor scrie de asemenea în timpul verificării și formele dificile de ortografiat.

De exemplu, verificând declinarea pronumelui și adjectivului demonstrativ, se va cere elevilor să scrie pe tablă variate forme și să le explice grafia. La clasa a V-a se pot lua exemple apropiate din viața elevilor, spre a se putea concentra atenția numai asupra formelor a căror grafie o vor explica în exemple ca următoarele:

- *Aceea* este pionieră frunțasă.
- *Acea* carte mi-a plăcut mult.
- Clădirea *aceea* este Casa Pionierilor.
- *Aceia* au învățat lecția.
- Elevii *aceia* sînt cuminți.
- *Acei* elevi care învață sînt frunțasi.

La clasa a VII-a se poate dicta chiar un fragment dintr-un text literar, cerînd elevilor să explice grafia variată a pronumelui demonstrativ „*același*“. Se poate folosi de exemplu un fragment din „Misiunea socială a poeziei“ de Cezar Boliac, în care abundă asemenea forme:

„Poezia cea adevărată este *aceea* care vorbește inimii iar nu fanteziei numai. Natura va fi totdeauna *aceeași* și fenomenele-i *aceleași*, *aceiași* meteori, *aceleași* cîmpii floratē, *același* cer înstelat, *aceeași* lună, *același* soare, *aceiași* munți... , *aceleași* valuri“.

De asemenea, principiul intuitiv își găsește o amplă aplicare în *etapa predării cunoștințelor*.

De exemplu, pentru ca elevii de clasa a V-a să poată sesiza cu ușurință definiția conjuncției spre deosebire de *aceea* a prepoziției,

predată în lecția precedentă, se va orîndui în cadrul predării conjuncției materialul într-un tabel, care va concretiza elementele ce vor ușura procesul de abstracționare și formularea definiției. Exemplele vor fi formulate pe baza textului nuvelei „Uzina vie” de Al. Sahia, studiată la lectura literară.

După ce se vor formula exemplele, care trebuie să cuprindă variatele legături ce stabilește conjuncția, se va trece la analiza exemplilor. Paralel cu analiza se vor izola conjuncțiile în coloana următoare și tot în decursul analizei se vor preciza părțile de propoziție de același fel legate prin conjuncții. Paralel cu aceasta se vor face mereu legături cu cunoștințele despre prepoziție, predate anterior, spre a se reliefa și fixa deosebirile dintre rolul prepoziției și al conjuncției. Trecînd la analiza conjuncțiilor care leagă propoziții, se va insista asupra faptului că acestea leagă și propoziții de același fel, dar și propoziții secundare de principale. În sfîrșit ultima rubrică a tabelului va fi rezervată problemelor de ortografie, subliniind unele conjuncții care prezintă dificultăți de scriere.

Tabelul 3

Exemple	Conjuncția	Ce leagă?	Probleme de ortografie
1. Filip și Bozan au intrat în fabrică.	și	două subiecte	
2. Copiii flămînzi și dezbrăcați ai lui Bozan nu se săturau niciodată.	și	două atribute de același fel	
3. Numai uzina uria puternic și cutremurător.	și	două complemente de același fel	
4. Bozan cade cu podul rulant și își pierde piciorul.	și	două propoziții de același fel	
5. Din inima uzinii începura să suiere mașinile.	să	o propoziție secundară de una principală	
6. Filip a înaintat peste punțile de lemn, fiindcă dorea să-și salveze tovarășul.	fiindcă	„ ”	fiindcă (cu 2 i și cu d)
7. Bozan murea dacă nu-l salva Filip.	dacă	„ ”	dacă (într-un cuvînt)
8. Bozan n-a primit piciorul de lemn, deși îl ceruse mereu.	deși	„ ”	deși (într-un cuvînt)

Rubricile tabelelor variază în funcție de elementele care trebuie scoase în evidență în cadrul analizei, spre a crea cît mai multe premise pentru formularea definiției. Astfel pentru predarea interjecției se poate alcătui un tabel, care în rubrica întia să cuprindă propoziții

cu exemple de interjecții folosite de scriitori spre a exprima durere, părere de rău, admirație, entuziasm etc., precum și imitații ale sunetelor din natură. În rubrica a doua, paralel cu analiza se vor izola interjecțiile, iar în rubrica a treia se va arăta ce exprimă fiecare interjecție. Procedând așa, elevii vor ajunge cu ușurință la generalizare și la definiția interjecției.

În lecțiile de la clasa a V-a cu subiectul „cazurile”, aplicând principiului intuitiv în procesul de analiză și de izolare a fenomenului gramatical, scoțându-se în evidență caracteristicile fiecărui caz prin reliefarea funcției sintactice și a întrebărilor fiecărui caz, se va întocmi în cadrul predării cunoștințelor un tabel, care va avea structura în funcție de elementele ce vor trebui relevate în decursul analizei, spre a se putea ajunge apoi cu ușurință la concluzii și definiții.

Tabelul 4

Exemple	Pe cine determină	Întrebarea	Funcția în propoziție	Cazul
1. O carte bună este un prieten adevărat.	—	cine?	subiect	NOMINATIV (N)
2. Lectura unei cărți bune rămâne în amintire întreaga viață.	substantiv	a cui?	atribut	GENITIV (G)
3. Adesea datorăm unei cărți locul ce ocupăm în viață.	verb	cui?	complement	DATIV (D)
4. Am citit o carte minunată și am admirat mult ilustrațiile din această carte .	verb substantiv	pe cine? care?	complement atribut	ACUZATIV (A)
5. Carte , dragă, de la tine eu pot multe învăța!	—	—	—	VOCATIV (V)

În lecțiile de gramatică schemele trebuie să varieze de la o clasă la alta, ele devenind mai ample și mai complete paralel cu lărgirea sferei de cunoștințe ale elevilor, conform criteriului concentric de predare a cunoștințelor. Astfel, dacă la clasa a V-a scopul tabelului era de a arăta elevilor raportul dintre caz și funcția din propoziție spre a le forma noțiunea de caz, în clasa a VII-a, reluând aceeași temă, schema va urmări să le sistematizeze și să le illustreze varietatea funcțiilor în propoziție a diferitelor cazuri.

În clasa a V-a exemplele sînt simple, spre a se concentra atenția numai asupra fenomenului gramatical, pe cînd în clasa a VII-a exemplele trebuie selectate din operele literare, spre a apărea mai evidentă legătura dintre noțiunile de limbă și literatură.

Tabelul de sistematizare a noțiunilor despre cazuri la clasa a VII-a va avea următoarea structură:

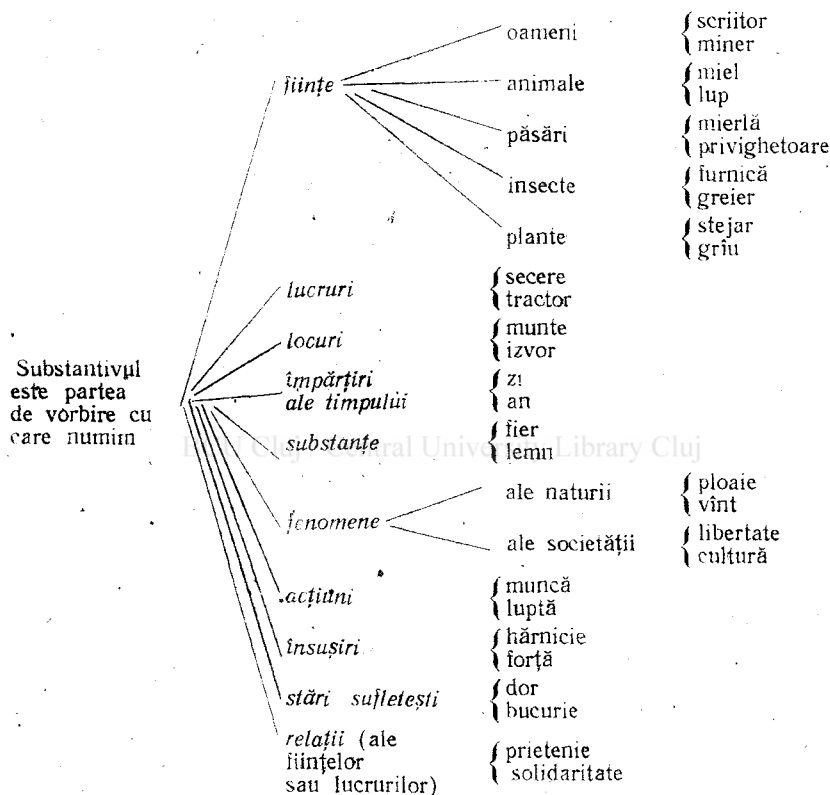
Tabelul 5

Cazul	Funcția în propoziție	Intrebarea	Exemple
NOMINATIV	Subiect	cine?	Iată vine <i>un sol</i> de pace... (<i>M. Eminescu, Scrisoarea III</i>)
	Nume predicativ		... Iubirea de moșie e <i>un zid</i> .. (<i>ibid.</i>)
	Apoziție	care?	Mircea cel Bătrîn, <i>domnul</i> Țării Românești, a învins pe Baiazid la Rovine
GENITIV	Atribut	al cui?	... Căci moșneagul ce privești nu e om de rînd, el este domnul <i>Țării Românești</i> . (<i>ibid.</i>)
DATIV	Complement indirect	cui?	Din pristolul de la Roma să dau <i>calului</i> : ovăș... (<i>ibid.</i>)
ACUZATIV	1. Complement direct	ce? pe cine	Eu? Im apăr <i>sărăcia</i> și <i>nevoile</i> și <i>neamul</i> . (<i>ibid.</i>)
	2. Complement indirect	de cine? de ce? despre cine? despre ce? etc.	La un semn deschisă-i calea și s-apropie <i>de cori</i> ... <i>Despre partea</i> închinării însă doamne, să ne ierți... (<i>ibid.</i>)
	3. Complement circumstanțial	cînd? unde? cum?	Mulți durară <i>după vremuri</i> , <i>peste Dunăre</i> , vre-un pod. Vișiind ca <i>vijelia</i> și ca <i>plesneul</i> de ploaie. (<i>ibid.</i>)
	4. Atribut substantival-prepozițional	care? ce fel?	Și ca nouri <i>de aramă</i> și ca ro-potul <i>de grindini</i> . (<i>ibid.</i>)
VOCATIV	Intărește subiectul la persoana a II-a sing. și plural		O, tu nici visezi, <i>bătrîne</i> , cîți în cale mi s-au pus! (<i>ibid.</i>)

Principiul intuitiv are aceeași aplicare largă și în *etapa de fixare a cunoștințelor* din lecția de tip fundamental. Schemele din această etapă au ca scop sistematizarea cunoștințelor, pentru o mai bună fixare a lor,

și crearea posibilităților de a ilustra cu exemple date de elevi diferitele aspecte ale fenomenului gramatical. Astfel, în lecția de la clasa a V-a în care s-a predat definiția substantivului, în prima parte a fixării cunoștințelor, paralel cu recapitularea teoretică, se poate alcătui o schemă care să illustreze concret elevilor ce poate denumi un substantiv.

Tabelul 6

Trecînd la aplicarea pe text, pentru a crea la elevi deprinderea de a recunoaște diferitele categorii de substantive, se va putea întocmi un tabel de analiză, grupînd substantivele din textul de analizat după ceea ce denumesc: ființe (și aici subîmpărțindu-le în diferite feluri de ființe: oameni, animale, păsări, insecte, plante); urmează apoi, în coloane, nume de lucruri, nume de locuri, împărțiri ale timpului, fenomene cu două subdiviziuni: naturale și sociale; apoi acțiuni, însușiri, stări sufletești, relații ale ființelor și ale lucrurilor. În felul acesta elevii vor selecționa mai cu ușurință substantivele și grupîndu-le în diferite categorii își vor fixa definiția.

Și în formularea temei, spre a ușura procesul de sistematizare a noțiunilor în cadrul activității independente, se poate aplica principiul intui-

tiv. Pentru a ține mereu treaz interesul elevilor și pentru a le stimula cât mai variate procese de gândire în efectuarea temelor, evitându-se rutina și îndeplinirea mecanică a activității independente, e necesar ca să se varieze procedeele grafice folosite în temele ce se lucrează acasă.

Astfel, ca exerciții aplicative la *lecția despre cazuri* se poate ca să se analizeze un text, cerându-se să se sublinieze substantivele și apoi să se orînduiască într-un tabel, arătînd întrebarea, funcția în propoziție și cazul fiecărui substantiv din textul dat. Tabelul va avea următoarele rubrici: substantivele din text, întrebarea, funcția în propoziție și cazul.

Pentru aceeași temă: analiza cazurilor dintr-un text, într-o altă lecție se poate sugera elevilor și un alt model de tabel, grupînd substantivele în coloane după cazul la care se află. Tabelul va avea 5 rubrici, trecînd în rubrica nominativului toate substantivele aflate în text la acest caz, în rubrica următoare toate substantivele la genitiv și așa mai departe. Tabelul e interesant și necesar pentru a varia felul de muncă a elevilor.

Această formă de tabel se folosește atunci cînd elevii recunosc cu ușurință cazul substantivelor, după ce și-au însușit deprinderea de a pune just întrebările cazurilor și a determina funcția substantivului în propoziție.

Principiul intuitiv are o largă aplicare și în *lecțiile de recapitulare a cunoștințelor*, în care se urmărește sintetizarea, sistematizarea și fixarea cunoștințelor prin repetarea materialului parcurs într-un șir de lecții de comunicare a cunoștințelor. Astfel predarea de despărțirii în silabe trebuie să se încheie cu o lecție de recapitulare, în care se va alcătui un tabel sintetic al regulilor și excepțiilor. Elevii cunosc procedeul grafic de a nota cu *C* consoanele și cu *V* vocalele; iar săgețile din tabel le pot ilustra grafic diferitele reguli de despărțire în silabe, ușurînd memorarea lor. Este de preferat ca pe tablă consoanele notate cu *C* să fie scrise cu cretă de o culoare, iar *V* — vocalele — cu altă culoare. Un asemenea tabel se poate lucra chiar pe un carton, fiind alîșat în clasă, pentru ca avîndu-l permanent în față, elevii să-și fixeze mai temeinic regulile.

Tabelul 7

Despărțirea regulată			Abateri		
Cuvîntul	Sunetele componente	Regula	Cuvîntul	Sunetele componente	Regula
<i>o-ra</i>	V—CV ↙	Consoana între două vocale trece în silaba următoare	<i>ți-năr</i>	CV—CVC ↙	Consoana finală rămîne în silaba cu vocala precedentă
<i>ma-sa</i>	CV—CV ↙		<i>de-get</i>	CV—CVC ↙	
<i>ve-ghe</i>	CV—CV ↙	Grupul <i>ch, gh</i> are valoarea unei consoane și respectă regula <i>x</i> are valoare de consoană și respectă regula	<i>oa-meni</i>	VV—CVCV ↙	Consoana așezată între o vocală și o semivocală rămîne în silaba cu vocala plenisonă
<i>a-xă</i>	V—CV ↙		<i>di-baci</i>	CV—CVCV ↙	

Tabelul 7 (urmare)

Despărțirea regulată			Abateri		
Cuvântul	Sunetele componente	Regula	Cuvântul	Sunetele componente	Regula
<i>boa-lă</i>	CVV—CV ↙ ↘ diftong	Consoana așezată între diftongi și vocală sau între vocală și triftong respectă regula	<i>ba-ia</i>	CV—VV ↘ ↙	Semivocalele <i>i, u</i> , aflate între două vocale, sînt atrase de vocala următoare
<i>pu-neau</i>	CV—CVVV ↘ ↙ triftong		<i>plo-ua</i>	CV—VV ↘ ↙	
			<i>a-ur</i>	V—VC ↘ ↙	Două vocale succesive care nu formează diftong, se despărt
			<i>vi-e</i>	CV—V ↘ ↙	
			<i>șă-i-nă</i>	CV—V—CV ↘ ↙	
II.		Două consoane între două vocale (diftongi, triftongi) se separă	<i>ti-tlu</i>	CV—C(l)V ↘ ↙	Grupul <i>C+l, r</i> , nu se separă
<i>al-bă</i>	VC—CV ↘ ↙		<i>co-dru</i>	CV—C(r)V ↘ ↙	
<i>car-te</i>	CVC—CV ↘ ↙	Grupul <i>rt</i> respectă regula			
<i>bur-lan</i>	^r CVC—CVC ↘ ↙				
<i>gîr-lă</i>	^r CVC—CV ↘ ↙				
III.		Grupul de trei sau mai multe consoane așezate între vocale (diftongi, triftongi) se separă. Prima consoană trece la vocala precedentă, iar cealaltă la vocala următoare.	<i>arc-tic</i>	^{rc t} VCC—CVC ↘ ↙	Grupul <i>ct, cf, pt</i> precedat de <i>m, n, r</i> , se separă
<i>cin-ste</i>	CVC—CCV ↘ ↙		<i>func-ție</i>	^{nc t} CVCC—CV-V ↘ ↙	
<i>zim-bru</i>	CVC—CCV ↘ ↙		<i>jert-șă</i>	^{rt t} CVCC—CV ↘ ↙	Grupul <i>tf</i> precedat de <i>r</i> se separă

Scheme recapitulative se pot întocmi după terminarea fiecărui capitol din studiul morfologiei și al sintaxei, schemele variind în funcție de clasă și specificul capitolului respectiv.

De exemplu, reapițuînd cunoștințele despre adjectiv la clasa a VI-a, se va putea întocmi o schemă de sistematizare și sintetizare a noțiunilor în felul următor:

Tabelul 8

Adjectivul

I. Definiția	1. după înțeles	{ a) adjective propriu zise b) adjective provenite din pronume c) adjective provenite din participiu
II. Felurile adjectivului		
	2. după terminație	{ a) cu două terminații b) cu o terminație
III. Flexiunea adjectivului	1. acordul cu subst. determinat în	{ — gen — număr — caz
	2. declinarea	{ — articulată — nearticulată
	3. gradele de comparație	{ — pozitiv — comparativ de superioritate de egalitate de inferioritate — superlativ relativ absolut
IV. Funcțiile sintactice ale adjectivului	{ subiect (adjectivul se substantivizează) nume predicativ atribut complement	

Tabelele recapitulative devin mai complexe pe măsură ce se adîncesc în fiecare clasă problemele de gramatică, putînd fi completate cu exemple luate din operele literare. Recapitulînd atributul la clasa a VII-a, se va putea întocmi un tabel recapitativ, în care se vor sistematiza toate cunoștințele despre atribut, ilustrîndu-se fiecare fel de atribut cu exemple din „Pădurea Petrișorului“ de M. Sadoveanu.

Tabelul 9

Felul atributului	Prin ce e exprimat	Exemple	Intrebări
Adjectival	1. <i>Adjectiv</i> (propriu zis)	„Dintr-o dată, ... din tufe dese, cu foșnet iute, răsări o ciută cenușie pe picioarele-i subțiri și sprintene“...	ce fel de?
	2. <i>Adjectiv</i> (din numeral)	„Ca o săgeată trecu ... la cinci pași.“	cîtî?
	3. <i>Adjectiv din participiu</i>	„Și într-un covru scurmat în pămînt, ... stă un iepure roșcat, pitit pe labe, cu urechile lăsate pe spațele gheboșat“	ce fel?

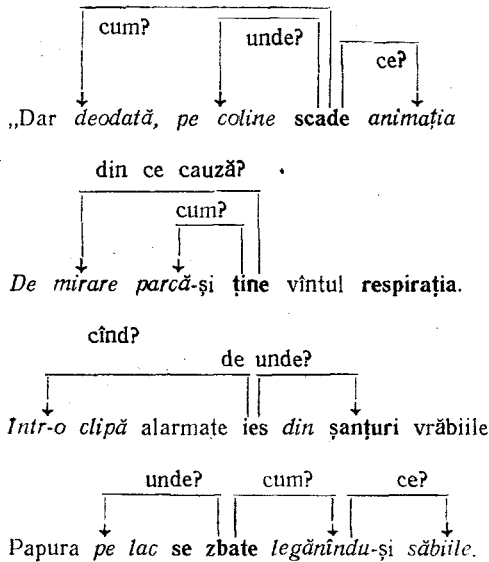
Tabelul 9 (urmare)

Felul atributului	Prin ce e exprimat	Exemple	Intrebări
Substantival	1. <i>Genitival</i> (substantiv în G.)	„Era pe la sfârșitul lui <i>August</i> și pădurea <i>Petrișorului</i> , bătrână și nestricată de mână <i>de om</i> , își desfășură făcută bolțile <i>de frunzișuri</i> .”	al cui? care?
	2. <i>Prepozițional</i> (substantiv în Ac. cu prepoziție)		
	3. <i>Apozițional</i> (substantiv în nominativ)	„Pădurarul <i>Vasile</i> trase de la șold cornul și slobozi trei sunete prelungi.”	care?
Pronominal	1. <i>Pronume</i>	„O veveriță se cățăra pe trunchiul unui copac în calea <i>lor</i> .”	a cui?
	2. <i>Adjectiv pronominal</i>	Ii privi o clipă, ... sări în <i>alt</i> copac și se pierdu în frunziș.	care?
Verbal	1. <i>Verb la infinitiv</i>	„Durerea <i>de a nu se putea</i> mișca îi cuprinsese întreaga ființă.”	care?
	2. <i>Verb la supin</i>	„Își plecă botul uscat spre luciul apei <i>de băut</i> .”	care?
Adverbial	1. <i>Adverb</i>	„Căprioara înainta cu pasul ei <i>agale</i> .”	ce fel de?
	2. <i>Locuțiunea adverbială</i>	„Piciorul <i>de dinainte, din stînga</i> se zgîrci și prinse a tremura.”	care?

De asemenea, principiul intuitiv are o largă aplicare în *lecțiile de aplicare a cunoștințelor*, în lecțiile de analiză morfologică sau sintactică, precum și în lecțiile de formare a deprinderilor de a analiza complet și sistematic diferitele aspecte ale fenomenului gramatical.

În clasa a VI-a, după ce într-o lecție s-au recapitulat toate noțiunile teoretice despre complement, se poate face o lecție de analiză a complementelor dintr-un text literar. Pentru analiză trebuie ales un text cât mai bogat în complemente de cele mai variate feluri, de exemplu un fragment din „Rapsodii de toamnă” de G. Topîrceanu. Paralel cu analiza se subliniază complementele cu o culoare și verbele determinate de complemente cu o altă culoare. Pentru a deprinde pe elevi să fixeze întrebarea pe partea de propoziție determinată și pentru a stabili precis legătura dintre cuvîntul determinat și determinant e indicat a folosi acoladele cu săgeți, care să indice elevului mai precis legăturile și întrebările.

Tabelul 10

Pentru a varia procedeele și pentru a forma deprinderea unei analize complete și sistematice se poate alcătui următorul tabel, care se va completa paralel cu desfășurarea analizei. Se scoate în prima coloană complementul, apoi paralel cu analiza în coloana a doua se va trece cuvîntul determinat de complement (verb, locuțiune verbală etc.). În coloana a treia se va arăta felul complementului, apoi în următoarea întrebare și în sfîrșit în ultima se va nota partea de vorbire prin care este exprimat complementul.

Tabelul 11

Complementul	Cuvîntul determinat	Felul complementului	Întrebarea	Prin ce este exprimat
deodată	scade (verb)	circ. de mod	cum?	adv. de mod
pe coline	scade (verb)	circ. de loc	unde?	subst. Ac. cu prep.
de mirare	își ține respirația (locuț. verbală)	circ. de cauză	din ce cauză?	subst. Ac. cu prep.
parcă	își ține respirația (locuț. verbală)	circ. de mod	cum?	adv. de mod
într-o clipă	ies (verb)	circ. de timp	cînd?	subst. Ac. cu prep.
din șanțuri	ies (verb)	circ. de loc	de unde?	subst. Ac. cu prep.
legănîndu-și	se zbate (verb)	circ. de mod	cum?	verb la gerunziu
pe lac	se zbate (verb)	circ. de loc	unde?	subst. Ac. cu prep.
săbiile	legănîndu-și (verb)	compl. direct	ce?	subst. Ac.

— Un tabel asemănător se poate întocmi și la analiza atributului.

Tabele de analiză completă și sistematică se pot alcătui și pentru analizele morfologice, spre exemplu după recapitularea substantivului, a adjectivului, a pronumelui, a verbului etc.

Astfel pentru recapitularea verbului la clasa a V-a se va întocmi un tabel simplu, cuprinzând numai câteva din aspectele flexiunii verbului pe baza analizei unui text literar:

„Tăcerea se *întinsese*. Bătăia cîinilor un răstimp lung nu se mai *auzi*. Iar printre tufe dese, prin luminișuri scurte, căprioara *fugea alungată* de spaimă, *se depărta* spre pîriu. O clipă *se opri tremurînd*, ca și cum *ar fi fost* înaintea unei prăpăstii. Apoi, *încetinindu-și* fuga, *își făcu* loc printre frunzișuri în albia apei...”

(M. Sadoveanu, *În pădurea Petrișorului*)

Tabelul 12

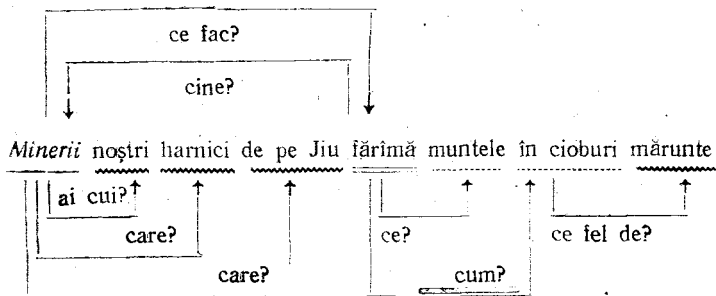
Verbul	Conjugarea	Modul	Timpul	Numărul	Persiana
se întinsese	III	indicativ	mai mult ca perfectul	sg.	III
se auzi	IV	„	perfectul simplu	sg.	III
fugea	IV	„	imperfect	sg.	III
alungată	I	participiu	perfect	—	—
se depărta	I	indicativ	imperfect	sg.	III
se opri	IV	„	perfectul simplu	sg.	III
tremurînd	I	gerunziu	—	—	—
ar fi fost	IV	optativ	perfect	sg.	III
încetinînd	IV	gerunziu	—	—	—
își făcu	III	indicativ	perfectul simplu	sg.	III

Pe măsură ce sfera de cunoștințe a elevilor se lărgeste în clasele VI și VII, tabelul de analiză va deveni mai complicat, spre a oglindi toate aspectele flexiunii verbului. Analizîndu-se un text literar la clasa a VII-a, tabelul va avea următoarele rubrici: verbul, felul verbului, diateza, conjugarea, modul, timpul, persoana, funcția în propoziție. Se vor putea de asemenea adăuga rubrici spre a se arăta dacă verbul e regulat, neregulat, defectiv, unipersonal etc.

Un rol însemnat are caracterul intuitiv al învățămîntului și în formarea deprinderilor și priceperilor. Astfel pentru formarea deprinderilor de analiză a părților propoziției, spre a observa mai bine dependența dintre diferitele părți ale propoziției, se pot folosi două feluri de procedee grafice:

1. Procedeeul determinării prin săgeți.

Tabelul 13

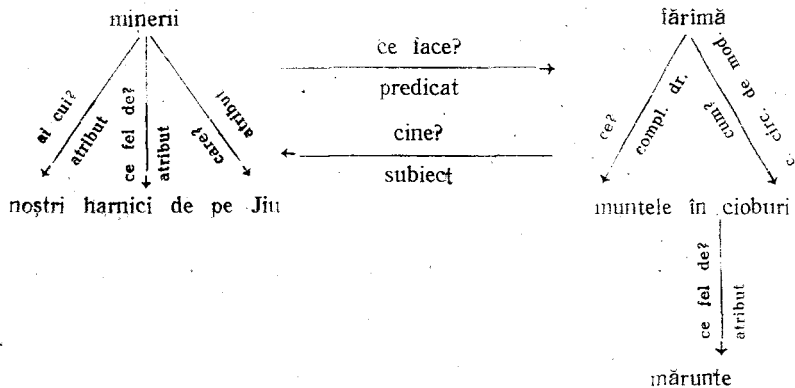

(Dan Deșliu, Cîntec în cinstea lui 7 Noiembrie)

2. Procedeeul determinării prin așezarea în scară, în funcție de dependența cuvintelor unele de altele.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Tabelul 14

De asemenea, principiul intuitiv se poate aplica cu rezultate optime pentru formarea deprinderilor de a scrie corect prin alcătuirea *tabelelor ortografice*. De pildă, pentru a fixa scrierea corectă a *formelor neaccentuate a pronumelui personal* la dativ și acuzativ, se pot alcătui *tabele ortografice*, care să le ilustreze elevilor variatele aspecte ale scrierii acestor pronume în funcție de așezarea lor. Tabelul se va completa la toate persoanele singular și plural, la dativ și acuzativ. Sugerăm un asemenea tabel pentru persoana I dativ și a II-a acuzativ.

Tabelul 15

Persoana I-a dativ

Singular			Plural		
Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui	Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui
<i>mi se spune</i>	MI	cuvânt izolat	<i>ne spune</i>	NE	cuvânt izolat
<i>mi-a spus</i>	MI-	așezat înaintea unui verb cu care se pronunță deodată	<i>ne-a spus</i>	NE-	așezat înaintea unui verb
<i>spunîndu-mi</i>	-MI	așezat după verb	<i>spunîndu-ne</i>	-NE	așezat după verb
<i>spunîndu-mi-se</i>	-MI-	așezat între verb și pronume	<i>spunîndu-ne-o</i>	-NE-	așezat între verb și pronume
			<i>ni se spune</i>	NI	cuvânt izolat
			<i>spunîndu-ni-se</i>	-NI-	așezat între verb și pronume

Persoana a II-a Acuzativ

Singular			Plural		
Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui	Exemplul	Forma pronumelui	Așezarea pronumelui
<i>te ascult</i>	TE	cuvânt izolat	<i>vă ascult</i>	VA	cuvânt izolat
<i>te-am ascultat</i>	TE-	așezat înaintea unui verb cu care se pronunță deodată	<i>v-am ascultat</i>	V-	așezat înaintea unui verb
<i>ascultîndu-te</i>	-TE	așezat după verb	<i>ascultîndu-vă</i>	-VA	așezat după verb

Desigur exemplele de folosire a intuiției în predarea gramaticii se pot înmulți adaptîndu-se la diferitele capitole ale materialului gramatical. Tabelele și schemele se pot alcătui pe tablă atunci cînd pe baza lor se urmărește a se sistematiza noțiunile în cadrul predării noilor cunoștințe, spre a stimula observarea tuturor aspectelor fenomenului gramatical și spre a ușura scoaterea concluziilor și definițiilor. Tabelele și schemele pot fi confecționate și sub formă de planșe, care să servească de material didactic, pe baza cărora să se facă recapitularea cunoștințelor, alîșîndu-se în clasă pentru o perioadă de timp, în cazul tabelelor ortografice, spre a se întipări mai bine în mintea elevilor anumite grafii specifice ale unor forme gramaticale.

Materialul intuitiv fie că e alcătuit paralel cu predarea noilor cunoștințe, fie că apare sub forma unor planșe pregătite dinainte are o deosebită însemnătate pentru a trezi interesul elevilor, pentru înțelegerea și reținerea cunoștințelor gramaticale predate. Dacă în clasa a V-a folosirea cretei colorate în izolarea fenomenului gramatical, a schemelor și tabelelor, pentru a scoate în evidență caracteristicile specifice unei cate-

gorii gramaticale, are ca rezultat stimularea interesului, trezirea atenției, ascuțirea spiritului de observație, deprinderea de a sesiza esențialul, în clasele mai mari, a VI-a, a VII-a, folosirea materialului intuitiv în predarea gramaticii are de scop să verifice justetea și trăinicia reprezentărilor inițiale, îmbogățindu-le, să sistematizeze și să fixeze noțiunile. Antrenarea elevilor în confecționarea unor asemenea materiale asigură caracterul activ al percepției, le formează deprinderea unei munci independente, sistematic conduse.

Pentru a se folosi cu rezultate optime schemele și tabelele în predarea gramaticii e necesar ca, atunci când se alcătuiesc paralel cu predarea noilor cunoștințe, să fie astfel întocmite încât să ilustreze, pe baza analizei exemplurilor, toate aspectele caracteristice ale fenomenului gramatical respectiv. Iar atunci când se vor alcătui scheme sau tabele în cadrul lecțiilor de recapitulare a noțiunilor sau de analiză, e necesar ca tabelele să rezulte din discutarea cu elevii a tuturor problemelor pe care le ridică recapitularea unei categorii gramaticale, tabelul avînd menirea de a sistematiza și sintetiza cele discutate. Cînd materialul este confecționat dinainte, este absolut necesar ca să se analizeze tabelul sau schema respectivă, discutînd cu elevii toate aspectele fenomenului gramatical ce apar în tabel, utilizînd comparația cu alte fenomene gramaticale, făcînd apel la reprezentările existente la elevi și cerînd elevilor să ilustreze cu exemple diferitele aspecte ale fenomenului gramatical sintetizat în schema respectivă.

Folosirea intuiției pe toate treptele procesului de învățămînt în predarea limbii romîne are o importanță nu numai pentru trezirea interesului pentru studiul gramaticii și pentru încordarea atenției, dar este și un mijloc de dezvoltare a spiritului de observație și de stimulare a operațiilor procesului de gîndire, ușurînd trecerea de la prima la cea de a doua etapă a cunoașterii, deci stimulînd procesul de abstractizare.

Intuiția, folosită corect și cu abilitate în procesul de predare a gramaticii, are o deosebită importanță pentru însușirea temeinică a cunoștințelor, pentru memorarea trainică și pentru fixarea caracteristicilor fenomenelor de limbă.

Catedra de literatură romînă

BIBLIOGRAFIE

1. A. I. Roșca, A. Chircev, *Psihologia copilului*, București, E.S.D.P., 1952.
2. A. I. Roșca, A. Chircev (sub red.), *Studii de psihologie pedagogică*, București, E.S.D.P., 1958.
3. A. A. Smîrnov, *Probleme de psihologia înțelegerii*, București, E.S.L.S.D., 1951.
4. B. C. Ananiev, *Despre dezvoltarea copiilor în procesul de învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice”, seria Ped.-Psihol., 1957, nr. 4.
5. I. P. Antonov, *Dezvoltarea gîndirii și vorbirii copiilor de vîrstă preșcolară și școlară*, în „Analele romîno-sovietice”, seria Ped. Psihol. 1953, nr. 3.
6. I. Cerg hit, *Dezvoltarea atenției elevilor în timpul lecției*, în „Revista de pedagogie”, 1957, nr. 6.

7. M. D. Gromov, *Unele probleme ale formării gândirii elevilor*, în „Revista de pedagogie“, 1957, nr. 5.
8. B. Zörgö, *Unele aspecte ale particularităților de vîrstă în cursul dezvoltării psihice a copilului și a adolescentului*, în „Analele romîno-sovietice“, seria Ped.-psih., 1956, nr. 3.
9. *Istoria pedagogiei*, București, E.S., 1949.
10. N. A. Konstantinov, E. N. Medînski, M. F. Șabaeva, *Istoria pedagogiei*, București, E.S.D.P., 1959.
11. I. Ogorodnicov, P. N. Simbirev *Pedagogia*, București, E.S.D.P., 1952.
12. I. A. Kairov, *Pedagogia*, București, E.S.D.P., 1949.
13. I. A. Kairov, *Pedagogia*, ed. a II-a, E.S.D.P., 1950.
14. I. A. Kairov, N. K. Gonciarov, B. P. Esipov, L. V. Zankov, *Pedagogika*, Moskva, 1956
15. *Pedagogia*, E.S.D.P., 1954.
16. Colectivul Catedrei de Pedagogie a Universității „V. Babeș“ Cluj, *Curs de pedagogie generală*, Cluj, Litografia învățămîntului, 1958.
17. B. P. Esipov, *Problemele fundamentale ale învățămîntului în școala sovietică*, în „Congresul învățătorilor din R.P.R., 10—13 aprilie 1952“, București, E.S.D.P., pp. 57—65.
18. I. M. Duhovnii, *Studii de pedagogie*, București, E.S.D.P., 1953, p. 255—271.
19. I. N. Kazanțev, *Lecția în școala sovietică*, București, E.S.D.P., 1953.
20. *Culegere de materiale de îndrumare cu privire la școală*, sub redacția lui N. I. Boldțev, București, E.S.D.P., 1954.
21. G. Balaniuk, *Insușirea temeinică a cunoștințelor și locul fixării inițiale a cunoștințelor în procesul de învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice“, Ped. psih., nr. 1/1955.
22. L. V. Zankov, *Despre problema interacțiunii dintre intuiție și cuvînt în învățămînt*, în „Analele romîno-sovietice“, seria Ped.-psih., 1, 1956, p. 33—35.
23. Cl. Chiosa, *Metodica predării limbii romîne pentru clasele V—VII*, București, E.S.D.P., 1955.
24. M. El. Ionescu Miciora, *Culegere de exerciții gramaticale*, București, E.S.D.P., 1956.
25. Cl. Chiosa, M. El. Ionescu Miciora, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a V-a, București, E.S.D.P., 1957.
26. G. N. Dragomirescu, Ștefania Golopenția, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a VI-a, București, E.S.D.P., 1957.
27. Ștefania Golopenția, Gr. Brîncuș, *Gramatica limbii romîne*, manual pentru clasa a VII-a, București, E.S.D.P., 1958.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПА НАГЛЯДНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ ГРАММАТИКИ

(Краткое содержание)

Дидактический принцип наглядности находит широкое и необходимое применение в школьной практике.

Значительный вклад в исследование теории наглядного обучения внесли Я. А. Коменский, И. Г. Песталоцци, К. Д. Ушинский и Н. А. Добролюбов, И. П. Павлов и др.

Но вопрос наглядного характера обучения был совершенно по-новому разрешен на основе ленинской теории познания. Наглядный характер обучения был основан на принципе отражения объективной действительности в сознании человека и на диалектическом соотношении между ощущениями, восприятиями, мышлением и практикой в процессе познания объективного мира.

Поэтому применение принципа наглядности требуется и в процессе преподавания грамматики румынского языка. Таким образом можно усвоить грамматическое явление во всей его сложности. Можно сильнее воздействовать на органы чувств на первой ступени познания, получаемого через ощущения, восприятия и изображения. Легче можно дойти до обобщений и абстрагирования на высшей ступени мышления. Соблюдение наглядного характера обучения имеет положительное влияние и в проверке точности знаний на основе применений на практике. Принцип наглядности имеет полезное применение во всём процессе преподавания знаний, подчёркивая, выделяя различные характерные стороны изученной грамматической категории: он способствует образованию понятий падеж^а, спряжения, предлога, союза, междометия и т. д.

В процессе закрепления знаний таблицы и схемы способствуют обобщению и систематизации знаний о различных морфологических категориях: существительного, прилагательного, местоимения, глагола или же уточнению признаков и разнообразия видов различных синтаксических категорий: определения, дополнения и т. д. На практике, при грамматических разборах, применение принципа наглядности облегчает наблюдение всех видов грамматических категорий и стимулирует систематизацию понятий.

Применение принципа наглядности на всех ступенях процесса обучения в преподавании имеет исключительное значение для прочного запоминания и основательного усвоения знаний. Наглядный характер преподавания румынского языка является средством стимулирования внимания, развития процессов мышления, углубления интереса к изучению грамматики и в то же время является и средством развития наблюдательности и способности анализировать и синтезировать.

L'APPLICATION DU PRINCIPE INTUITIF DANS L'ENSEIGNEMENT DE LA GRAMMAIRE (Résumé)

Le principe didactique de l'intuition trouve une large et nécessaire application dans la pratique scolaire.

Komenský, Pestalozzi, C. D. Ouchinsky et N. A. Dobrolioubov, I. P. Pavlov et d'autres, ont apporté une contribution importante aux fondements de la théorie de l'enseignement intuitif.

Mais c'est sur la base de la théorie léniniste de la connaissance qu'une solution vraiment nouvelle a été donnée au problème du caractère intuitif de l'enseignement. Ce caractère a été fondé sur le principe de la réflexion de la réalité objective dans la conscience de l'homme et sur le rapport dialectique entre sensations, perceptions, pensée et pratique, au cours du processus de connaissance de la réalité objective.

C'est pourquoi l'application du principe intuitif s'impose aussi dans le processus d'enseignement de la grammaire de la langue roumaine.

On peut ainsi obtenir la connaissance du phénomène grammatical dans toute sa complexité. On peut agir plus intensément sur les organes des sens, sur le premier niveau de la connaissance, constitué par les sensations, les perceptions et les représentations. On parvient plus facilement aux processus de généralisation et d'abstraction, au niveau supérieur de la pensée. Le respect du caractère intuitif exerce aussi une influence positive dans la vérification de la justesse des connaissances d'après leurs applications à la pratique. Le principe intuitif trouve une application féconde dans tout le processus d'enseignement des connaissances, soulignant, isolant, mettant en relief divers aspects caractéristiques de la catégorie grammaticale étudiée et contribuant ainsi à la formation des notions de cas, de conjugaison, de préposition, conjonction, interjection etc. Dans le processus de fixation des connaissances, les tableaux et schémas aident à synthétiser et à systématiser les connaissances relatives aux diverses catégories morphologiques: substantif, adjectif, pronom, verbe, ou à préciser les caractéristiques et les variétés d'aspects des différentes catégories de la syntaxe: attribut, complément etc. Pour l'application à la pratique, dans le cadre des analyses grammaticales, l'emploi du principe intuitif facilite l'observation de tous les aspects des catégories grammaticales et stimule la systématisation des notions.

L'emploi du principe intuitif à tous les niveaux du processus d'enseignement de la grammaire a aussi une importance particulière pour la consolidation du souvenir et pour l'acquisition durable des connaissances. Le caractère intuitif durable de l'enseignement de la langue roumaine est un moyen de stimuler l'attention, de développer les processus de pensée, d'approfondir l'intérêt pour l'étude de la grammaire et, en même temps d'élargir l'esprit d'observation et les capacités d'analyse et de synthèse.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CITEVA ASPECTE ALE LUPTEI PENTRU O CULTURĂ DEMOCRATICĂ ÎN PERIODICELE ARDELENE DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE

de

ZOE BUGNARIU, MIRCEA ZACIU și MIRCEA CURTICEAN

*Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universităților „Victor Babeș” și „Bolyai”
din mai 1959*

Prezenta comunicare reprezintă preliminarile la un studiu mai amplu (și, pe cât se poate, exhaustiv), consacrat problemelor de cultură debătute în periodicele ardelenene din secolul al XX-lea (1918—1940). Din întregul material existent, am parcurs, deocamdată, numai o parte, oarecum cu caracter de sondaj, selectînd din impresionantul număr de publicații românești transilvănene numai pe acelea care au avut un profil mai bine conturat sau o existență mai îndelungată, iar pe de altă parte am urmărit să înscriem și o arie geografică cât mai largă, alegînd reviste din centre diferite (Arad, Satu-Mare, Oradea, Cluj, Orăștie, Blaj, Sibiu, Turda etc.). Astfel, au fost parcurse următoarele publicații: „Transilvania” (parțial), „Cosînzeana”, „Cele trei Crișuri”, „Societatea de mîine”, „Familia”, „Pagini literare”, „Gîndirea”, „Gînd românesc”, „Icoane maramureșene” ș. a. Colecțiile au fost cercetate pe anii dintre unirea din 1918 și 1940, cu excepția acelor reviste al căror an de apariție era anterior (ex. „Transilvania”, „Cosînzeana”) sau a acelor care și-au mutat sediul la București (ex. „Gîndirea literară, artistică, socială”, devenită la București „Gîndirea”, mutarea coincide de altfel cu o schimbare a orientării, și „Societatea de mîine”). Avînd în vedere că studiul general este, ca să întrebunțăm o expresie publicistică, „pe șantier”, comunicarea noastră își păstrează întru totul înțelesul termenului: este o primă *comunicare* a unor rezultate *parțiale* ale cercetării, fără pretenția de a trage concluzii definitive asupra climatului cultural al epocii. Pe măsură ce vom înainta în analiza materialului din celelalte colecții de reviste, imaginea se va întregi treptat. Cu toate acestea, credem că mare parte din judecățile ce se pot desprinde de pe acum își vor păstra întreagă valabilitatea, sondajul nostru reușind să sesizeze unele elemente semnificative ale vieții cultural-

literare ardeleno dintr-o perioadă istorică atât de agitată și contradictorie cum a fost cea dintre cele două războaie mondiale.

Actul istoric al unirii Ardealului cu România veche a avut însemnate urmări și asupra dezvoltării culturale, înlăturând ultimele bariere care despărțeau în mod artificial viața spirituală a Transilvaniei de restul țării. Contactul viu între provinciile românești s-a perpetuat de-a lungul secolilor și istoria literară cunoaște nenumărate exemple de osmoză activă, de schimburi culturale neîntrerupte. Actul unirii nu venea decât să legitimeze o stare de fapt și să confirme o necesitate istorică. „Unirea Ardealului cu România a constituit un act progresist care corespundea unei necesități istorice în dezvoltarea socială a poporului român“, se spune în recentul studiu *Lupta maselor — factor hotărâtor în unirea Transilvaniei cu România*, semnat de acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteșiu și V. Liveanu¹. „Procesul istoric de închegare a statului național român își are obârșiile lui foarte îndepărtate. Poporul român a trăit în decursul secolilor sub diferite ocîrmuiri și stăpîniri, dar unitatea limbii, a culturii și a obiceiurilor s-a păstrat. Carpații nu au format un zid despărțitor“².

Publicațiile literare progresiste din epoca dinaintea unirii („Familia“, „Tribuna“, „Lucașfărușul“ ș. a.) au militat întotdeauna pentru ideea unității culturale a romînilor, înaintea chiar a unității lor politice. Sprijinite de multe ori de către scriitorii luminați din țara veche, care colaborau susținut în paginile lor (Eminescu, Caragiale, Delavrancea, D. Zamfirescu ș. a.), ele furnizau la rîndu-le colaboratori prețioși revistelor din Iași și București. Ardealul a dat culturii romînești, încă înaintea unirii politice, unele din figurile ei marcante. Această tradiție a fost continuată și îmbogățită de majoritatea revistelor ce apar în Transilvania după 1918. Scriitorii din celelalte provincii (printre care se aflau și mulți ardeleni stabiliți în capitală), sprijină publicațiile provinciale, în paginile cărora găsim frecvent numele unor scriitori ca M. Sadoveanu, L. Rebreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Gib. Mihăescu, G. M. Zamfirescu, Bacovia, Carol Ardeleanu, V. Eftimiu, V. I. Popa, Ion Minulescu, Elena Farago, Anton Holban, I. Peltz, H. Papădat-Bengescu, Tudor Vianu, Perpessiciu, Mihai Ralea, Ion Pas, Camil Baltazar, Lucia Demetrius, Eug. Jebeleanu ș. a. Unii dintre aceștia (Gib. Mihăescu, Cezar Petrescu, G. M. Zamfirescu) s-au stabilit chiar, temporar, în Ardeal și începuturile lor literare se leagă de anii petrecuți în orașele de dincoace de munți, unde s-au remarcat și ca animatori ai vieții culturale, sprijinind mișcarea teatrală sau scoțînd reviste („Icoane maramureșene“, „Gîndirea literară, artistică, socială“).

O primă constatare asupra vieții culturale ardeleno de după unire se leagă de înmulțirea simțitoare a revistelor. De pildă, în deceniul al treilea, într-un orașel de graniță fără tradiție, culturală cum era Satu-Mare, apăreau următoarele publicații: „Țara de sus“, „Someșul nou“, „Infrățirea

¹ „Studii“, XI (1958), nr. 6, p. 21 ș. u.

² Art. cit., p. 22.

română“, „Tribuna liberă“, „Viața școlară“, „Săgeata“, „Icoane mara-mureșene“, „Afirmarea“ etc. Alte orașele, ca Aiud, Alba-Iulia, Beiuș, Bistrița, Deva, Gherla, Lugoj, Mediaș, Năsăud, Oravița, Orăștie, Petroșeni, Satu-lung-Săcele, Sf. Gheorghe, Turda, Zalău ș. a. își au, de asemenea, revista sau chiar revistele literare și publicațiile culturale, de mai scurți sau mai îndelungă durată și, bineînțeles, de valoare inegală. Caracterul efemer, de cele mai multe ori, al acestor periodice se explică prin condițiile materiale precare în care erau scoase, dependente cum erau de schimbările politice și de lipsa unei consecvente politici culturale a oficialității. La orașele amintite se asociază în mod firesc vechile centre de cultură ale Transilvaniei, Sibiu, Brașov, Cluj, Blaj, Oradea, Arad etc., unde apar, rînd pe rînd, publicații de mai mare prestigiu, ca „Transilvania“, „Luceafărul“, „Țara Bîrsei“, „Cultura poporului“, „Gîndirea literară, artistică, socială“, „Societatea de mîine“, „Gînd românesc“, „Țară nouă“, „Familia“ și „Cele trei Crișuri“.

Orientarea ideologică a acestor reviste este, în majoritatea cazurilor, contradictorie, resimțindu-se de însuși climatul anilor imediat următori actului de la 1918: pe de o parte, influența spiritului burghez naționalist și patriotard, explicînd agitarea unor lozinci favorabile burgheziei romînești ce privea Ardealul ca o semi-colonie, pe de altă parte, tot mai sensibilă decepție ce se face simțită în rîndurile intelectualității cinstite și a maselor, avînd ca urmare apariția unor accente tot mai puternice de critică la adresa aspectelor luate de viața social-politică și culturală din România burgheză. Accente critice care, cu toată sinceritatea subiectivă, erau lipsite, în multe cazuri, de un suport ideologic sigur, oglîndind mai adesea confuzia în care se zbătea intelectualitatea progresistă a acelor ani. Dacă ea se raliase dorinței maselor muncitoare ca „unirea Transilvaniei cu România să se înfăptuiască în cadrul unui stat democratic“ nu e mai puțin adevărat că în Transilvania se mai făcea simțită influența spiritului reformist al social-democrației trădătoare, care, în preajma actului de la 1918, agitase cuvîntul de ordine că „sarcina proletariatului era de a sprijini burghezia proprie să formeze un stat național, aflat în mîinile claselor exploataatoare“³.

Spiritul mistic-religios ghidează pașii unei publicații ca „Blajul“⁴; „Transilvania“, ca organ al vechei Asociațiuni, susține o conduită, în linii mari, naționalist-șovină declamatorie, dincolo de care se întrevăd, mărturisite în chiar paginile revistei, pozițiile economice rentabile ale burgheziei romînești ardelenе⁵; revista și, mai tîrziu, gruparea „Cele trei Crișuri“, tînde spre o reluare a formulei diversioniste a semănătorismului, asociînd funcției educative a literaturii ideea „împăciuirii“ sufletelor nepricepute, neunite îndestul sau chiar dezbinete, ale fiilor neamului românesc...“⁶.

³ Art. cit., p. 39.

⁴ *Pornim la drum*, „Blajul“, an. I (1934), nr. 1, p. 1.

⁵ Vezi și Ion Clopoșel, *Criza de direcție și de organizare a Astrei*, în „Soc. de mîine“, IX (1932), nr. 11—12, p. 163—64.

⁶ *Artă împăciuitoare*, în „Cele trei Crișuri“, II (1921), nr. 4, p. 97.

Alte publicații afișează, de la primul număr, lipsa unui program clar, social-cultural. „N-avem alt program decât scrisul nostru“, proclamă „Familia“ (Seria II-a)⁷, idee regăsită și în primul număr al „Gîndirii literare, artistice, sociale“, unde i se adaugă cea a inutilității și riscului comportat de orice declarație de principii *ab initio*⁸. Încercînd să-și scuze teama de a adopta o poziție, unii intelectuali afirmă că se găsesc „la o răscruce de frămîntări lăuntrice, de căutări de sine, de încadrări în ritmul vieții“, ceea ce, după părerea lor, ar explica unele declarații evazive⁹.

Exemplele s-ar putea înmulți, demonstrînd laolaltă o atmosferă de confuzii și poziții echivoce. Singura realitate care pare să ofere certitudini este, pentru toate publicațiile cercetate, *tradiția*. Către ea se îndreaptă și pe ea declară că vor s-o continue, atît „Gîndirea literară, artistică, socială“ (tradiția „Luceafărului“), cît și „Familia“ (tradiția lui Iosif Vulcan) etc. Proclamîndu-se „tradiționaliști“ (ex. „Familia“, articolul citat), de pe această platformă se va schița un prim gest militant, acela împotriva „inoirilor nejustificate“ (cum va declara și „Pagini literare“), împotriva soluțiilor modernismului, în ultimă instanță. Între realitatea tradiției și tendințele de „import literar“ se plasează și „Gîndirea...“, al cărei eclecticism e manifest:¹⁰ „nici imitarea servilă a înaintașilor dar nici cea a „modei“ proaspăt transportată de peste granițe nu e „un element generator pentru artă și pentru literatură“¹¹. Observația lui Lovinescu, publicată în chiar paginile unei reviste ardelenne, își are valoarea ei: „după război, scrie criticul, lupta s-a dat între tradiționalism (care nu se mai numește semănătorism) și modernism (care nu se mai numește simbolism). Numai valoarea forțelor s-a schimbat întrucîtva; încolo antagonismul rămîne același“¹².

Dincolo de diversiunea semănătoristă resuscitată, ca și de cea a unei false reduceri a dezvoltării literare postbelice la antagonismul „tradiționalism“—„modernism“, se profilează totuși cîteva orientări mai adînci. Tabloul literaturii contemporane apare multora anarhic, cu o fizionomie zbuciumată, plină de căutări și tendințe diverse. „Atmosfera noastră culturală este astăzi încărcată de *tendințe*, mai mult ca oricînd“, observă Ion Breazu¹³. Printre acestea, cele cu o netă orientare democratică prind tot mai mult teren. Într-o epocă de confuzii și ațîțare șovină, o revistă pe nedrept uitată, „Icoane maramureșene“, scoasă de G. M. Zamfirescu

⁷ Gh. Tulbure, *De la Iosif Vulcan pînă la noi*, în „Familia“, seria III, an I (1934), nr. 1, p. 8.

⁸ *Cuvînte pentru drum*, în „Gîndirea literară, artistică, socială“, I (1921), nr. 1, p. 1.

⁹ T. Murășanu, *În loc de „cuvînt înainte“*, în „Pag. lit.“, I, (1934), nr. 1, p. 1; vezi și *Cronica măruntă*, în „Gîndirea lit., art., soc.“, (1921), nr. 2, p. 38.

¹⁰ „În anemica noastră mișcare literară nu este încă loc astăzi decât pentru publicații electice“, citim în „Gîndirea lit., art., soc.“, I (1921), nr. 2, p. 38, la *Cronica măruntă*.

¹¹ Idem, *ibid.*, p. 38.

¹² E. Lovinescu, *Poezia lirică de după război*, în „Cele trei Crișuri“, XVII (1936), nr. 1—2, p. 10.

¹³ I. Breazu, *Pe marginile literaturii românești contemporane*, în „Cosînzeana“, X (1926), nr. 1, p. 8.

la Satu-Mare, opunea atitudinii oficiale un punct de vedere nou: „Nu vă vom sădi în suflete ura, ci dragostea de lumină și adevăr“¹⁴. „Societatea de mâine“ se vrea „un organ al democrației“, care „va lupta pentru cei mulți, pentru libertățile și drepturile celor mulți la lumină și învățătură“, preconizând răspîndirea culturii de pe poziții științifice și declarîndu-și oroarea de „oprimarea minorităților“¹⁵.

De cîte ori se precizează asemenea puncte ale unui program democratic, ele izvorăsc dintr-o atitudine critică față de formele pe care le lua viața socială și culturală în anii dominației burgheze. În publicații cu o conținut ideologică mai clar pozitivă, dar uneori și în paginile celor ce se voiau partizane unei „neutralități“ sociale, răzbate sentimentul unei „dezamăgiri“ provocată de consecințele actului de la 1918. La numai trei ani după unire, o revistă ca „Gîndirea literară, artistică, socială“ își deschidea coloanele „pentru cei scîrbiți de politică vană, pentru cei desamăgiți de făgăduieli și teorii căzute de la primul zbor...“¹⁶. Menținerea regimului burghezo-moșieresc român, cu tot cortegiul său de racile, întreținea și ascutea an de an în rîndurile maselor muncitoare și ale intelectualității progresiste sentimentul nemulțumirii și al indignării fățișe¹⁷. Cercetarea bogatului material publicistic ardelen din cele două războaie mondiale pune în lumină, la tot pasul, accentele unei „decepții“ transformată curînd în critică sau chiar revoltă socială manifestă. În rubricile de „cronică mărunță“ ale revistelor, acolo unde vigilența cenzorului oficial putea fi mai lesne înșelată, colaboratori progresiști reușesc să-și strecoare protestul lor cinstit la adresa regimului burhezo-moșieresc, raportîndu-se tocmai la înlocuirea libertăților promise la adunarea de la Alba-Iulia, cu metodele de reprimare ale unei guvernări reacționare. „În locul regimului democratic cerut de mase la Alba-Iulia, a fost extins și în Transilvania regimul reacționar din vechiul regat. A fost introdus sistemul falsificării alegerilor cu ajutorul baionetelor și al funcționarilor corupți, iar dreptul de vot al femeilor n-a fost admis nici măcar pe hîrtie. Libertatea presei, de asociere, de întrunire, de propagandă, toate aceste clauze ale declarației de la Alba-Iulia au rămas pe hîrtie. Egalitatea în drepturi promisă minorităților naționale a fost înlocuită cu teroarea, vrajba și discriminarea națională, de libertăți și drepturi s-au bucurat numai burghezia și moșierimea“¹⁸.

Din perspectiva acestor constatări amare (e drept, nu întotdeauna suficient de clară), găsim consemnate aspecte ale condiției umane groaznice în care se afla țărînimea la două decenii după răzcoalele din 1907¹⁹, sau proletariatul, a cărui prezență pe arena politică nu mai putea fi ocilită²⁰.

¹⁴ „Icoane maramureșene“, I (1923), nr. 1, p. 11.

¹⁵ Ion Clopoșel, *Chemarea noastră*, în „Soc. de mâine“, (1924), nr. 1, p. 5.

¹⁶ *Cuvinte pentru drum*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 1, p. 1.

¹⁷ Zezi și Acad. C. Daicoviciu, etc., *art. cit.*, p. 52.

¹⁸ Idem, p. 53.

¹⁹ Horia Trandafir, 1907, în „Soc. d. m.“, IV (1927), nr. 10—11, p. 155.

²⁰ I. Mehedințeanu, *Situația muncitorilor tipografi*, în „Soc. d. m.“, III (1926), nr. 4, p. 58; I. Mehedințeanu, *Femeia muncitoare*, idem, nr. 6, p. 97—98; I. Mehe-

Dar mai cu seamă se dezvoltă adevăruri acuzatoare despre situația materială și morală în care se afla intelectualitatea²¹. Exploatarea scriitorilor de către editorul capitalist fusese denunțată încă din 1913 de „Cosînzeana”²², după cum criza cărții și a teatrului e semnalată de G. M. Zamfirescu în „Icoane maramureșene”²³ și în „Cele trei Crișuri”²⁴. Scumpirea excesivă a hârtiei, cu toate repercusiunile ei anti-culturale, e acuzată de Ion Dongorozi²⁵ că se răsfringe mai cu seamă asupra miilor de „proletari intelectuali” siliți să trăiască din scrisul lor.

Din multitudinea de probleme atacate în paginile revistelor ardeleni sub semnături diverse (probleme sociale, vehemente atacuri la adresa venalității justiției, lungi anchete asupra vieții teatrale²⁶, pledoarii în favoarea păcii și denunțări ale cursei înarmărilor²⁷, ne propunem să ne oprim deocamdată numai asupra unui singur capitol. Am ales acel grup de preocupări, mai direct legate de fenomenul literar, pe care le-am reunit sub semnul luptei pentru apărarea culturii realist-democratice.

*

Preocupări de teorie literară generală găsim relativ puține în această perioadă. Nu exista în Transilvania o solidă tradiție estetică și nici vechile publicații literare dinaintea primului război mondial, nu aduceau decât timide contribuții teoretice proprii (ex. Mihai Strajanu, în „Familia” lui Vulcan), alături de mai numeroase ecouri ale disputei purtate dincolo de munți între critica maioreșciană și tendințele materialiste ale școlii lui Gherea. E adevărat că tocmai sub influența ideilor gheriste se precizează

dințeanu, *Greva de la Reșița*, idem, nr. 17, p. 322; I. Mehedințeanu, *Contractul colectiv*, idem, nr. 18, p. 342—343; D. Moldovan, *Cum trăiesc mineii de la Brad*, idem, nr. 41—42, p. 658; I. Mehedințeanu, *Șomajul*, idem, nr. 39—40, p. 633—34; I. Mehedințeanu, *Alcoolismul*, în „Soc. d. m.”, IV (1927), nr. 6—7, p. 97; Horia Trandafir, *Incidentele de la Lupeni*, în „Soc. d. m.”, VI (1929), nr. 14—15, p. 245.

²¹ Cezar Petrescu, *Congresul scriitorilor și artiștilor*, în „Gînd. lit., art., soc.”, I (1921), nr. 6, p. 101; *Entuziasm dar cu economie*, idem, nr. 1, p. 1; T. Vornic, *Criza intelectuală și morală*, în „Soc. d. m.”, III (1926), nr. 12, p. 216—217; I. Mehedințeanu, *Editorii*, idem, nr. 20, p. 379; Vasile Osvadă, *Criza producției intelectuale*, în „Soc. d. m.”, II (1925), nr. 45, p. 787; I. Breazu, *Căminul ziariștilor ardeleni*, în „Soc. d. m.”, VIII (1931), nr. 18, p. 346.

²² Petronius, *Editorii și scriitorii*, în „Cos.”, III (1913), nr. 25, p. 339—40.

²³ *Cartea și revista românească*, în „Ic. mar.”, I (1923), nr. 4, p. 60.

²⁴ *Idei și oameni în teatrul românesc de acum*, în „C. tr. Cr.”, XII (1931), nr. 3—4, p. 39—40.

²⁵ *Inscripții*, în „Ic. mar.”, I (1923), nr. 2, p. 28.

²⁶ Problema teatrului e larg dezbătută. Dăm numai câteva titluri mai semnificative: *Cronică dramatică*, în „Gînd. lit., art. soc.” (1921), nr. 14, p. 293; T. Vornic, *Teatrul ca factor al progresului social*, în „S. d. m.”, I (1924), nr. 1, p. 12; I. Breazu, *Rolul teatrului în societate*, idem, II (1925), nr. 16—17, p. 291—292; Andrei Freamăt, *Teatrul Național din Cluj*, în „C. tr. Cr.”, II (1921), nr. 11, p. 344 (pledoarie pentru a nu se reducă subvenția de stat, sub pretextul „economiiilor bugetare”); „Icoane maramureșene”, I (1923), nr. 2, număr închinat teatrului românesc; Șt. Mărcuș, *Problema teatrului din Ardeal*, în „C. tr. Cr.”, III. (1922), nr. 8—9, p. 129 ș. u. (Dreptul minorităților naționale la teatru etc.).

²⁷ S. V. (= Sevastian Voicu = Ion Agîrbiceanu), *Proscrierea războiului*, în „Trans.”, LIX (1928), nr. 10, p. 834—35.

și în Ardeal un punct de vedere nou în judecarea fenomenului artistic, fără să se treacă totuși dincolo de considerații izolate²⁸.

Încă din preajma primului război mondial, într-o serie de articole²⁹ se dezbate problema inspirației artistice, respingându-se interpretarea metafizică, ideea unui „ibold divin, a „revelației bruște“ sau „intuiții neașteptate“, termeni favorii ai esteticii idealiste care „vrea să înlăture din așa zisul *moment al creațiunii artistice* orice amestec al rațiunii, al judecății“³⁰. E combătută „apologia intuiției iraționale“, considerarea frumosului ca „extaz“, cu consecințele lor literare directe: simbolismul poetic, decadentismul. Partizan al „esteticii raționaliste“, autorul își declară și dezacordul față de degenerarea acesteia „în cel mai primejdios dogmatism academic“, dar e vădit că nu acceptă nici soluția înlocuirii sale cu un „misticism estetic“, văzut ca un reflex al „individualismului“ unei epoci ce se anunță plină de „exagerări, de aberații și de ciudătenii“³¹. Tendințele decadente ce-și croiesc drum în literatură îi apar cu ațit mai nocive cu cît exaltă „regiunea obscură a sufletului omenesc“, „intuiția“, „revelația“. Tocmai de aceea, în fața unei asemenea invazii periculoase, procesul psihologic al creației artistice se impune analizat științific, descompus în componentele lui de voință, muncă, efort³², „inspirația“ apărind, la capătul acestei analize, doar corolarul necesar al unui efort intelectual conștient și dirijat³³.

Tendința de a introduce în judecarea operei literare criteriul social, se manifestă, sporadic, în chiar anii de dominație a criticii formaliste-estetizante, cînd moștenirea gheristă era ignorată sau minimalizată. În plin impresionism critic se vorbește totuși despre „imoralitatea“ unei asemenea critici³⁴ și se discută despre necesitatea unei „estetici sociale“³⁵. E readusă în discuție problema misiunii artei în societate, se reamintește rolul de „educator“ al gustului public ce revine artistului, problema utilității artei, a bazei materiale necesare pentru înflorirea artelor, subliniindu-se mai cu seamă necesitatea ridicării celor mulți și săraci la înțelegerea și prețuirea valorilor artistice, pentru ca arta, devenind un „patrimoniu comun“, artistul să nu mai depindă de „cei bogați, care-l plăteau dar îl și umileau, ci de poporul întreg, de recunoștința poporului întreg“³⁶.

În *Problema literară a Ardealului în anul al zecelea*³⁷, Ion Breazu pornește de la constatarea esteticii materialiste că literatura este „expre-

²⁸ Carență remarcată în „Gîndirea“... I (1921), nr. 13, p. 245. *Intellectualizarea Ardealului*, unde se critică tocmai această trăsătură *practicistă* a intelectualului ardelen.

²⁹ Vezi *Săptămîna literară*, în „Cos.“, III (1913), nr. 7, p. 104 ș. u.; vezi și „Cos.“, II (1912), nr. 41, p. 494—95; nr. 42, p. 505—506.

³⁰ Idem, p. 494.

³¹ Ibid., p. 495.

³² Ibid., p. 495.

³³ V. și p. 505.

³⁴ V. „Gînd. lit., art., soc.“, II (1923), nr. 6, p. 66.

³⁵ Gh. Neculcea, *Estetica socială*, în „Soc. d. m.“, II (1925), nr. 21—22, p. 367—68; nr. 23—24, p. 395 și V (1928), nr. 5, p. 101—102; nr. 7—8, p. 147—48.

³⁶ Gh. Neculcea, *art. cit.*, p. 102.

³⁷ În „Soc. d. m.“, V (1928), nr. 22—24, p. 456—57.

sia cea mai pură și mai elocventă a vieții unui popor“ și în funcție de acest criteriu *social* (în continuare chiar *economic* și *politic*) e judecată dezvoltarea literaturii române din Transilvania în deceniul scurs de la unire³⁸.

Alături de câteva contribuții ale acad. Tudor Vianu, publicate în presa ardeleană³⁹, semnificative sînt contribuțiile lui Al. Dima, fie sub forma unor marginalii la opera profesorului Vianu, pledînd, împreună, în plin decadentism antiumanist, pentru restaurarea idealului clasic al omului⁴⁰, fie încercînd să dea o explicație crizei culturii europene burgheze (și, implicit, romînești), opunînd un punct de vedere raționalist invaziei misticismului ortodoxist al „Gîndirii“ și readucînd în discuție ideea finalismului culturii⁴¹.

Nu e neglijată nici respingerea unor curente filozofice idealiste cu consecințe literare directe, cum ar fi bergsonismul, privit ca fundament teoretic al suprarealismului⁴², sau însăși încercarea de reînviere a simbolismului și a altor fenomene artistice de import care, sub pretextul „eliberării artistului“ schimbau doar, cum afirmă Cezar Petrescu, „o robie cu alta“⁴³.

Puternica tradiție pe care o are în Ardeal ideea artei angajate, a rolului social al scriitorului, e pusă la contribuție în atacuri repetate la adresa curentelor decadente, acuzate că tind să rupă creatorul din contextul social, să-l îndepărteze de cea mai nobilă menire a sa. Încă din preajma primului război mondial, în paginile „Cosînzenei“ Horia Petra-Petrescu își manifestă indignarea față de acei poeți tineri care pledează pentru înstrăinarea „de frămîntările semenilor tăi, a maselor cît și a intelectualilor romîni și străini“⁴⁴. Izolarea de marile frămîntări ale societății contemporane, izolarea de lupta tot mai dîrză a maselor, era riguros sancționată, ca o dezertare de la mari răspunderi în fața propriului popor. De aceea, gestul teoretic și cel creator al lui L. Blaga n-a rămas fără consecințe. Chiar I. Breazu, care făcuse o primă prezentare elogioasă poeziei sale (într-o suită de articole publicate în „Cosînzeana“, X (1926) inau-

³⁸ V. și I. Breazu, *Pe marginile literaturii romînești contemporane*, în „Cos.“, X (1926), nr. 1, p. 8, unde literatura e considerată „un fenomen social și — ca toate fenomenele de această natură — este determinată de un complex de cauze“; poziție care i-a atras criticului, mai tirziu, riposta vehementă a unui scrib fascist care socotește cauzele social-economice și politice „străine prin însăși natura lor, de fenomenul literar, pentru a putea constitui *cauze explicative*“: „Criticul nostru prin urmare vrea să măsoare spiritul cu kilogramul“ (Gr. Popa, *Ion Breazu, Viața literară romînească în Ardealul de după Unire* (recenzie) în „Pagini lit.“, I (1934), nr. 1, 50 ș. u.).

³⁹ *Arta și școala*, în „Soc. d. m.“, VII (1930), nr. 22, p. 391 ș. u.; nr. 23—24, p. 443 ș. u.; *Intre individual și general*, în „Fam.“, seria II, an. III (1936), nr. 7—8, p. 3 ș. u.

⁴⁰ V. „Pagini lit.“, II (1935), nr. 9, p. 439 ș. u.

⁴¹ Al. Dima, *Discuțiuni ideologice*, în „Gînd românesc“, II (1934), nr. 4, p. 229 ș. u.

⁴² H. Trandafir, *Efectul literar al bergsonismului: Suprarealismul*, în „Soc. d. m.“, I (1924), nr. 35, p. 706.

⁴³ (recenzie la) *Aspecte și direcții literare de N. Davidescu*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 8, p. 151—52.

⁴⁴ Horia Petra-Petrescu, *Panaît Cerna — Amintiri personale și biografie*, în „Cos.“, III (1913), nr. 8, p. 308.

gurate cu numărul 2 al revistei), e silit să observe că „cu cât acest poet se retrăgea în fermecata crisalidă a artei sale, cu atât era mai mult ignorat“, constatînd o realitate obiectivă: ruptura produsă între poet și publicul ce aștepta în acei ani un altfel de cîntec; ceea ce, crede I. Breazu, îl aruncă pe poet într-o adevărată „aventură literară“, cu „dezinvoltură de dramă ibseniană“⁴⁵.

Impotriva futurismului lui Marinetti și a dadaismului lui Tristan Tzara se declarase la începuturile ei și „Gîndirea literară, artistică, socială“⁴⁶, iar în perioada de fascizare a țării, Miron Radu Paraschivescu definea „ermetismul“ drept un corespondent cultural al fascismului politic, prin caracterul său antipopular⁴⁷.

Anunțînd moartea expresionismului și nașterea unui „neonaturalism“ înțeles însă ca un „realism al vieții cotidiene“, G. M. Zamfirescu relevă experiența unui Piscator („regizor comunist de prestigiu incontestabil“), se declară partizan al aducerii pe scenă a mulțimilor și al părăsirii (în teatru ca și în literatură) a individualismului burghez, generator de artă minoră, maladivă⁴⁸. Turnul de fildeș în care se izolaseră modernistii e denunțat de autorul *Dșoarei Nastasia* în termeni truculenți, de pamflet („... să-i lăsăm să doarmă somnul dreptilor în turnurile lor de fildeș. Dinspre ele, vîntul aduce pe aripi duhoare de cocină“)⁴⁹. Cu un glas îndurerat, scriitorul caută un „apostol al regenerării noastre morale și sociale“, care „să coboare în mijlocul mulțimii ori să urce scările palatelor, să taie cangrena în adînc; să culeagă neghina din grîu și s-o arunce în flăcări; să întorneze dreptatea în tribunale, cîntea în cabinetele ministeriale, cuvîntul înțelepciunii și al adevărului în biserică, lumina în școală și bunul simț în parlament; să smulgă familia din ghiarele desfrîului, fanfaronada de sub cupola Ateneului, incompetența de pe băncile Academiei, imoralitatea de pe scenă și literatura din ghiarele politicii“⁵⁰. (Autorul înțelege, firește, prin „politică“ — politicianismul burghez.) Din păcate, Zamfirescu trebuie să constate cu tristețe că scriitorii dezertează de la această misiune de necruțători cenzori sociali. Tocmai de aceea cultura romînească a epocii se zbate într-o cumplită criză.

Criza culturii burgheze (și, implicit, a literaturii moderniste) e urmărită cu atenție de toate periodicele epocii. Sub condeiul cîtorva scriitori sau publiciști, unele explicații valabile încep să se pronunțe. Ion Breazu indica — cel puțin pentru teritoriul ardelean — pricinile sociale, economice, politice. Într-o serie de articole⁵¹, în „Cosînzeana“ și „Transilvania“,

⁴⁵ I. Breazu, *Problema literară a Ardealului...*, p. 456.

⁴⁶ an. I (1921), nr. 3, p. 58.

⁴⁷ M. R. Paraschivescu, *Dilema intelectuală*, în „Soc. d. m.“, X (1934), nr. 3. p. 49; „Ermetismul poetic echivalează cu fascismul literar: fiindcă nu e comunicativ, tocmai fiindcă e ermetic și nu poate însemna expresie directă — deci cultură“.

⁴⁸ G. M. Zamfirescu, *Dramaturgii și regizorii germani contemporani*, în „C. tr. Cr.“, XII (1932), nr. 11—12, p. 160—61.

⁴⁹ G. M. Z., *Turnuri de fildeș*, în „Ic. mar.“ I (1924), nr. 9—10, p. 107.

⁵⁰ Idem, p. 107.

⁵¹ *Literatură și literaturism*, în „Cos.“, XI (1927), nr. 6—7, p. 77—78; *Literaturismul în literatură*, idem, nr. 9—10, p. 117—18; *Pe marginea unui manifest*, *Chemarea „Crinului alb“*..., în „Trans.“, LIX (1928), nr. 11, p. 927 ș. u.

alt publicist înțelegînd prin „literaturism“ formalismul și calofilia moderniştilor, le acuză de a se fi îndepărtat de „literatura cea adevărată“ și de nevoile intelectuale ale publicului, „criza cărții“ nefiind decît divorțul declarat între unii „literați bolnavi de personailsm excesiv“ și cititorul dornic de altfel de hrană sufletească. Nu publicul — acuzat de modernişti de „indiferentism literar“ — e vinovat, ci literatura ce i se oferă și care nu-l satisface. Modernismul, vinovat că încercase să se dispenseze de tradiția înaintașilor⁵², e văzut însă doar ca „o maladie trecătoare“, în timpul căreia remediul era întoarcerea către sursele adevărate ale artei, către tradiția clasicilor.

Publicul a reacționat de altfel intuitiv: „... faptul că editorii reeditează pe Eminescu, pe Coșbuc, pe Vlașuță, pe Oct. Goga, pe Gr. Alexandrescu și chiar pe Bolintineanu, nu este un indiciu că publicul cere neconținut?“⁵³. Și dacă se poate vorbi de o criză a cărții moderniste, „literatura lui Sadoveanu nu mucezește în magazinele caselor de editură; literatura lui Rebreanu face numeroase ediții, iar primul roman al lui Ionel Teodoreanu a produs autorului o sumă fabuloasă pentru puterea de cumpărare a pieței literare romînești“⁵⁴.

Alături de moștenirea clasică e opusă modernismului decadent creația realistă sănătoasă. Paginile multor reviste sînt populate cu recenzii sau cronici la cărțile marilor scriitori realiști-critici ai epocii: L. Rebreanu, Camil Petrescu, M. Sadoveanu ș. a.

Dar și în celelalte ramuri ale artei orientarea se face către valorile autentice, cu destulă siguranță în selecție. Respingîndu-se categoric impresionismul⁵⁵ și pictura modernistă⁵⁶ sau muzica futuristă⁵⁷, se promovează creația unui Luchian, în „florile“ căruia „plutește lumina caldă a lanurilor noastre“⁵⁸, arta lui Bourdelle (văzut ca „un răzvrătit“ și „un cugetător“) ⁵⁹, Tonitza⁶⁰, Șt. Popescu⁶¹, sculptura realistă romînească⁶² și, în general, figurile creatorilor ardeleni marcanți, un Alexandru Pop, un Aurel Popp, Smighelski, Elena Popeea, Catul Bogdan, Demian, Ladea, A. Ciupe ș. a.⁶³.

⁵² V. și *Criza culturii și modernismul*, în „C. tr. Cr.“, XVI (1935), nr. 1—2, p. 23—24.

⁵³ Vezi *Literaturismul în literatură*, p. 117.

⁵⁴ Idem.

⁵⁵ *Impresionismul și parastasul lui*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 16, p. 293 ș. u.

⁵⁶ V. *Cronica mărunță*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 10, p. 196.

⁵⁷ Idem, nr. 9, p. 177.

⁵⁸ *Luchian*, în „Ic. mar.“, I (1924), nr. 5—6, p. 78.

⁵⁹ Idem, nr. 7—8, p. 89—90.

⁶⁰ Emil Isac, *Tonitza...*, în „Soc. d. m.“, IV (1927), nr. 22, p. 187—88.

⁶¹ Adrian Maniu, *Șt. Popescu*, în „Gînd. lit.“, I, (1921), nr. 14, p. 253—54.

⁶² Tudor Vianu, *Note despre sculptura romînească*, în „Soc. d. m.“, VIII (1931), nr. 3—4, p. 84—85.

⁶³ Emil Isac, *Cîteva figuri ale artelor plastice romîne din Ardeal*, în „S. d. m.“, V (1928), nr. 22—24, p. 454—55; Ion Viasiu, *Pictorul Catul Bogdan*, în „Fam.“, I (1934), nr. 3, p. 102—103; Ion Th. Ilea, *Creația artistică a Banatului*, în „S. d. m.“, XI (1934), nr. 1—2, p. 20—21.

Apelul la pilda clasicilor era și în spiritul apărării „tradiției“, mereu prezentă în activitatea presei ardene, dar, în anii ce ne preocupă, mai era și o armă eficace pentru combaterea tendințelor decadente, moderniste, care-și proclamaseră independența și disprețul față de moștenirea epocilor anterioare. Omagiul adus creației celor mai buni scriitori ai secolului al XIX-lea este, în acest sens, de-a dreptul impresionant.

Tot spre moștenirea realistă se orientează cu precădere publicațiile ardene atunci când fac apel la domeniul literaturii universale. Se cunoaște bogata circulație a literaturii clasice ruse în Transilvania secolului al XIX-lea. La admirația susținută pentru opera unui Turgheniev, se asociază, în epoca ce studiem, azeziunea la „realismul aprig“ al lui Tolstoi⁶⁴ sau Cehov⁶⁵, Dostoievski⁶⁶, Korolenko⁶⁷ sau Gorki⁶⁸, Esenin, Blok⁶⁹. Romanul rus, în ansamblu, e indicat drept modelul spre care trebuie să se îndrepte și literatura noastră, fiind singurul exemplu capabil să salveze un scriitor de tentația naturalismului⁷⁰. Elogiul literaturii ruse revine sub semnătura mai multora, dar cel mai mișcător pare să rămână al lui Cezar Petrescu, scris în 1921⁷¹.

Superioritatea clasicilor ruși e subliniată aici cu toată fermitatea, iar prestigiul incontestabil de care operele lor se bucură în Occident e explicat prin „ingenuitatea și curajul bărbătesc cu care e privită viața de către scriitorii Rusiei; setea aceasta de a găsi alte răspunsuri întrebărilor la care bătrânele civilizații s-au mulțumit cu soluții amăgitoare, convenționale și fragile; nevoia de a privi complexul tainelor ce ne înconjoară mai adânc decît sub pojghița cu care s-au mulțumit celelalte literaturi cu tradiție clasică și cu respectul fetiș al formelor“⁷². Aluziile la contemporaneitatea românească nu lipsesc: se arată că pentru ruși „scrisul era un apostolat și scriitorii se căutau, se grupau și se apreciau după alte virtuți decît acele care fac obiectul discuțiilor din cenele artei pure“. De aceea lectura lor oferă revelația artei adevărate și pilda lor învățătoare e unică: „Cît ni se pare literatura altceva, mai uman și mai teribil, decît preciozitățile de stil și compoziție, cît se îndepărtează de la birfelile și estetica de cafenea și ceneclu. Și cît de mult ni se pare că avem nevoie

⁶⁴ A. C. (iura), *Fantoma lui Tolstoi*, în „Cos.“, III (1913), nr. 5, p. 77; Șt. Bezdechi, *Tolstoi*, în „Soc. d. m.“, III (1926), nr. 20, p. 358 ș. u. Al. Kidel, *Tolstoi ca filozof al istoriei*, în „Soc. d. m.“, VI (1929), nr. 1—2, p. 16 ș. u. etc.

⁶⁵ În *Familia*, IV (1937), nr. 6—7, p. 71 ș. u. și nr. 8, O. Boitoș, *Teatrul lui Cehov*.

⁶⁶ I. D. Darie, *Fedor Mihailovici Dostoievski*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 12, p. 224—25.

⁶⁷ C. Șt., *Cu prilejul morții lui Korolenko*, idem, nr. 18, p. 342—43.

⁶⁸ V. „Gînd. lit., art., soc.“, I (1922), nr. 16, p. 301 (*Azilul de noapte, relevat pentru „incomparabila sa putere de adevăr“*).

⁶⁹ N. N., *Moartea lui Al. Bloc*, în „Gînd. lit. . .“, I (1921), nr. 9, p. 167—68.

⁷⁰ V. *Cronica măruntă*, în „Gînd. lit., soc.“, I (1922), nr. 16, p. 306.

⁷¹ I. D. Darie, *Spre literatura rusă*, în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 11, p. 201 ș. u.; vezi și I. Mehedințeanu, *Literatura proletară*, în „Soc. d. m.“, III (1926), nr. 6, p. 303—304.

⁷² Ion Darie, *art., cit.*, p. 201.

de a învăța ceva de la această literatură, pentru a ne umplea găunoșenia sufletească pe care am brodat virtuozități malarmeiene⁷³.

Marginaliile critice sînt însoțite uneori de traduceri din Cehov, Tolstoi, Gorki, Esenin (al cărui elogiu îl face, în aceeași ani, M. Beniuc)⁷⁴, iar din alte literaturi, Maupassant, A. France, cărora li se alătură și Verhaeren („marele poet la frămîntării și vuetului orașelor cufundate în fumul fabricilor“)⁷⁵, sau Shakespeare („omul care face cea mai multă cinste rasei omenеști“)⁷⁶. Există și unele încercări de a populariza literaturile balcanice, în special cea bulgară și iugoslavă⁷⁷.

Cu atît mai acut se pune, în paginile revistelor, problema apropierii romîno-maghiare, în chiar anii următorii unirii, cînd oficialitatea se arată net ostilă unor asemenea inițiative, încurajînd, dimpotrivă, pornirile de revanșă șovină. În 1921, cînd se proiecta un congres al tuturor artiștilor din Romînia, „fără deosebire de limbă și rasă“, S.S.R., prin președintele ei, Corneliu Moldovanu, declară că se abține de a participa „la un congres în care cultura națională e invitată să încerce un respingător concubinaj cu celelalte culturi ostile romînismului. Suntem scriitorii romîni și nu putem sluji unei internaționale deghezate“⁷⁸. Într-un răspuns vehement, „Gîndirea literară, artistică, socială“⁷⁹ acuză Societatea scriitorilor că prin asemenea gesturi contribuie tocmai la „izolarea“ culturii minorităților de cultura romînă și că încearcă în mod artificial să „apere“ cultura națională de efectul unor influențe reciproce care n-ar putea fi decît roditoare. Or, cultura romînă și cultura minorităților sînt „înrudite prin cauzele determinante — mediul social același“⁸⁰. Un an mai tîrziu, o scurtă notiță redacțională (care aparține fără îndoială lui Cezar Petrescu⁸¹), mărturiște preocuparea revistei, de la începuturile ei, pentru problema apropierii romîno-maghiare⁸². Partizan hotărît al înțelegerii și înfrățirii, G. M. Zamfirescu popularizează în paginile revistei sale „Icoane mara-mureșene“, activitatea meritorie a trupei de teatru maghiare din Satu-Mare⁸³, afirmînd hotărît că „minoritarii au dreptul să aibă un teatru al lor“⁸⁴ și protestînd cu tărie cînd o „asociație de samsari“ ceruse „alun-

⁷³ Idem, p. 203.

⁷⁴ (recenzie la) Zaharia Stancu, *Serghei Esenin, Poeme*, în „Pagini literare“, I (1934), nr. 2, p. 105—106.

⁷⁵ în „Cosînzeana“, I (1911), nr. 5, p. 62.

⁷⁶ în „Cos.“, II (1912), nr. 27, p. 343.

⁷⁷ Elena Eitimiș, *Literatură modernă iugoslavă*, în „Fam.“, I (1934), nr. 9, p. 92 ș. u.; Dmitri Șişmanov, *Literatură bulgară*, în „Fam.“, II (1935), nr. 2, p. 73 ș. u.; nr. 3, p. 71 ș. u.; nr. 4, p. 60 ș. u. și nr. 5—6, p. 79 ș. u. (cu referiri la Hr. Botev și Ivan Vazov).

⁷⁸ Apud „Gînd. lit. art., soc.“, I (1921), nr. 7, p. 121.

⁷⁹ Vezi *Arta și „patriotismul“*, același număr, p. 121 ș. u.

⁸⁰ Idem, p. 122.

⁸¹ Cf. declarația din „Familia“, II (1935), nr. 9—10, p. 79.

⁸² „Problema apropierii romîno-maghiare aici în Ardeal n-a fost preocupat cu mult încă înainte de apariția revistei noastre. Cînd ne-a venit gîndul să pășim pe calea anevoioasă a realizărilor, unul din punctele de călăuză ni era acesta“, în „Gînd. lit., art., soc. I (1922), nr. 19, p. 362.

⁸³ V. nr. 1, p. 13.

⁸⁴ *Pe la noi*, în „Ic. mar.“, I (1923), nr. 2, p. 30.

garea trupei maghiare“ din orașelul nordic, ca să deschidă în sala de teatru un... cinematograf. („Nu voim ca sala singularului așezămînt de cultură din acest oraș să fie preschimbată în grajd, atunci cînd vestea unui film „senzațional“ va desfunda mahalalele (...)) Să lase sala teatrului pentru menirea ei sfîntă!“⁸⁵ Se evocă, tot în „Icoane maramureșene“, clipa luminoasă cînd actorii teatrului național bucureștean s-au înfrățit într-o deplină comuniune spirituală cu actorii maghiari sătmăreni, manifestîndu-și hotărîrea „de a lupta pentru strîngerea legăturilor de prietenie între cele două lumi, pînă mai ieri zvirlite față în față, cu degetele strînse sălbatic pe armă și cu fulgere de dușmănie în priviri“⁸⁶. Tot mai mulți oameni încep să-și dea seama că „minoritar sau majoritar, purtăm pe grumaji povara aceluiași blestem“, sugerîndu-se comuna exploatare înrobitoare, în fața căreia trebuie să se opună un zid comun: să „ne întindem mîna de înfrățire, să ne ajutăm unii pe alții, să ne sfătuim, să ne prindem tovarăși pe drumul înspinat al unor vremi vitrege“⁸⁷.

Cu un an în urmă, revista „Cele trei Crișuri“ deschidea o „anchetă“ sub titlul: „*Este posibilă o apropiere sinceră între romîni și ungurii din Romînia?*“, la care răspund favorabil numeroși intelectuali romîni și maghiari⁸⁸. Ancheta e reluată în 1935 de către „Familia“ (*Ancheta noastră: Ne putem înțelege noi și ungurii?*)⁸⁹. Cu toată limitarea problemei la sfera strict „culturală“ și în ciuda unor rezerve umbrite de considerații naționaliste sau a emiterii unor puncte de vedere etice, creștine, importanța anchetelor rezultă din răspunsurile pe care le dau numeroși scriitori progresiști: M. Sadoveanu, Camil Petrescu, Victor Eftimiu, Cezar Petrescu, Babits Mihály, Tabéry Géza, Szemlér Ferenc ș. a.

În răspunsul său, M. Sadoveanu observă că nu e suficient numai schimbul cultural pentru a desăvîrși o apropiere vizînd așa dar obiective mai largi, dar e convins că, pentru început „dragostea și prietenia singure pot fi crez și călăuză pentru viitorul popoarelor; o colaborare culturală, deci o acțiune spirituală, e mijlocul cel mai eficace pentru a înlătura relele politicii de dușmănie“⁹⁰.

Subliniind rolul scriitorilor (socotiți drept „avantgarda înțelegerii între popoare“), în această campanie, V. Eftimiu consideră acțiunea intelectualilor drept o prefață „pentru marea înfrățire de mîine“, căci „mulțimile s-ar înțelege între ele și-ar trăi foarte bine, dacă n-ar fi agitatorii cari din interese personale alterînd sentimentul de patriotism și naționalitate, îl transformă în șovinism și ridică obstacole permanente, intimidînd pe solii apropierii neamurilor menite să trăiască multe veacuri în bună vecinătate“⁹¹.

⁸⁵ Idem, p. 30.

⁸⁶ *Clipă luminoasă*, în „Ic. mar.“, I (1923), nr. 2, p. 30.

⁸⁷ *Clipă luminoasă*, p. 30.

⁸⁸ „Cele trei Crișuri“, III (1922), nr. 13, p. 202. ș. u.; continuă în numerele următoare.

⁸⁹ „Fam.“, II (1935), nr. 5—6, p. 65 ș. u.; nr. 7—8; p. 74 ș. u.; nr. 9—10, p. 75 ș. u.; an. III (1936), nr. 1, p. 97—98.

⁹⁰ „Fam.“, II (1935), nr. 5—6, p. 70.

⁹¹ Idem, p. 73.

Iar Babits Mihály se întreabă dacă „există oare în zilele noastre un serviciu mai mare decît acela de a nivela căile înțelegerii între popoare? Și cine e mai chemat la acest serviciu decît scriitorul?“⁹²; în vreme ce Szemlér Ferenc vede în colaborarea romîno-maghiară o „impetioasă necesitate, întrucît aceste două popoare numai pe această cale vor ajunge la cunoștința clară a menirii lor comune ce nu este altceva decît asigurarea unui trai fericit pentru toți locuitorii acestui bazin dunărean“⁹³.

Paralel, se fac eforturi de a se traduce reciproc opere literare și a se populariza viața culturală maghiară. Atît „Gîndirea literară, artistică, socială“, cît și „Cele trei Crișuri“ sau „Familia“, publică recenzii la revistele maghiare din Transilvania, articole despre scriitorii maghiari sau traduceri din operele lor (Arany, Jókai, Madách, Mikszáth, Móricz Zsigmond ș. a.). De o atenție specială se bucură Ady, despre care Emil Isac spunea: „balsam pe rănilor ardelenilor, a romînilor din 1911—1917 era scrisul, versul, verva și ura iubită a lui Ady“⁹⁴. Numele marelui liric maghiar e asociat adesea de acela al lui Petőfi, amîndoi cîntăreți ai setei „neînfrînte de libertate“⁹⁵. Ceea ce se promisese la adunarea de la Alba-Iulia burghezia se grăbise să infirme din primele zile ale dominației sale în Transilvania. În locul unei „republici democratice“ și în locul înfrățirii tuturor celor ce trăiesc, luptă și muncesc împreună pe teritoriul țării noastre⁹⁶, s-a instaurat un regim de învrăjbire și ură. Dar sub influența crescîndă a luptei partidului revoluționar al proletariatului, ripostele cele mai generoase la o politică vinovată n-au întîrziat să apară. Cele cîteva inițiative pomenite în aceste rînduri (și la care s-ar putea adăuga încă multe altele), erau „prefața“ necesară a justei politici naționale pe care Partidul Muncitoresc Romîn, în spirit consecvent leninist, o traduce în viață astăzi.

*

Criza culturii burgheze, denunțată de numeroase articole publicate în periodicele ardeleni, își găsisse, de cîteva ori, explicații parțiale juste. Ideile fuseseră însă semnalate doar în treacăt și fără o discuție amplă, de pe poziții ideologice ferme. Soluțiile ieșirii din criză erau întrevăzute încă mai puțin, chiar de acei publiciști care se postaseră față de modernismul decadent pe platforma unui raționalism filozofic, rupt însă de înțelegerea legilor ce guvernau societatea romînească burgheză. Pentru unii criza nici nu era decît o consecință a incompletei realizări a „unificării culturale“ cu celelalte provincii romînești. Cultura romînească, pri-

⁹² Idem, p. 68.

⁹³ Nr. 9—10, p. 78.

⁹⁴ Emil Isac, *Ady Endre*, în „C. tr. Cr.“, V (1924), nr. 8, p. 122—23; vezi și Aurel Buteanu, *Poezia politică a lui Ady*, în „S.d.m.“, II (1925), nr. 51—52, p. 901; Ion Mehedinteanu, *Ady Endre*, în „S.d.m.“, IV (1927), nr. 5, p. 69; în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 6, p. 112, Ady: „un adevărat geniu al literaturii ungurești, necunoscut nouă“.

⁹⁵ M. Beniuc, în „Pagini lit.“, I (1934), nr. 2, p. 105.

⁹⁶ Acad. C. Daicoviciu, etc., *art. cit.*, p. 52.

viță peste clase, într-o unitate etnică, naționalistă, nu și-ar fi realizat încă — se spunea — deplina omogenitate. Alții încercau să impulsioneze viața culturală provincială, capabilă poate să regenereze directivele unei capitale oboșite și secătuite⁹⁷.

Dar o justă soluție a situației nu se putea obține decât prin conexarea problemelor culturii la cele ale vieții economice, sociale, politice, cu alte cuvinte numai printr-o analiză științifică a întregului sistem al statului burghezo-moșieresc. Un punct de vedere marxist, revoluționar, își face drum cu tot mai multă necesitate, în acești ani chiar, sub accentuata influență a luptelor proletariatului revoluționar, condus de Partidul Comunist Român.

În articolul *Cultura în noile provincii*⁹⁸, Lotar Rădăceanu pornește tocmai de la adevărul că soarta culturii românești nu poate fi izolată de însăși baza care o generează. Inițiativele culturale, oricât de generoase și dezinteresate, nefiind decât simple paleative neroditoare, nu vor aduce vreo schimbare a situației. Ea trebuia să vină din statornicirea unei vieți sociale „corespunzătoare cu tendințele de expansiune ale culturii generoase și libere de ură“.

Adevăratele piedici în calea unei reale unificări culturale zac tocmai în „nemulțumirea generală cu noul regim politic și social al statului român“, factor pe care cei ce discutau problema îl neglijau prea adesea. „Prefectul abuziv care-și bate joc de libertățile publice, politicianul corupt ajuns mînuitor al banului public, jandarmul schinjuitor al satelor, percepătorul nemilos și plin de atitudine neînțelese, toți acești „soli“ ai unirii și ai unificării, nu reprezintă numai ramura lor restrînsă de activitate administrativă, ci Unirea însăși, acea Unire care, în fond, n-a fost decât o alipire la vechiul regat și o unificare cu regimul de moravuri al acestuia“.

Credința celor care speră într-o regenerare a culturii românești prin activizarea provinciilor, rămîne tot o iluzie. Înaintea biruinței culturii, „trebuie să biruiască, prin străduințele colective ale forțelor de progres un regim cinstit de legalitate și democrație, care să apropie toate sufletele, obidite astăzi în România nouă“.

Suprema „datorie a orei“ era, prin urmare, lupta pentru dărîmarea regimului feudal-capitalist al Romîniei postbelice, pentru ca în noile condiții economico-sociale, să se poată pune bazele unei noi culturi. Evident, lucrurile nu puteau fi spuse, în acei ani, întotdeauna rîspicat și nici întotdeauna direct. Dar încep să se precizeze eforturile către o nouă cultură, de esență democratică și, de cele mai adeseori, ele erau împletite cu însăși lupta revoluționară împotriva dominației de clasă a burgheziei. Această soluție, oferită intelectualității cinstitute de către clasa muncitoare, avea să clarifice multe conștiințe și să orienteze multe energii.

⁹⁷ Vezi în această direcție, Al. Dima, *Localismul creator*, în „Fam.“, II (1935), nr. 2, p. 3 ș. u.; idem, nr. 3, p. 42; *Descentralizare culturală*, în „C. tr. Cr.“, VI (1925), nr. 3, p. 37 ș. u.

⁹⁸ în „Icoane maramureșene“, I (1924), nr. 9—10, p. 97.

Din primii ani ai deceniului al treilea, privirile intelectualității progresiste se îndreptau cu tot mai multă insistență către transformările revoluționare prin care trecea vechea Rusie. Firește, adevărul despre revoluția socialistă, adevărul despre realitatea sovietică, își croia cu mare greutate un drum prin valul de minciună și calomnie ce inunda presa burgheză și peste opreliștile oficiale, foarte riguroase. De multe ori, apelul însetat al unor conștiințe cinstitute trebuia să împrumute haina metaforei, ca să poată pătrunde pînă la cititor. Astfel, atunci cînd într-un articol nesemnat (dar aparținînd după toate probabilitățile lui G. M. Zamfirescu), apărut în „Icoane maramureșene”⁹⁸, se spune că „din largul depărtărilor pline de ruini încă fumegînde a răsărit un soare nou, al unei lumi noi — care ne scaldă sufletul în pulberea luminei din lumină”, e clar că autorul se referea aluziv la lumea clădită în urma Revoluției din Octombrie, devenită adevărată busolă în orientarea și speranțele celor mulți. O clarificare în acest sens poate fi urmărită progresiv. Îndată după război, tot mai multe voci se ridicau împotriva importului de probleme „gata soluționate de apus”¹⁰⁰, iar mai tîrziu se amintea celor neavertizați că „ideile revoluționare nu mai pleacă din Occident, rolurile sînt schimbate, — iată ce nu se înțelege la noi”¹⁰¹. Dacă formele pe care le lua în U.R.S.S. viața social-culturală ar fi scrutate cu bunăcredință, s-ar recunoaște că deși pornise „în 1921 de la zero, totuși n-are nici șomaj, nici deficite bugetare; salariile sînt în creștere, producția la fel. Nici unul din fenomenele de depresiune economică ce se constată în restul lumii”¹⁰². Nu cuprindeau oare aceste cuvinte, în subtext, o explicație a crizei autohtone și, implicit, o indicare a mijloacelor de a scăpa din impas? Cultura sovietică, tînră, impetuoasă, se afla într-un avînt impresionant. Ca și structura social-economică, ea nu cunoștea criza. Și aceasta deoarece acolo „cultura înce-tează a mai fi un privilegiu al celor cu avere”, accesul la cultură e asigurat, printr-un sistem nou de învățămînt, maselor celor mai largi și stafia „proletarului intelectual”, care bîntuia și în societatea romînească încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dispăruse în U.R.S.S. („Rusia nu se sperie de proletariatul intelectual, căci are unde să-l plaseze”¹⁰³). Întim legat de popor, intelectualul sovietic își găsea un loc firesc și respectat în noua orînduire socialistă. U.R.S.S. deschidea astfel întregii omeniri perspective „așa de mărețe, încît cu drept cuvînt se poate spune că abia prin socialism omenirea va intra în istorie, că tot ce am trăit pînă acum a fost numai preistorie”¹⁰⁴. Știrile despre U.R.S.S. abundă în publicistica culturală, fie că se evocă figura lui Lenin, numit, într-o notiță din „Icoane maramureșene” „covîrșitorul erou de gînd și acțiune ce-a fost Vladimir Ulianof Lenin”, citîndu-se și cuvintele lui Gorki, „între genii el încarna

⁹⁸ I (1923), nr. 2, p. 30.

¹⁰⁰ Cezar Petrescu, în „Gînd. lit., art., soc.”, I (1921), nr. 11, p. 203.

¹⁰¹ Ilie Cristea, *Romînia în fața prefațerilor*, în „S. d. m.”, IX (1932), nr. 13—14, p. 200.

¹⁰² Idem, p. 201.

¹⁰³ Idem, p. 201.

¹⁰⁴ Idem, p. 201.

geniul întreg¹⁰⁵, fie că se dau *Antecedentele istorice ale revoluției ruse*¹⁰⁶, sau se prezintă aspecte din *Rusia de azi*¹⁰⁷, problemele celui de-al doilea plan cincinal¹⁰⁸ ale *Invățămintului istoriei în Rusia sovietică*¹⁰⁹, ale artei sovietice (*Societate și teatrul*¹¹⁰), sau ale literaturii¹¹¹, evocându-se și figura lui Vladimir Maiakovski¹¹².

Realitatea sovietică oferea și în domeniul culturii soluții revoluționare pentru „dilema intelectuală”, cum se spunea în epocă. Socialismul era o realitate vie, de necontestat, care nu mai putea fi ocolită și nici ignorată. „Capitalismul și socialismul stau astăzi față-n față; sînt două realități existente: una în descompunere, alta în devenire” — aceasta e concluzia logică a situației, definită de Miron Radu Paraschivescu în articolul său *Dilema intelectuală*¹¹³.

Pentru a salva cultura umană de primejdia decăderii ei totale (sub presiunea crescîndă a fascismului și nazismului hitlerist), marxismul era și el o realitate filosofică. „Umana, splendida filosofie a maselor proletare”¹¹⁴ oferea mijloace științifice pentru o profundă și multilaterală cunoaștere a realității sociale; oferea, de asemenea, sinteza umanismului european, vechi de secole și grav primejduit.

Cu atît mai ridicole și neputincioase apăreau eforturile nazismului de a-l „lichida”, și ele sînt sancționate ca atare de Miron Radu Paraschivescu¹¹⁵. „Prin pretenția de distrugere a marxismului, se adaugă o notă în plus de tragism hilar la activitatea de pînă acum a politicii naziste, scrie el. Fiindcă marxismul nu este o formulă filosofică abstractă, nici o sectă religioasă, care se poate distruge cu insecticidul naționalist. Marxismul e o formă de viață socială, este o linie firească de evoluție a acestei vieți și e tot atît de absurdă pretenția de suprimare a marxismului, ca și aceea de a suprima plămăduirea plasmică (...), care determină nașterea unui individ”.

Cu această clarificare în orientarea ideologică se depășește sensibil și ideea necesității unei arte „pentru popor”. Tradiția acestui postulat este foarte veche în literatura romînă. În Ardeal, pentru o asemenea misiune au luptat numeroși scriitori luminați, reviste și grupări literare progresiste (ex. „Luceafărul” budapestan), iar în preajma primului război mondial, revista „Cosînzeana” proclama la rîndul său: „cultura e cea mai imperioasă trebuință a vremilor moderne. Un tezaur comun, nu mai mult

¹⁰⁵ „Ic. mar.”, I (1924), nr. 7—8, p. 96; vezi și *Personalitatea lui Lenin*, în „S. d. m.”, III (1926), nr. 29—30, p. 503 ș. u.; *Viața lui Lenin*, în „S. d. m.”, IV (1927), nr. 25—26, p. 332 ș. u.; *Sinteza teoriilor leniniste*, idem, nr. 33—34, p. 405—406.

¹⁰⁶ în „S. d. m.”, IV (1927), nr. 5, p. 64 ș. u.

¹⁰⁷ Idem, III (1926), nr. 33—34, p. 555—556.

¹⁰⁸ nesemnat, în „S. d. m.”, IX (1932), nr. 8—9—10, p. 157.

¹⁰⁹ Cronicar, în „S. d. m.”, IX (1932), nr. 8—9—10, p. 155.

¹¹⁰ nesemnat, în „S. d. m.”, IV (1927), nr. 35—36, p. 433 ș. u.

¹¹¹ la *Cronica mărunță*, în „Gînd. lit., art., soc.”, II (1923), nr. 2, p. 43.

¹¹² nesemnat, *Un poet al sovietelor, Vl. Maiakovski*, idem, nr. 6, p. 67.

¹¹³ în „S. d. m.”, XI (1934), nr. 3, p. 49.

¹¹⁴ Notiță polemică în „S. d. m.”, IX (1932), nr. 4—5, p. 73.

¹¹⁵ *Bilanțul unui an, Au vorbit cancelarii*, în „S. d. m.”, XI (1934), nr. 1—2, p. 10.

un privilegiu¹¹⁶. Ideea de „popor“ se confunda însă în conștiința acestor militanți (care nu erau străini de ideologia narodnică, mai apoi poporanistă), cu *țărănimea*, la ridicarea și luminarea căreia aspirau. După „Adevărul, Glasul poporului“, organul secției române a P.S.D. din Ungaria (Budapesta), se vorbește în Transilvania acum din nou despre necesitatea unei „culturi pentru popor“, în sensul unei „culturi proletare“¹¹⁷.

Elogiindu-se exemplul cultural al Rusiei sovietice, strecurându-se câte o declarație de adeziune la pilda lui Barbusse (cu grupul *Clarté*) sau a altor scriitori comuniști, se încearcă totodată și descoperirea acelor rădăcini autohtone care atestă existența, în cultura română a secolului anterior, a interesului unor scriitori pentru proletariatul industrial sau rural. Sub influența Comunei pariziene și-a scris Eminescu poemul *Impărat și proletar*, sub înfruirirea valului revoluționar țărănesc și-a scris Coșbuc *Noi vrem pământ* sau Vlahuță *1907*. Versurile lui Tr. Demetrescu, Păun-Pincio și acelea ale primului poet-proletar Neculuță, tind și ele spre o literatură pe care I. Mehedințeanu o numește „social-realistă“. Multe reviste (printre care „Icoane maramureșene“, „Societatea de mîine“) sprijină și popularizează pe acei scriitori care-și orientează creația către frământările și viața muncitorimii (Al. Sahia, Bacovia, Ion Pas, Emil Dorian, G. Lesnea etc.). Nevoia unei alte orientări literare era de altfel acut resimțită în epocă. Încă din 1921¹¹⁸, Cezar Petrescu o exprima în acești termeni: „Dorim ceva mai mult. Stînd mai aproape de viață, coborîndu-ne în adîncurile tainice ale problemelor pe care să nu le cumpărăm gata soluționate în apus, participînd la convulzia de așezare a neamului ce ne-a născut, vom găsi poate formula și pentru literatura noastră; alta decît cea importată cu valuta Occidentului“. Se cerea tot mai mult o proză urbană, capabilă să oglindească viața „burgheziei și a proletariatului tîrgurilor, romanul sbaterii de azi, a frământărilor sociale și politice de la 1900 încoace“¹¹⁹. Iar în altă parte¹²⁰ se da glas certitudinii că după cum din frământările actuale „va ieși o lume socială nouă (din ea), își va soarbe viața și o artă nouă“.

Or, pentru clădirea unei lumi sociale noi misiunea istorică revenea proletariatului revoluționar. De aceea, scriitorii care stăteau sub influența luptei Partidului Comunist se orientau către viața muncitorimii¹²¹. Numai astfel scriitorul contemporan avea să reia rolul său de „anticipator“ și „sol“, misiune nobilă, pe care epoca o afirmă împotriva dezertării individualiste preconizată de moderniști. Misiune socială ce „impune (scrii-

¹¹⁶ A. L., *Cultura poporului. Ce se face aiurea pentru cultivarea poporului*, în „Cos.“, IV (1914), nr. 30, p. 442.

¹¹⁷ I. Breazu, *Al treilea opt*, în „S. d. m.“, II (1925), nr. 51—52, p. 888—89; I. Mehedințeanu, *Cultură pentru muncitori*, în „S. d. m.“, III (1926), nr. 5, p. 78; *Literatura proletară*, idem, nr. 16, p. 303—304 etc.

¹¹⁸ în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1921), nr. 11, p. 203.

¹¹⁹ R., *Vasile Demetrius*, în „Ic. mar.“, I (1924), nr. 9—10, p. 106.

¹²⁰ în „Gînd. lit., art., soc.“, I (1922), nr. 20, p. 384.

¹²¹ Vezi M. Beniuc, în „Pagini lit.“, I (1934), nr. 1, p. 46—47.

torului, n.n.) integrarea în rîndurile tot mai dense ale muncitorilor“. Prin aceasta, intelectualul și proletarul „nu au nimic de pierdut, ci o lume de cîștigat“¹²².

Era acesta un mesaj care străbate epoca și o leagă de zilele noastre. Căci, la capătul acestei insursiuni într-un vast material departe de a fi explorat în întregime, o concluzie tot se desprinde cu claritate: ea vizează falsitatea opticii unei tendințe greșite a unor critici literari de mai anii trecuți, care, induși în eroare de critica oficială dintre cele două războaie, au încercat reabilitarea modernismului sub pretextul că această mișcare ar fi fost dominantă în acea perioadă. În realitate, modernismul decadent a întâmpinat serioase rezistențe și în lupta împotriva lui, în lupta pentru salvarea culturii realist-democratice, ideologia revoluționară a proletariatului a jucat un rol decisiv. Descifrarea unor etape din această luptă și scoaterea la lumină a unui material ignorat chiar și de cei ce, cu bună-credință, socoteau că mișcarea realistă era slabă între anii 1920—1944, va demonstra cît de adînci și puternice rădăcini are realismul nostru socialist în trecutul literar românesc. Către dezvoltarea acestei ultime concluzii (aci abia schițată) va gravita studiul ce-l pregătim.

Catedra de literatură română

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ВИДЫ БОРЬБЫ ЗА ДЕМОКРАТИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ В ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ ПЕРИОДИКЕ 1920—1940 гг.

(Краткое содержание)

Настоящее сообщение, представленное на научной сессии Университета в 1959 г., является введением к более широкому и полному исследованию, посвященному культурным вопросам, обсужденным в трансильванской периодике 1920—1940 гг. Пока работа имеет исследовательский характер, отбирающая из исключительно большого числа трансильванских журналов лишь некоторые из них: журналы с большей давностью и с наиболее очерченным профилем; с другой стороны, мы пытались подвергнуть исследованию наибольшую часть территории Трансильвании.

Несмотря на то, что частичное исследование материала не даёт пока возможности сделать окончательных выводов относительно трансильванской культурной атмосферы упомянутого периода, всё же авторам удалось сделать важное заключение. Оно отвергает одно из предубеждений буржуазной критики, утверждающей, что в период между двумя мировыми войнами модернизм был господствующим течением в румынской культуре. В действительности, как это доказывают многочисленные

¹²² M. R. Paraschivescu, *Dilema intelectuală*, p. 49.

исследованные материалы, модернизм встретил много сопротивлений. В борьбе за сохранение реалистически-демократической культуры, решающую роль сыграла идеология рабочего класса.

ASPECTS DE LA LUTTE POUR UNE CULTURE DÉMOCRATIQUE DANS LES PÉRIODIQUES TRANSYLVAINS ENTRE 1920 ET 1940

(Résumé)

Les pages précédentes représentent les préliminaires d'une étude plus poussée, exhaustive autant que possible, des problèmes culturels discutés dans les périodiques transylvains entre 1920 et 1940. Il ne s'agit encore que d'un sondage: dans le nombre impressionnant des revues transylvaines paraissant à cette époque, on n'a choisi que quelques-unes, à savoir celles dont l'existence a été plus longue et le profil mieux dessiné; on s'est efforcé d'autre part de délimiter une aire géographique aussi vaste que possible.

Conscients que cette revue partielle des matériaux ne leur permet pas encore de tirer des conclusions définitives, les auteurs n'en ont pas moins établi une première conclusion importante: c'est que le préjugé de la critique bourgeoise selon lequel, dans la période d'entre-guerres, le courant dit moderniste a dominé dans la culture roumaine, se trouve nettement infirmé. En réalité, comme le démontrent les nombreux matériaux déjà mis à contribution, le modernisme s'est heurté à de nombreuses résistances et, dans la lutte pour préserver la culture réaliste et démocratique, c'est l'idéologie de la classe ouvrière qui a joué le rôle décisif.

IOAN SLAVICI, TEORETICIAN AL FOLCLORULUI

de

DUMITRU POP

Studiile publicate pînă acum au subliniat îndeajuns orientarea realistă, în direcție populară, a activității culturale și scriitoricești a lui Ioan Slavici. S-a vorbit în repetate rînduri, cu competență, despre realismul popular pe care l-a inaugurat în proza artistică romină ardeleană și despre curentul „poporal” pe care îl preconiza cu perseverență în viața culturală a țării¹.

Cercetarea s-a oprit însă insuficient asupra temeiurilor, implicațiilor și adîncimii acestei orientări. Nu intenționăm să discutăm aci toate problemele ce se impun a fi dezbătute în această ordine de idei, ci ne vom mărgini la una singură, de natură să ajute și la lămurirea celorlalte. E vorba de legăturile lui Slavici cu creația populară și anume de activitatea lui de teoretician al folclorului.

De la început trebuie precizat că, în ciuda bogatelor lui cunoștințe pe tărîmul vieții spirituale populare, Slavici a fost înainte de toate îndrumător cultural și artist și numai în al doilea rînd folclorist; a activat totuși și în această ultimă direcție, lucru ce nu poate fi trecut cu vederea în stabilirea profilului său intelectual.

Este neîndoios că în dezvoltarea concepției lui culturale și artistice, precum și a talentului său, rolul primordial l-a avut cunoașterea realităților satului și a vieții sufletești a țaranului, iar în cadrul acesteia din urmă creației folclorice îi revine un loc însemnat. Faptul este mărturisit de altfel în însemnările autobiografice ale scriitorului: „Frumoase erau nopțile de vară la marginea bălții, unde cîntau presura de baltă, cîrsteii și prepelețele, țipau nagîții și ratele sălbatice și bubuia din cînd în cînd

¹ I. Breazu, *Literatura Tribunei (1884—1896)*. Partea I: proza, București, 1936 (Extras din Dacoromania, VIII); N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I: Creerea formei, București, 1934, mai ales p. 181—189; O. Boitoș, *Activitatea lui Slavici la „Tribuna” din Sibiu*, Cluj, 1927; S. Struțeanu, *Comentarii asupra omului și operei*, în I. Slavici, *Nuvele*, Craiova, 1930; I. Slavici, *Opere*, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1952 (Prefața); I. Slavici, *Nuvele*. Cu o prefață de I. Breazu, București, E.S.P.L.A., 1957 („Biblioteca pentru toți”) ș. a.

boul de baltă, dar încă mai frumoase erau în paghină, unde era liniște și steteam adunați împrejurul focului.

Atît aici, cît și acolo, se spuneau povești și snoave pline de haz, să puneau cimilituri, se recitau cîntece și chiote și se făceau glume de tot felul.

Și dacă ispita era grea, vina nu era atît a mea, cît a lui tata bătrîn, minunatul povestitor, care-n timpul lungilor seri de iarnă mă deprinsese atît să ascult cît și să spun povești, să mă-ndulcesc cu ele².

Bunicul „mă învăța să cînt și să spun orății“, mărturisește scriitorul în altă parte³, precizînd astfel rolul pe care l-a avut acesta în formarea sufletului său de viitor condeier.

În timpul copilăriei lui zburdalnice, nu o dată tatăl său îl găsea „dus cu cine știe, să stau peste noapte la focul din deal și să ascult poveștile băieților ieșiți cu boii la pășune“⁴.

În vreme ce un Alecsandri, de pildă, a trebuit să colinde munții Moldovei ca să descopere poezia populară, Slavici, asemenea lui Coșbuc, Pavel Dan ș. a., răsare din plin mediu folcloric; aci se naște și își petrece întîii ani ai vieții și de aici duce cu sine în lume primele impresii puternice, care îl vor urmări în tot cursul existenței sale⁵. Dar adevărata revelare a folclorului vine ceva mai tîrziu, în timpul studenției sale la Viena, în contact cu Eminescu și cu ideile pornite cu cîteva decenii în urmă din cercul „Daciei literare“. La acestea se adaugă desigur însuși mediul cultural vienez și maghiar. Sub influența lor și din perspectiva generală a climatului cultural în care se găsea, Slavici începe să-și dea mai bine seama de valoarea creației populare. Ceea ce i-a atras mai întîi atenția a fost calitatea ei artistică, fapt care s-a înrădăcinat temeinic în mintea sa, devenind o constantă a atitudinii lui față de folclor. La aceasta se adaugă apoi convingeri noi, integrîndu-se organic în concepția sa artistică și culturală în formare.

Activitatea lui Slavici pe tărîmul folclorului începe curînd după ce ajunge în capitala Austriei. În aprilie 1871 notează că înainte cu cinci luni se așternuse pe redactarea unei povești populare, *Zina zorilor*⁶. În *Aminiri*⁷ momentul este învăluit într-o ușoară notă de anecdotie. Ne

² *Lumea prin care am trecut*, București, 1930, p. 28—29. Extras din „Convorbiri literare“.

³ *Fapta omenească*, în „Tribuna“, V (1888), nr. 283, p. 1129.

⁴ *Ibid.*, nr. 264, p. 1055.

⁵ Spre sfîrșitul vieții, vorbind despre Șiria copilăriei lui, spune: „Nici secerișul grînelor, nici culesul și sfărîmatul porumbului, fără de cimpoias și fără de masă întinsă nu se putea face; atît dealul sădit cu vii, cît și cîmpul plin de lanuri răsuna meru de cîntecele muncitorilor harnici, iar în timpul culesului viilor cîntecele și chiotele se-ntețeau, însoțite de lăutari și de focuri descărcațe“ (*Lumea prin care am trecut*, p. 8—9). Pe atunci, alături de ceilalți copii ai satului, a fost el însuși interpret de folclor (*Ibid.*, p. 26).

⁶ I. E. Toroușiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 181.

⁷ *Aminiri*. Eminescu. Creangă. Caragiale. Coșbuc—Măiorescu, București, 1924.

povestește anume că Eminescu publicase în „Convorbiri literare“ o poveste (*Făt frumos din lacrimă*), iar Slavici, alături de alți prieteni, o comentează, fiind de părere că nu e bine scrisă. „Scrie tu alta mai bine, ca la voi la Șiria!“ — îi spuse atunci, puțin iritat, Eminescu. Și Slavici, în mintea căruia stăruiau încă vii poveștile copilăriei, se pune pe lucru și scrie *Zina zorilor*, pe care o și trimite revistei „Convorbiri literare“, nu fără strângere de inimă, deoarece nu avea de loc certitudinea că va vedea vreodată lumina tiparului. Spre surprinderea lui, „d. I. Negruzzi însă nu numai că mi-a publicat-o, ci a ținut totodată să-mi facă împărtășirea că îndeosebi lui V. Alecsandri i-a plăcut mult limba și felul meu de a povesti“⁸.

Făcînd abstracție de anecdoticul împrejurării, două lucruri trebuie neapărat reținute: o dată, că ideea de a prelucra poveștile populare i-a venit lui Slavici din cercul tinerilor romîni ce-și făceau studiile la Viena, mai cu seamă de la Eminescu, și că aprecierea celor de la „Convorbiri“, în special aprecierea lui Alecsandri, a tras greu în cumpănă. De altfel, așa cum spune el însuși, „nu se putea să nu iubesc și să nu pun sus în gîndul meu pe oamenii mie necunoscuți, care, deși trăiau la Iași, găseau că e frumoasă șirienișca noastră și bun felul de-a povesti pe care-l învățasem de la bunicul meu“⁹.

Carierea scriitoricească a lui Slavici pornește de aci și poartă în întreaga ei desfășurare semnul primei lui „școli“ literare: cea populară. În ordine cronologică, întîia secțiune din opera lui o alcătuiesc poveștile, prin aceasta înscriindu-se totodată, alături de Mircea B. Stănescu, I. G. Sbiera, N. Filimon, I. C. Fundescu, Ispirescu ș. a., în rîndurile primei noastre generații de culegători ai prozei populare. Cu toate că n-a încercat să facă din poveștile populare operă de folclorist, riguros științifică, ci dimpotrivă o lucrare literară, culegîndu-le și studiindu-le, Slavici dovedește reale calități de cercetător.

Tot în perioada începuturilor sale literare, Slavici a scris, prin 1873, câteva piese de teatru, care din păcate n-au ajuns pînă la noi: *Ciors-Intors*, *Dascălul Pantilie*, *Fișingău*, *Cotrihanța*, *Taie-fuga*. Despre aceste comedioare el însuși ne spune că sînt luate „nu din viață, ci din glumele poporului de aici“ (de pe lîngă Arad)¹⁰.

Trecînd apoi la nuvele și povestiri, Slavici se lasă de multe ori furat de conținutul și modalitățile de realizare artistică ale literaturii populare, mai cu seamă ale prozei¹¹. Chiar în scrierile sale de altă natură, de exemplu în *Inchisorile mele*¹², apar deseori proverbe, zicători, versuri populare, ca de exemplu: „Căci, vorba veche, obrazul subțire cu cheltu-

⁸ *Ibid.*, p. 80—82.

⁹ *Ibid.*, p. 82.

¹⁰ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 212.

¹¹ Cf. și I. Breazu, *Povestitori ardeleni și bănățeni pînă la Unire*. Antologie cu o prefață, note bio-bibliografice și un glosar, Cluj, 1937, p. VIII—IX și prefața la I. Slavici, *Nuvele*, p. 9.

¹² *Inchisorile mele*. Scrisori adresate unui prieten din altă lume.

ială... se ține¹³, „Să nu-i deie Dumnezeu omului tot ceea ce poate răbda“¹⁴, „Fă-mă mamă cu noroc și-aruncă-mă apoi în foc“¹⁵ etc.

Legăturile lui Ioan Slavici cu folclorul pot fi urmărite și pe alte planuri. Imediat după ce se întoarce la Arad, în 1873 (după întâiul său popas la Viena), încercînd să înjghebeze aici o mișcare culturală locală, ține o serie de conferințe publice, între care și unele pe teme de literatură populară¹⁶. După plecarea în „țară“, publică în „Timpul“ cîteva articole privitoare la diferite manifestări folclorice: *Paștile*¹⁷, *St. Giorgie*¹⁸, *Moșii*¹⁹, *Crăciunul*²⁰, oprindu-se cu deosebire asupra obiceiurilor populare legate de ele. Studiul său *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina*²¹ este „înainte de toate o cercetare etnografică și folclorică“ — după cum se exprimă Ion Breazu²². Slavici a subliniat, de cîte ori s-a ivit prilejul, legăturile scriitorilor noștri cu patrimoniul popular²³. Imensitatea de material folcloric publicat în paginile „Tribunei“ de la Sibiu nu poate fi explicată fără să ținem seamă de atitudinea manifestată de Slavici — directorul ziarului — față de literatura populară. Unul dintre bunii culegători de proză care a colaborat aici, Iuliu T. Mera, era șirian, iar activitatea celorlalți culegători din părțile Șiriei (G. Torsanul, Bogdan Ana ș. a.) nu este străină, probabil, de unele imbolduri, directe sau indirecte, venite din partea lui Slavici. În întreaga sa activitate de îndrumător cultural și mai ales în epoca petrecută la Sibiu a stimulat valorificarea creației populare, al cărei prestigiu a crescut prin aceasta.

În afară de aspectele schițate mai sus, asupra cărora vom reveni mai pe larg într-un studiu viitor, se impune să arătăm că Slavici a fost printre primii noștri învățați care, ocupîndu-se de creația populară, a încercat o sistematizare și difuzare a cunoștințelor despre folclorul românesc.

Pornind de la principiul ce constituie axa activității lui culturale, principiu în virtutea căruia vederile și gustul poporului pot fi cunoscute mai cu seamă din literatura populară și că „școala noastră trebuie să dea generațiilor viitoare cunoștința... și iubirea ei“, Slavici publică în coloanele „Educatorului“ din anul 1883²⁴, sub titlul *Literatura poporană*, „un șir de notițe privitoare la literatura populară, grupate astfel cum ele ar putea să alcătuiască un curs de vreo zece lecții, ca introducere în studiul literaturii“ (nr. 1, p. 8).

¹³ p. 345.

¹⁴ *Ibid.*, p. 153, 329.

¹⁵ *Ibid.*, p. 72.

¹⁶ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 207.

¹⁷ An. 1876, nr. 12.

¹⁸ *Ibid.*, nr. 94.

¹⁹ *Ibid.*, nr. 114—118.

²⁰ *Ibid.*, nr. 290.

²¹ Wien, 1881.

²² Prefața la I. Slavici, *Nuvele*, p. 9.

²³ Vezi de exemplu *Aminiri*, p. 34—35, 85, 150.

²⁴ Nr. 1—14. Toate trimerile din text se fac la acest studiu.

„Scopul acestei publicări — arată în continuare autorul — este de a îndemna pe alții să sporească din avutul lor notițele noastre, pentru ca astfel să se adune încetul cu încetul material îndestul pentru un curs complet“.

Așa cum se prezintă, aceste „notițe“, care nu au constituit pînă acum obiectul vreunei cercetări²⁵, alcătuiesc osatura unui adevărat manual de literatură populară românească, iar în ordine cronologică se situează între primele scrise la noi. Înainte de Slavici ar putea fi amintit un singur nume: Grigore Silași, autorul întinsului studiu *Romînul în poezia sa populară*²⁶.

Cu toate că au fost scrise cam în același timp²⁷, între cele două studii există deosebiri simțitoare. Ele sînt expresia a două mentalități și concepții culturale diferite: de o parte Silași, ultimul adept însemnat al latinismului ardelean în declin, de cealaltă Slavici, unul dintre promotorii de frunte ai noii direcții culturale și literare, întemeietorul realismului popular din Transilvania. Primul, foarte doct, supune creația folclorică unei analize ample și multilaterale, dar, stăpînit în același timp de etimologismul latin, de mitologie și de ideea originii noastre romane, are în vedere mai ales aspectele ei documentare, pentru dovedirea tezelor îndrăgite. Celălalt, mai echilibrat, mai modern și ancorat puternic în realitate, aducînd totuși și el unele reminiscențe latiniste (de pildă în considerațiile lui privitoare la colindă, plugușor, brezaie), judecă creația folclorică din perspectiva existenței ei actuale. Artist înainte de toate, o apreciază mai cu seamă sub raportul literar și al capacității ei de a inspira o literatură națională. Ceea ce îl interesează pe Slavici în această ultimă ordine de idei este desigur arta producției folclorice, dar îl interesează totodată — poate chiar într-o mai mare măsură — psihologia pe care o pune în lumină. El este astfel, ca și Silași, un etnopsiholog. Numai că, în vreme ce acesta caută să descopere în literatura noastră populară trăsăturile sufletești moștenite de la strămoșii romani, Slavici este preocupat de suflul ei etic. Etnopsihologismul lui Silași e mai mult etnic, al lui Slavici e mai ales social.

Mergînd pe drumul bătătorit de cei mai străluciți reprezentanți ai generației de la 1848 (Bolliac, Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Bălcescu ș. a.) și mai ales de Hasdeu — la care trebuie să adăugăm influența puternică a lui Eminescu —, Slavici năzuiește spre o cultură cu adevărat

²⁵ Ele au fost doar amintite de I. Breazu în prefața la I. Slavici, *Nuvela*, p. 9—10 și de I. Cremer, *Scritorii noștri clasici și problemele școlii*, Editura de Stat didactică și pedagogică, București, 1956, p. 183.

²⁶ În „Transilvania“, IX (1876), nr. 18—23; X (1877), nr. 4—18, studiu pe care Cremer nici nu-l pomenește.

²⁷ În linii mari, studiul lui Slavici din „Educatorul“ se regăsește în lucrarea sa apărută cu doi ani mai înainte: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und Bukovina* (vezi mai ales p. 158—173), în care face o clasificare a literaturii noastre populare și prezintă, sumar, cu exemple, fiecare specie în parte, insistînd cu deosebire asupra celor care pun mai bine în lumină specificul nostru național. Studiul acesta este într-un anumit sens mai cuprinzător, abordînd și alte domenii decît cel al folclorului literar: se vorbește printre altele și despre dansuri etc.

națională și consideră, ca și aceștia, că temelia ei nu poate fi alta decît „poporul, care tot mai păstrează o parte din individualitatea sa națională”, spre deosebire de „clasele dominante, care... sînt o adunătură de oameni demoralizați...” (nr. 1, p. 7).

Chiar la începutul studiului său Slavici subliniază unitatea geografică a literaturii noastre populare, faptul că, în ciuda marii lor răspîndiri în spațiu, românii cultivă aceleași genuri și specii folclorice (nr. 2, p. 1). Constatarea aceasta i-a întărit ideea unității noastre culturale, al cărei adept și propagator era. El socotește că unitatea națională a romînilor nu va putea fi realizată „decît întorcîndu-ne la popor, pentru ca din viața lui să luăm premisele lucrării noastre, făcînd pentru toate părțile vieții ceea ce a făcut Alecsandri pentru poezie” (nr. 1, p. 8). Ideea lui Slavici, care străbate ca un fir roșu întreaga lui activitate culturală, se întîlnește cu ideea lui Hașdeu, preocupat și el de crearea unei culturi și literaturi naționale pe baze populare.

Îată prin urmare unde trebuie căutată explicația interesului lui Slavici pentru folclorul literar și pentru patrimoniul popular în general.

Mai concentrat și mai limitat decît al lui Silași, a cărui operă folcloristică e rezultatul muncii didactice universitare desfășurată vreme de cîțiva ani, studiul lui Slavici este totuși bogat în idei, cuprinde o seamă de observații inedite judicioase și dovedește o bună orientare în materie, mai ales dacă ne gîndim la data cînd a fost scris. Se vede că între numeroasele lui preocupări cărturărești folclorul ocupa un loc însemnat. Slavici cunoștea culegerile publicate pînă atunci în volume și în periodice, precum și studiile și articolele de specialitate. Foarte multe lucruri acumulate însă prin contactul direct cu realitatea folclorică, afit în timpul copilăriei și studiilor sale, cit și mai tîrziu, în plină viață²⁸.

Pornind de la toate acestea, Slavici și-a putut forma o viziune de ansamblu asupra folclorului nostru (termenul de *folclor* nu apare însă nicăieri în studiul și în articolele sale, întrucît abia atunci fusese introdus la noi de către Hașdeu) și în mod special asupra celui literar, cu care s-a ocupat mai de aproape și care formează obiectul studiului său din „Educătorul”. A ajuns să cunoască astfel diferitele specii ale literaturii noastre populare, terminologia științifică și populară, cuprinsul, structura și procedeele de tehnică artistică proprii fiecăreia, precum și modul de interpretare, funcția și frecvența lor în viața satului și a categoriilor de informatori. Slavici știe de pildă că în masa populară există inși specializați în anumite sectoare ale folclorului, pe baza aptitudinilor personale, știe că repertoriul folcloric se modifică o dată cu vîrsta interpreților²⁹ ș.a.m.d.

²⁸ Slavici a cutreierat, pe jos, o bună parte din pămîntul Transilvaniei. Astfel făcea calea de la Șiria la Arad și la Timișoara și tot așa a călătorit de la Satu Mare la Baia Mare, Strîmbu, Cavnic, Magoaja (satul de obîrșie al lui Pîntea Viteazul), Dej, Gherla, Cluj, Turda, valea Arieșului etc. În Munții Apuseni, pe care i-a străbătut nu o dată pe jos, l-a întîlnit în cîteva rînduri pe Avram Iancu. Cu prilejul sărbătoririi de la Putna, în 1871, a cunoscut cîteva sate bucovinene, iar mai tîrziu a cunoscut regiunea Bucureștilor și sudul Moldovei (cf. *Lumea prin care am trecut, Amintiri, Inchisorile mele*) etc.

²⁹ Vezi și *Scrisoarea d-lui Slavici către redacțiune relativă la Zina zorilor*, în „Convorbiri literare”, VI (1872), p. 90 (vezi și I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 292—293).

Considerațiile teoretice pe care le face Slavici în studiul de care ne ocupăm îmbrățișează toate compartimentele literaturii noastre populare, numită de el — după Hașdeu — literatură „poporană”. Consecvent practicii vremii, el înglobează în sfera literaturii populare și „vorbele”, care reprezintă, după părerea sa, „un gen de producție literară, căci ele nu rezultă din inspirația momentană a celui ce vorbește, ci sînt obișnuite, o comoară comună a tuturoră” (nr. 3, p. 21). Denumite greșit și „zicători”, aceste expresii lingvistice nu pot fi incluse în sfera folclorului, întrucît, ca fapte de limbă, ele sînt în esență numai un instrument de comunicare între oameni.

Materialul este împărțit de Slavici în „genuri” folclorice. În tratarea lui autorul deosebește două compartimente mari: la început se ocupă de „genurile... care sînt hrana de toate zilele a românului” (*vorbele, proverbele, cimiliturile, chiotele, doina, balada, snoavele și povestea*), iar apoi de „poezia de ocazie” (*colindele, cîntecele de stea și cele de Irozi, brezaia, plugul, cîntecele de nuntă și cumetrie, descîntecele și bocetele*).

Urmînd planul acesta, Slavici definește sumar fiecare specie, discutînd problemele mai importante pe care le ridică și notează în final colecțiile de folclor ce o ilustrează.

În spațiul restrîns al studiului, definițiile și observațiile sînt uneori judicioase. Iată bunăoară cum definește proverbele: „... Sînt adevăruri și observațiuni făcute mai ales asupra vieții practice și exprimate în o formă concisă, în mod mai mult ori mai puțin aforistică (nr. 3, p. 21). Sau ghicitoarea: „În genere ghicitoarea consistă în indicarea mai multor note caracteristice ale unei noțiuni, cerîndu-ni-se că din aceste note, exprimate și ele prin cuvinte luate în sens figurat, ori prin comparațiuni, să ghicim noțiunea însăși” (nr. 3, p. 22).

Slavici sesizează just esențialul strigăturii, caracterul ei de joc: „... E o glumă pusă în versuri, un joc de spirit, un compliment galant, ori o științe satirică...” (nr. 4, p. 26). Rostul ei este de a „spori veselia în timpul jocului”. Intr-adevăr, chiar atunci cînd elementul satiric al strigăturii este foarte pronunțat, pe primul plan se situează intenția umoristică, dorința de a provoca rîsul și buna dispoziție și numai apoi — și mai arareori — discreditarea prin umor sau satiră a persoanei vizate, al cărei nume nici nu se spune de obicei. Această nu neagă, desigur, conținutul satiric al speciei și puterea ei de influență în sensul respectiv, numai că e deosebire foarte mare între strigătură și „strigarea peste sat”, practică în timpul sărbătorilor de iarnă sau de primăvară, în cadrul căreia înșirarea faptelor este însoțită întotdeauna de numele autorului lor³⁰. Trăsătura amintită constituie chiar criteriul de bază în definirea strigăturii, care din punct de vedere formal, „al alcătuirii în versuri poporane” — cum se exprimă Slavici — se poate confunda cu cîntecele și doinele. Am făcut această precizare, deoarece se greșește uneori chiar în zilele noastre. Notăm apoi că Slavici sesizează legătura strigăturii cu muzica și dansul,

³⁰ Vezi de ex. G. Coșbuc, *Tribunalul satului în Dintr-ale neamului nostru*, București, 1903, p. 131—135.

iar în ceea ce privește procesul de creație, improvizația și creația plurală: „Adeseori unul începe un chiot, iar ceilalți îi dau rima ori urmează recitînd cu toții în cor...” (nr. 4, p. 27).

Lucruri interesante spune Slavici în legătură cu *doina*, termen prin care înțelege cîntecul liric în general. Spre deosebire de baladă, în jurul căreia gravitase în special pînă atunci interesul învățaților, *doina* este „cel mai puțin cunoscut dintre genurile de literatură poporană”, în ciuda faptului că e „cel mai bine știut” (nr. 5, p. 35), adică cel mai răspîndit, mai frecvent. Ea reprezintă „cîntecul românului, ceea ce mai ales înțelegem cînd e vorba de poezia poporană” (p. 35). În vreme ce balada trăiește prin inși specializați, mai ales prin „muzicanți de meserie”, prin păstori și „buni povestitori” (nr. 7, p. 51), *doina* alcătuiește repertoriul unei mase mai mari. Ea este totodată „ceva specific românesc”, specia ce oglindește mai pregnant „felul deosebit al românului de a simți și de a-și exprima simțirile” (nr. 5, p. 35—36).

Expresie a echilibrului sufletesc și a temperamentului poporului nostru, *doina* talmăcește „simțiri adînci și statornice”, dar nu „porniri violente”. Ea este mai ales „cîntec de jale, dar nu țipet de durere” (p. 36). Drept urmare, în construcția ei, poporul face, desigur, apel la metafore, comparații, alegorii etc., dar în genere „ia cuvintele cu predilecție în sens propriu, lăsînd la o parte hiperbolele, gradațiile, disjuncțiile etc., adică acele figuri poetice care „dau avînt stilului” (p. 36).

Formularea lui Slavici impune fără îndoială unele revizuiți și precizări, în sensul că gama liricii noastre populare este mult mai largă, cuprinzînd adesea și tonuri și „țipete de durere” și de revoltă. În esență însă ea corespunde realității. E vorba de discreția, de finețea liricii noastre populare, subliniată deseori în cercetările ulterioare și extinsă asupra artei populare românești în general.

Slavici cunoaște structura specifică a cîntecului liric, modalitatea caracteristică de exprimare a tematicii lui, apreciind în mod just funcția pe care o au în sensul acesta primele două versuri și imaginile tip, simbolice, luate din natura înconjurătoare (p. 36).

Notăm, în fine, că el a surprins o trăsătură importantă a aspectului geografic, dialectal al folclorului nostru și anume scurtimea, concentrarea poeziei lirice ardelenene, în comparație cu cea din Muntenia și Moldova (p. 36), lucru confirmat ulterior de către alți cercetători³¹.

Merită să fie pomenit, pentru a ne face o idee despre volumul de cunoștințe folcloristice ale lui Slavici, capitolul referitor la baladă. El știe că în ceea ce privește structura, compoziția, balada e supusă întotdeauna „la anumite reguli” (nr. 7, p. 51), că foarte adeseori versurile ei sînt alcătuite din trei picioare și că „se cîntă într-un mod recitativ, tînguitor...” (p. 51). Știe că „un număr oarecare dintre baladele aflate la poporul nostru sînt cîntece eroice împrumutate de la alte popoare, mai ales de la vecinii noștri sîrbi”, că în repertoriul nostru de balade sînt

³¹ Vezi Tache Papahagi, *Folclor român comparat* (curs litografiat), București, 1931, și *Poezia lirică populară*, I (curs litografiat), București, 1948.

și unele „luate din viața privată“ și că ele „de obicei încep ca doina, cu „frunză verde“...“ (p. 51); e vorba de baladele nuvelistice, domestice, cunoscute cu deosebire în Transilvania și care aici se confundă, din punctul de vedere al execuției muzicale, cu cîntecele lirice. Știe, în sfîrșit, că, alături de baladele propriu-zise, există și balade-legende, care completează patrimoniul de legende în proză ș.a.m.d.

O atenție specială acordă Slavici în studiul său prozei epice populare, mai precis basmului și snoavei, în sfera cărora cuprinde și celelalte specii: fabula și povestea propriu-zisă. Legenda în proză nu este amintită de loc și faptul este într-un anume fel justificat, deoarece ea s-a născut și răspunde altor cerințe decît cele literare. Legenda are în viața satului un rost științific, ea vine să explice anumite lucruri și numai incidental, atunci cînd este povestită de oameni talentați, întrunește caractere artistice. Ca și frații Aron și Nicolae Densușianu, Silași, Dulfu ș. a., Slavici utilizează frecvent și pentru proză termenul de poezie.

Definiția snoavei (nr. 8, p. 58) concentrează în genere toate elementele caracteristice speciei: *laconismul* („snoava se povestește totdeauna scurt, fără de nici o dezvoltare epică“), *simplitatea, claritatea și caracterul vioi, spiritual, realismul* (cuprinde „întîmplări care s-au petrecut ori s-ar putea cel puțin petrece în viața practică“; „cele mai multe snoave au o culoare atît de locală, încît par a fi fost luate din viața de toate zilele...“; „Snoavele care cuprind elemente miraculoase, adică basmuri, sînt cu totul rare“), *bogăția și frecvența mare în masa populară* („Snoavele sînt cele mai cunoscute dintre genurile de producție literară poporană, oarecum pîinea de toate zilele ale (sic) vieții literare poporane, și nu este om care să nu fi auzit în viața lui sute și iar sute de snoave și să nu ne poată spune cel puțin zece din ele“) și *valoarea estetică limitată* (snoava „are har, e concludentă, dar nu ne emoționează“).

În formularea ei generală, definiția snoavei este valabilă: „Snoavă numește românul niște istorioare mai scurte, povestite totdeauna cu scopul de a ilustra un adevăr, exprimat de obicei printr-o vorbă ori printr-un proverb“ (p. 58). Există într-adevăr foarte numeroase coincidențe între proverbe și zicători, pe de o parte, și între ideea diferitelor snoave, pe de altă parte, precum și în ceea ce privește ocaziile în care se spun, numai că, mergînd pe linia aceasta, Slavici ajunge la exagerări. El consideră astfel că snoava e „un gen de poezie didactică, ceea ce povestea nu e niciodată“ (p. 58). În realitate, la baza amîndurora stă în primul rînd intenția distractivă, aceasta este funcția esențială pe care o îndeplinesc ele în viața colectivității (în afară de unele cazuri cînd sînt spuse copiilor de către adulți), numai că ele, amîndouă, acționează totodată și în sens etic, educativ, fructificînd astfel și experiența socială din care s-au născut. S-ar putea spune cel mult că snoavele, datorită caracterului lor umoristic și satiric, influențează mai puternic în această direcție.

Datorită probabil aceluiași unghi de vedere, se pare că Slavici include în sfera snoavelor și fabulele. Lipsa exemplelor face să nu ne putem pronunța cu certitudine. Oricum, procedeele amintite de el ne duc cu gîndul

la fabula propriu-zisă, care se apropie prin atmosfera generală hazlie de snoavă.

Notăm în sfârșit că în ceea ce privește originea snoavelor Slavici adoptă o poziție învechită astăzi. E vorba de teoria migraționistă, pusă pentru prima dată în circulație de Max Müller, după care originile basmului și ale prozei populare în genere trebuie căutate în Asia, mai ales la indienii și persieni, de unde au venit prin mijlocirea evreilor, arabilor etc. Teoria aceasta o putea cunoaște Slavici fie în traducerea franceză sau germană a lucrării lui Müller, fie din studiul lui G. Dem. Teodorescu, *Colindele române*, apărut la București în 1879.

Pornind de la termenul popular cel mai uzual, în special în Transilvania, Slavici numește basmul *poveste*. De altfel, în considerațiile lui teoretice nu diferențiază povestea realistă de cea fantastică. *Pepelea*, *Petrea Prostul*, *Păcală în satul lui și Zina zorilor*, *Împăratul șerpilor* etc., toate sînt numite de Slavici *povești*. Termenul *basm* îi este cunoscut, dar îl utilizează cu înțelesul de element fantastic („Snoavele care cuprind elemente miraculoase, adică basmuri“ (p. 58).

Spre deosebire de snoavă, „povestea“ (basmul) „ne-arată proza poetică a romînului“ (nr. 9, p. 66), este adică ceea ce numește Chițimia „poezia prozei epice populare“³². Ea se spune „numai în vederea mulțumirii sufletești“ (p. 66), îndeplinește prin urmare o funcție estetică prin excelență.

Fiind un „gen curat poetic“ și, desigur, avînd o largă respirație epică, povestea are o structură proprie, tipică. În desfășurarea ei se pot distinge trei momente importante: expoziția, dezvoltarea și încheierea — și Slavici le analizează, corect, pe fiecare în parte (p. 67). În cadrul acestei scheme generale, materialul de construcție este tratat diferit, întrucît, spre deosebire de folclorul versificat, povestea e foarte liberă. În plămuierea ei, în gura interpreților, intervin condiția de viață, talentul și priceperea povestitorului³³.

În aprecierea povestitorilor Slavici e deosebit de exigent, lucru ce l-a călăuzit și în activitatea sa practică, de culegător. Ceea ce îi cere el mai întîi unui bun povestitor este respectarea pînă în amănunt a individualității fiecărei producții, a caracterelor eroilor. De aceea este de părere că se pot culege producții chiar de la interpreții mai puțin talentați, „dacă adunăm mai mulți la un loc, căci ei se coreg unii pe alții“ (p. 67). În același timp un bun povestitor trebuie să știe „să alcătuiască povestea și s-o spuie potrivit cu obiceiurile poporane“ (p. 67). Procedînd astfel, Slavici diminuează importanța personalității povestitorului, care, în libertatea sa excesivă, contaminează diferitele motive, dînd naștere cîteodată unor variante inedite foarte valoroase. De altfel, așa cum spusese el însuși mai înainte, în altă parte, motivul popular dintr-o poveste e „un schelet foarte sărac atît în gînduri cit și în fapte. Depinde de povestitor cum îmbracă acest schelet și ce amploare poate să-i dea“³⁴.

³² *Problema clasificării și deșinării literaturii populare în proză*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, III (1954) p. 55.

³³ Vezi și *Scrisoarea d-lui Slavici* ...; și în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 292—293.

³⁴ *Ibid.*

Tot atât de exigent este Slavici și în ceea ce privește culegerea literaturii populare. Numai că aci talentul său scriitoricesc îl duce într-un impas. În principiu, este pentru o metodă riguros științifică, care să garanteze păstrarea autenticității producțiilor: „Regula generală pentru adunarea de produse literare populare este să scriem din cuvînt în cuvînt așa cum se spune în popor, și din punctul de vedere al acestei regule deosebim colecțiuni bune și mai rele“ (nr. 2, p. 2). În altă parte însă, vorbind despre culegerea prozei populare, Slavici notează că culegătorul trebuie să fie și „un bun povestitor“ (nr. 9, p. 67).

Partea consacrată „poeziei de ocazie“ (nr. 10—14), adică poeziei populare legate de obiceiuri, aduce vederi mai puțin interesante. E drept că ea fusese și mai slab cercetată pînă la data aceea. Slavici are totuși meritul de a o fi luat în discuție și de a fi atras atenția asupra locului și importanței pe care o prezintă în ansamblul creației noastre folclorice. Unele dintre considerațiile lui teoretice se regăsesc în puținele studii apărute pînă atunci, altele sînt rezultatul lecturii materialelor publicate și a observației proprii asupra realității folclorice.

Ceea ce se impune a fi subliniat în concluzie este că pe tărîmul patrimoniului popular Slavici rămîne nu numai ca scriitor de inspirație rurală și prelucrător al prozei epice populare, ci și ca teoretician al folclorului.

Fără să se ridice la o concepție folcloristică modernă, care să cuprindă în sfera ei toate manifestările spirituale populare, Slavici sezisează totuși — ce-i drept în treacăt — legăturile existente între literatură, muzică, dans și obiceiuri. Fiind înainte de toate scriitor și om de litere, el se oprește în studiul său exclusiv asupra literaturii populare, domeniu în care se orientează cu ușurință, fiind în stare să facă numeroase observații interesante, dintre care unele valabile și astăzi. Fără să facă o carieră folcloristică propriu-zisă și fără să adîncească suficient fenomenul folcloric, Slavici are meritul de a fi stimulat activitatea cărturarilor în acest domeniu și de a fi încercat o sinteză asupra literaturii noastre populare, fiind printre primii învățați romîni care au făcut acest lucru.

Catedra de literatură romînă

ИОАН СЛАВИЧ — ТЕОРЕТИК ФОЛЬКЛОРА

(Краткое содержание)

Помимо богатой литературной деятельности и культурно-просветительного руководства, писатель Иоан Славич имеет большие заслуги и в области фольклора. Этого факта нельзя оставить без внимания при установлении его профиля как интеллектуального работника, тем более, что его связи с устным народным творчеством помогают осветить и его культурно-просветительное и художественное мировоззрение, а также и сущность его творчества.

Интерес Славича к фольклору объясняется его социальным происхождением, той фольклорной средой, в которой он родился и провёл своё детство. К этому добавилось влияние культурно-просветительной венгерской и венской среды, в которой он учился, а главным образом влияние Михаила Эминеску и идей, распространившихся несколько десятилетий тому назад кружком ясского журнала „Dacia Literară”.

Автор статьи перечисляет связи писателя с фольклором (сборник сказок и повестей, вдохновение фольклором и т. д.) и останавливается на вопросе, не изученном до сих пор: Славич — теоретик румынского фольклора.

Взгляды Славича относительно румынского устного народного творчества разбросаны в разных его письмах и в переписке. Они были собраны и систематизированы автором в обобщающем очерке, озаглавленном *Literatura populară*, изданном в педагогическом журнале 1883 года; это был первый опыт такого рода сочинений. Работа содержит основные положения нескольких лекций прочитанных Славичем в качестве преподавателя. Следует указать, что Славич является первым румынском преподавателем, введшим изучение устного народного творчества в средних школах.

Автор статьи рассматривает подробно эту работу, оценивая критически замечания Славича. Он приходит к заключению, что не поднявшись до современного фольклористического мировоззрения, которое охватило бы в свою сферу все духовные проявления народа, Славич всё-таки вскрывает связи, существующие между устной народной литературой, музыкой, танцами и обычаями. Будучи в первую очередь литератором, он останавливается в своей работе исключительно на устном народном творчестве, область в которой он легко ориентируется и в состоянии сделать хорошую классификацию материала и много интересных и проницательных замечаний, из которых некоторые остаются действительными по сей день.

IOAN SLAVICI, THEORICIEN DU FOLKLORE

(Résumé)

Outre sa riche activité d'écrivain et de guide culturel, Ioan Slavici s'est acquis aussi des mérites importants sur le terrain du folklore; cet aspect ne saurait être négligé quand on définit son profil intellectuel, d'autant plus que ses rapports étroits avec la création populaire expliquent à la fois ses conceptions culturelles et artistiques et les fondements de son oeuvre littéraire.

L'intérêt de Slavici pour le folklore est dû à son origine sociale, au milieu ethnographique dans lequel il est né et a passé son enfance. A quoi il faut ajouter, ultérieurement, l'influence du milieu culturel hongrois et viennois dans lequel il a fait ses études, et surtout l'influence de Mihai

Eminescu et des idées répandues, quelques dizaines d'années auparavant, par le cercle de la revue de Jassy „Dacia Literară“.

L'auteur de l'article passe en revue les rapports de l'écrivain avec le folklore (collecte de contes merveilleux et de récits, inspiration folklorique etc.) et s'attarde sur un aspect négligé jusqu'ici: Slavici théoricien du folklore roumain.

Les idées de Slavici relatives à la création folklorique roumaine sont dispersées dans différents écrits et dans sa correspondance; mais elles ont été réunies méthodiquement et groupées par l'écrivain lui-même dans une étude synthétique intitulée *Literatura poporană* (La littérature populaire), parue dans le journal pédagogique „Educatorul“ en 1883: c'est l'une des premières tentatives de cet ordre chez nous. L'étude comprend l'essentiel des leçons faites par Slavici en sa qualité de professeur de lycée. Il faut souligner le fait que Slavici est le premier professeur roumain qui ait introduit l'étude du folklore littéraire dans l'enseignement secondaire.

L'auteur analyse ensuite cette étude dans le détail en soumettant à la critique les considérations de Slavici. Il arrive ainsi à la conclusion que, sans être parvenu à une conception folklorique moderne qui embrasse toutes les manifestations spirituelles populaires, Slavici n'en saisit pas moins les relations existant entre la littérature, la musique, les danses et les coutumes populaires. Étant avant tout homme de lettres, dans son étude il s'attache exclusivement à la littérature populaire, domaine où il s'oriente avec aisance et prouve qu'il est capable de donner une bonne classification des matériaux et de faire des observations intéressantes et pénétrantes, dont certaines sont encore valables.

OVIDIUS KÖLTÉSZETÉNEK VISSZHANGJA AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN¹

SZABÓ GYÖRGY

*Mire vársz még, költőtárs, hiába?
Róma távol, császárod konok! ...
S ismét szánom ezt az otthonába
Vissza nem ért régi dalnokot.*

*Zúg a tenger, suhanó madár száll ...
az enyém is költősors, — de szépl! Cluj
Halni küldte őt ide a császár,
engem élni küld ide a nép!*

Ezekkel a szavakkal köszönti a huszadik század szocialista országának költője² a rabszolgatartó Rómából hazánk földjére szakadt húsz évszázados költőtársát, akit a császár ha nem is meghalni küldött a távoli Tomis földjére, mindenesetre olyan céllal, ami rosszabb a halálnál: hogy élve eltemesse őt. A mai, kikötője és városa élénk forgalmával, lakosainak szorgalmas életével méltán büszkélkedő Constanța helyén az ókorban szerény település állott, amely köztudomás szerint a legkevésbé sem nyerte meg tetszését a birodalmi főváros dédelgetett költőkedvencének.

Az olvasót és a kutatót egyaránt csodálat tölti el, ha a kétezeréves évfordulóra gondol³, amely arra készíti, hogy az idő múlásáról és a maradandóságról elmélkedjék, azon töprengjen: miért van az, hogy a

¹ A tanulmány, nem számítva egyes kiegészítéseket, lényegében azonos azzal az előadással, amelyet szerzője a Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Nyelvészeti Intézetének Ovidius születése 2000. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésén tartott.

² Szemlér Ferenc, *Ovidius*. „Igaz Szó” 1954. szeptember, 20. l.

³ Az 1957-ben megünnepelt évfordulóra megjelent kiadványok közül különös érdeklődésre tarthat számot a Román Népköztársaság Akadémiája kiadásában megjelent *Publius Ovidius Naso*, București, 1957. című kötet, amelynek anyagát jórészt N. Lascu-nak főleg Ovidius hazai útját szemléltető, értékes tanulmányai adják. A külföldiek közül figyelemreméltó Marót Károly tanulmánya (*A kétezeréves Ovidius*, Budapest 1958. című kötet bevezetője), amely tömören összegezi a legutóbbi évtizedek Ovidius-kutatásainak eredményeit.

kegyvesztett költő romlandó anyagra írt művét „...Iupiter dühödése, vas, tűz és a falánk elmúlás”⁴ sem pusztította el. Mi több: műve nem kizárólag és elsősorban a kis számú céhbeliek, az ókorutatók érdeklődésének, mint inkább az olvasók, tehát a tömegek forró rajongásának köszönhető páratlan népszerűségét és elterjedtségét, mely vetekedett Vergiliuséval. Dante ismert helye⁵ Ovidiust az ókor legnagyobbjai közé emeli; ám a firenzei mester tekintélyénél talán beszédesebb az a feljegyzés, amely szerint 1467-ben egy párizsi minorita szerzetes tizennyolc órai megszakítatlan munkával másolta le az ovidiusi „Remedia amoris”-t, mégpedig „ad laudem et gloriam virginis Mariae”⁶.

Az itt bemutatásra kerülő összefoglalás célja az, hogy számba vegye a költő kapcsolatait az erdélyi magyar irodalommal, hatását, költészetének visszhangját. Fejtgetéseinkbe belefoglaltuk a fordításokat is, amelyeknek készítői — akkori szokás szerint — vajmi csekély mértékben tartva tiszteletben a szerzőséget, valójában eredeti alkotásokkal léptek a nyilvánosság elé.

A Karoling renaissance, a trubadurköltészet, a vagánsok köztiszteletben álló és sokat utánzott mintaképeinek örökségét a magyar irodalom művelői sem hagyták kiaknázatlanul. Hivatkozhatunk e szempontból Janus Pannoniusra, a latin klasszikusok jeles ismerőjére, s nem hagyhatjuk említés nélkül Gyöngyösit, Ovidiusnak par excellence, egyébként ugyancsak közismert követőjét, korántsem állítva ezzel azt, hogy a XV. század, tehát Janus Pannonius előtt Ovidius híre-neve nem érkezett el Kelet-Európába⁷. Az ovidiusi örökség felhasználásának mennyiségi és minőségi fokát azonban, úgy véljük, nem annyira egyes, kiemelkedő egyéniségek oeuvre-jén keresztül lehet lemérni. Sokkal beszédesebben szólnak egyszerű az olyan adatok, amelyek bizonyos jelenségekre vetnek fényt. Ilyen adat az, hogy már a magyar kódexirodalom szerzetesek és szerzetesnők által másolt anyagában, — mint a XVI. század eleji Bod-, valamint Lobkowitz-kódexben s feltehetőleg régebbieken is — a legelterjedtebb ovidiusi alkotás, a „Metamorphoses” elemeivel találkozunk⁸. Az Ovidius-kultusz még mélyebb behatolását mutatják másrészt iskoladrámáink, amelyek közül nem egy a száműzött költő életét viszi a közönség elé⁹.

Az erdélyiek névsorát a nagyszebeni születésű, román származású, de Erdélyen kívül élő Oláh Miklóssal kezdjük. Minden bizonnyal nem ő

⁴ Ovid. *Metam.* 15, 871. Ford. Devecseri Gábor.

⁵ *Pokol* IV. 88—90.

⁶ Szilágyi János György Ovidius tanulmánya után a *P. Ovidius Naso Szerelmei*, Karinthy Gábor fordításában című kötetből, Budapest 1943. 6. l.

⁷ Bizonyára Ovidius útja is legalább olyan régi, mint a Horatiusé. Horatiusra nézve l. Borzák István, *A magyar Horatius*, Budapest 1958. (Függelék Falus Róbert Horatius-monográfiájához).

⁸ Horváth Cyrill, *Középkori László-legendáink eredetéről*. „Irodalomtört. közl.” 1928. 172. l.

⁹ Ilyen a „*Lossontzonn produkált tragédiák*” egyike, címe „*Nasonak szám kivetése, vissza hívása, s oka*”. L. Bernáth Lajos, *Protestáns iskoladrámák*. „Irodalomtört. közl.” 1899. 416. l. Mint a cím is mutatja, a szerző annyira együttérez a száműzöttel, hogy a darab végén hazahívja Augustusszal.

nyitja meg azoknak a sorát, akik ismerték Ovidius művészetét, azonban tudomásunk szerint ő volt az első, aki említést tett róla egyik költeményében¹⁰. Nem sokkal utána élt és tevékenykedett a morvaországi eredetű, német anyanyelvű, de az erdélyi magyar humanizmushoz tapadó Taurinus¹¹, aki nem titkolja, hogy a latin klasszikusok közül kiknek adósa. Névsorában Vergilius, Catullus, Lucanus, Martialis, Horatius és mások mellett Ovidiust is megtaláljuk. Különösen a „Stauromachia“-hoz hasonlóan elbeszélő jellegű „Metamorphoses“-ből merített gyakorta, de felhasználta csaknem az egész Ovidius-hagyatéket¹².

A XVI. század második felében már Ovidius-feldolgozással is találkozunk. Szerzője, Besenyei Jakab tasnádi iskolamester, 1562. január 22-én írta „Az házasságról való szép ének“-ét, amely Kolozsvárt, 1580-ban jelent meg¹³. Éneke a házasság isteni eredetéről és a házasságról szóló, az állatvilágból vett példákkal is alátámasztott általánosságok után Ceyx és Halcyone történetét beszéli el (100—352. sor), majd a befejező rész újabb elmékedéseket közöl a házastársi boldogságról, a házastársak egymás iránti szeretetének áldásosságáról. Besenyei Jakab a „Metamorphoses“ XI. könyvéből (410—748. sor) vette át a hitvesi szeretetet példázó házaspár történetét. Az eredetiből egy hosszabb részt elhagyott (583—709. sor), a hexametereket nehézkes tizenegy szótagos sorokkal cserélte fel, amelyeknek a rímelése is kezdetleges. Mégsem mondhatjuk, hogy műve jelenteklen: a Lévai Névtelen széphistóriája mellett ez a legrégebb magyar Ovidius-átdolgozás; Tomis nagy halottja másfél évezred elteltével tehát újra irodalmi tényezőként jelentkezik, hogy a Szilágyságot — Besenyei Jakab személyén keresztül — bekapcsolja Európa szellemi életébe s kiindulópontjává, ihletőjévé válják újabb Ovidius-hatásoknak¹⁴.

Hét évvel később, 1569-ben keletkezett Hunyadi Ferenc széphistóriája, „Az régi és híres neves Trója városának tíz esztendeig tartó megszállásáról és rettenetes veszedelméről“ címmel. Okori forrásai közé tartozott Ovidius is¹⁵, bár a források felhasználásának módja, nevezetesen az, hogy Hunyadi közvetlenül vagy közvetve merített az antik hagyatékból, nincs megnyugtató módon tisztázva. A költemény legalaposabb méltatói, Dézsi Lajos¹⁶ és Király György¹⁷ a gyengeségeket emelik ki: a következtetlenségeket, a kritikai érzék hiányát, a moralizáló hangot, valamint a szerkezet, a stílus és a verselés kezdetlegességét. Nézetünk szerint fokozottabb

¹⁰ Nicolaus Olahus, *Carmina. Lipsiae*, B. G. Teubner, Edid. I. Fögel et L. Juhász. 5. l.

¹¹ Kardos Tibor és Bernhard Capesius vitájában nézetünk szerint az erdélyi kutató ervei annak bizonyítására, hogy Taurinus a magyarországi humanizmus német ágához tartozott, nem helytállók. L. „Korunk“ 1957. szeptember, főleg 1274. és 1278. l.

¹² L. Császár Zoltán, *A Stauromachia antik és humanista forrásai*. Budapest, é. n.

¹³ Szabó Károly, „Régi Magyar Könyvtár“ I. 165. sz.

¹⁴ Besenyei műve nyomán Halcyone neve számos régi költeményünkben felbukkan a hitvesi hűség példaképe gyanánt. L. „Régi Magyar Költők Tára“ VI. 181—200. és 385—389. l.

¹⁵ *Metam.* 13. és *Heroid.* 5.

¹⁶ „Régi Magyar Költők Tára“ VII. 455—459. l.

¹⁷ *A trójai háború régi irodalmunkban*. Különnyomat az „Irodalomtört. közl.“ 1917. évfolyamából.

figyelmet érdemel a kérdés másik oldala: az, hogy Hunyadi Ferenc — a közönség ízlésének ismeretében — az ókori témák közül biztos kézzel választotta ki és dolgozta fel a világirodalom egyik leggyakrabban felhasznált anyagát, Trója történetét. Az olvasókat pedig feltételezhetően nem bántotta a sok „vala-vala“ rím, hanem elbájolta a harcokkal telezsított vitézi történet, mert a kor, a XVI—XVIII. század, ugyancsak bővelkedett a Hunyadi által bemutatott eseményekben. Népszerűségét elsősorban az bizonyítja, hogy tíznél több kiadást ért el¹⁸.

A trója-monda iránti élénk erdélyi érdeklődést mutatja az is, hogy a XVI. században nem Hunyadi Ferenc volt egyedüli feldolgozója. A Dunántúlról Erdélybe vándorolt, Marosvásárhelyt letelepedett Csáktornyai Mátyás „Erős Ajax és bölcs Ulisses“ című, 1592-ben, Heltai műhelyében nyomtatott széphistóriája szintén Ovidiusra vezethető vissza¹⁹. Itt azonban nem feldolgozással állunk szemközt, mint Hunyadinál, hanem fordítással. *A magyar műfordításirodalom egyik első kísérlete ez a költemény*, amelynek befejezésében a szerző a humanisták kedvenc állításait hangoztatja: az ész elsőbbségét a nyers erővel szemben, továbbá azt, hogy minden fejedelem kötelessége „Legeltetni népét igaz törvényekkel, / És bővelketetni tudós emberekkel, / Békesség idein, hadról gondolkodni, / Törvénynek rontóját hadat távoztatni“²⁰.

A XVI. századi erdélyi Ovidius-átdolgozók, olvasók névsorát még nem mérítettük ki. Folytathatjuk a görög és római irodalom jelen ismerőjével, Bogáti Fazekas Miklóssal, aki Ovidius „Fasti“-ját is felhasználta „A tökéletes asszonyállatokról“ című 1575-ben írt, 1577-ben kinyomtatott könyvéhez, amelynek tizenhárom elbeszélésből a tökéletes feleség képe bontakozik ki²¹. Megemlíthetjük Szamosközy Istvánt, a jeles erdélyi humanistát, aki egyik terjesztője volt annak a romantikus mesének, mely szerint Ovidius az antik Savaria városában (Szombathely, Magyar Népköztársaság) halt volna meg²².

Alig van a XVI., majd a XVII. század kimagasló egyéniségei között olyan, aki ne lett volna olvasója, csodálója a tomsi száműzött költészetének. Jellemző ebből a szempontból az, hogy Apáczai Csere János számos Ovidius-szöveg elolvasására hívja fel a tanulók figyelmét: természetesen felhívásának a gyökerei visszanyúlnak az előző egy-két évszázad iskolai műveltségébe²³.

Az Ovidius-tisztelők között névtelenek is akadnak: Actaeonról²⁴ írt széphistóriát egy ismeretlen a XVII. század második felében, felhasználva

¹⁸ L. „Régi Magyar Költők Tára“ VII. 455. l.

¹⁹ *Metam.* 13, 1—396.

²⁰ Dézsi Lajos szövegközlése. „Irodalomtört. közl.“ 1915. 93. l.

²¹ L. Dézsi Lajos, *Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése*, Budapest 1895., továbbá uő. *Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban*. „Csengery-emlékkönyv“, Szeged 1926. 124. l.

²² Kardos Tibor, *A magyarság antik hagyományai*. Budapest 1942. 23. l.

²³ Bán Imre, *Apáczai Csere János*. Akadémiai kiadó, Budapest 1958. 532, továbbá 403, 430. l.

²⁴ *Metam.* 3, 155—255. A széphistóriát ismerteti Herepei János, „Irodalomtört. Közl.“ 1939. 169—174. l.

a latin költő meséjén kívül valószínűleg egy újkori Actaeon-történetet is²⁵. Az Ovidius iránti nagyarányú érdeklődés egyébként nemcsak a fordításokon és átdolgozásokon mérhető le, hanem az eredeti latin szövegek elterjedtségén is. Ennek egyik szép bizonyítéka a Vasady-kódex, amely az Ovidius-szövegeket két nyelven — latinul és magyarul — közli, mégpedig nemcsak a legtöbbit forgatott „Metamorphoses“-ből ragad ki szemelvényeket, hanem a kevésbbé ismert „Ars amatoriá“-ból és a „Heroides“-ből is²⁶.

A XVII. század utolsó évtizedében Ovidius műveit az iskolai színját szók műsorán találjuk. Különösen értékes az 1698. decemberében rendezett, a „Metamorphoses“-t dramatizáló előadás, amelynek feltételezett átdolgozója, Dimén Pál, a lengyel, székely, szász és román nép dicséretével fejezi be darabját. Alkotását ilymódon a román—magyar kultúrkapcsolatok egyik érdekes emléke, olyan kapcsolat tanujele gyanánt kell számon tartanunk, amelyben a „közvetítő“ szerepe Ovidiusnak jutott²⁷.

A XVIII. századból és a XIX. század elejéről több név kívánczik szemlénkbe, Bod Péter, a magyar irodalomtörténetírás egyik jeles úttörője, jeles ismerője volt Ovidiusnak is. Jellemző, hogy „Gellius Transilvanicus“ című, kiadatlan kéziratosa műve mottójául az „Epistulae ex Ponto“ két sorát (III. 9, 21—22) választotta²⁸. Ugyanebben a „Noctes Atticae“-szerű gyűjteményben az almakeréki Apafi-ház emlékeivel foglalkozva, leírja²⁹ Apafi Gergely sírfeliratát 1637-ből. A sírfelirat hangütése világosan a híres ovidiusi önéletrajz és más versek kezdésére utalnak³⁰: „Ille ego, qui sacris Musarum speratus, et almae / Qui semper colui Religionis opus...“

Ovidius fordítása, örökségének átvétele egyik fontos pontját képezte az Aranka György vezette erdélyi Nyelvművelő Társaságnak is. A társaság többek között célul tűzte maga elé azt, hogy Terentius, Cicero, Caesar, Vergilius, Horatius és más „szép külső írók“ nyelvéhez hasonló színvonalra emelje a magyar nyelvet és írásmódot, mert „ennél semmiféle más mód nagyobb becsületet a magyar nyelvnek nem csinálhat...“³¹ A felhívás nem sokkal alább így folytatódik: „Nagyban sem hozatik kétségbe, hogy a nemzetben terentiusi tisztasággal, cicerói ellenállhatatlan győzedelmes szépséggel és erővel, caesari együgyű, de fülbemászó előadás tehetségével, virgiliusi gondolatok felségével, ovidiusi édes elmésséggel

²⁵ Herepei i. m. 169, 174. l.

²⁶ Dézsi Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése*. „Irodalomtört. közl.“ 1913. 15. l.

²⁷ L. Kocziány László, *Adalékok a XVII. századoégi erdélyi iskolai színjátshoz*. „Nyelv- és irodalomtudományi közlemények“, Kolozsvár 1957. I. 139—149. l.

²⁸ A Bod-ídézte sorok kisebb eltéréseket mutatnak a ma használt szövegekhez képest: az eltérést a szövegkritika azóta elért eredményei magyarázzák, bár az sem lehetetlen, hogy Bod emlékezetből idézett. A kézirat a Marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban található.

²⁹ I. m. 122. l.

³⁰ *Tristia* IV. 10, továbbá *Epist. ex Ponto* I. 1, 35—36; IV. 3, 11—17.

³¹ Jancsó Elemér, *Az erdélyi magyar nyelvű művelő társaság iratai*, Akadémiai kiadó, Bukarest, 1955. 187. l.

(kiemelés e sorok írójától) és horatiusi hathatós, béható bölcsességgel bíró szép elmék ne találkoznának³².

A Nyelvművelő Társaság szellemi vezérét, Arankát, más szálak is fűzik Ovidiushoz: „Julia levelei Ovidiushoz“ címmel 1790-ben Kassán kiadott egy németből fordított kötetet, amelyben szintén Ovidius szellemének kisugárzását kell látnunk³³. A Társaság egyik — nevezzük így — kültagja, Fekete János magyarra fordította az „Ars amandit“-t „P. Ovidius Názonak A' szerelem mesterségéről írt könyvei“ címmel, lefordította továbbá az „Amores“ egyes részeit és a „Remedia amoris“-t³⁴. A Társaság harminchatodik gyűlésének jegyzőkönyve említi is, hogy Teleki Domokos bemutatta a Fekete-féle Ovidius-fordítást³⁵.

Szintén a Nyelvművelő Társasághoz kapcsolódik — ha lazább szálakkal is — Szeles János, székelyudvarhelyi nótárius Ovidius-feldolgozása. Szeles János a század utolsó évtizedében, idős fejjel fogott hozzá Pyramus és Thisbe történetének versbeszédéséhez, amelynek befejezésében — nem kis túlzással — Ovidiusszal és (egy másik feldolgozása miatt) Vergiliusszal egy sorban állónak mondja magát, habár nemcsak mintaképei, hanem kortársai mögött is messze elmarad³⁶.

A XVIII. század utolsó évtizedének gazdag Ovidius-anyagához tartozik egy névtelentől eredő Pyramus és Thisbe feldolgozás is³⁷. Az átdolgozó rimes versekbe öntötte a babiloni szerelmesek sokszor megénekelte történetét³⁸, amelynek két hőse „Nyög lántzán Vénusnak: 's a' Zefir szárnyára / Kötven tsókját küldi egy más ortzájára...“³⁹

Valamivel bővebben kell szólnunk Viski Pál tevékenységéről. Viski Pál előbb gyalui, majd kibédi prédikátor, a „Metamorphoses“ első öt könyvét ültette át nyelvünkre⁴⁰. Gróf Rhédei Ádámhoz és feleségéhez intézett ajánlásában elpanaszolja a tudomány embereinek mostoha sorsát: „Mikor mások édes álomban hortyognak, ezek gyertyájok mellett égedgélnek, mikor mások fülbe-mászó kontzertek mellett mulatoznak, ezek akkor holt emberek között sindevésznek, komor elme-törések közt bágyadoznak: még pedig egy felől oly' tzállal, hogy a' Tudomány virágoztassék, a' Nyelv 's Nemzet általok is palléroztassék...“⁴¹

³² Uo.

³³ L. főleg Váczy János, *Kazinczy Ferenc levelezése* I. 404, 457—463 és II. 51, 55. l., továbbá György Lajos, *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi szellemi életben*, „Erdélyi Múzeum“ 1930. 69. l.

³⁴ Morvay Győző, *Galánthai gróf Fekete János*, „Irodalomtört. közl.“ 1901. 437—438. l.

³⁵ Jancsó i. m. 278—279. l.

³⁶ Hársing István, *Pyramus és Thisbe históriájának erdélyi magyar feldolgozása a XVIII. századból*, „Csengery-emlékkönyv“ 160—169. l.

³⁷ Megjelent a *Próba mellyet anyai nyelve' tanulására tett a' Nagy Enyeden tanuló ifjak között fel-áltoit magyar társaság, Kolozsvár 1792.* című kötetben (118—123. l.). Szerzője nyilván a kötet első lapján közölt nevek egyikének gazdája.

³⁸ Lascu i. m. 425. l. említi, hogy tanulmányt készít *Legenda lui Pyram și Thisbe in literatură și artă* (Pyramus és Thisbe legendája az irodalomban és művészetben) címmel.

³⁹ *Próba mellyet*... stb. 118. l.

⁴⁰ Első kiadás: Kolozsvár 1802. Második kiadás: uo. 1826.

⁴¹ *Magyar Ovid*, Ajánlás, I. kiadás 6. l.

A második kiadás átdolgozott bevezetőjében a fordító panaszai keserűbb hangot öltenek: „Köztünk a' könyvirásnál szegényebb mesterség semmi sints... Légyen bár hasznos, épületés és kellemes a' Munkája mindenképpen: vagy ingyen adja a' sajtó-alá, és ő maga csak a' sok fáradsággal, 's elgyengült egészséggel marad: vagy ha látni akar belőlle valamit, nagy Házaknál kell vele a' szegény Irónak orczátlankodnia“⁴². Ugyanebben a kiadásban Viski kifejti nézeteit a fordításról is; Horatius receptje szerint „édes és hasznos tsemegét“ akar nyújtani az olvasóknak; fordítói elvei közé tartozik a hűség is, ezt azonban nemcsak a gyakorlatban mellőzte, hanem már elvei kifejtésének folytatásában is említi, hogy igyekezett enyhíteni a „tsintalan Ovid“ pajkosságait, továbbá kibővíteni az eredeti szöveget s erkölcsi tanulságokat beiktatni. Ezek a „bővítések“ és „tanulságok“ néha már-már fölébe kerekednek az eredeti szövegnek. A fordító rímei meglepően csiszoltak, főként a tanulságokban, ahol az eredeti nem kötötte őt. Echo és Narcissus történetéhez például a következő tanulságot költötte:⁴³

*Be bolondul szeret egy némely szerető,
Te utárod, még-is halálba szeret ő.
Véres mézárszékek az ilyen kebelek,
'S én az e' félékben sasokat képzelek.
Májakon 's veséken osztózó férgeket,
Es belső-részeket emészto mérgeket.
Nóhát, ha ki téged' fogadánd hidegen,
Annak hátat-fordíts, 's légy te-is idegen.
Ha az ő homloka ellened jelleges,
Szerelmet előtte még ne-is emlegess.
Ne kergesd hijában a' szaladó vadat,
Ne támaszsz miatta magad ellen hadat.
Az Emberi nemzet, tömött erdejében,
Nem csak egy fa nagyon, 's virág, mezejében.
Hogyha kebeléből itt valaki kizár,
Zárjon: más valahol kinyitott szívvel vár.
Csak keresse-fel; mert van párja mindennek,
Csonkának, bénának, szépnek, dísztelennek.*

Ugyanez az erkölcsnemesítő hang jellemzi azt a tanulságot is, amelyet a fordító Pyramus és Thisbe, Salmacis és Hermaphroditus történetéhez csatol⁴⁴.

A sorban utolsónak Peretsenyi Nagy László aradmegyei szolgabíró „Amores“-fordítását említjük, amely 1820-ban látott napvilágot⁴⁵. Peretsenyi lefordította a „Heroides“-t, a „Tristia“-t és az „Epistulae ex Ponto“-t is, de — mecénás híján — ezek nem jelentek meg. A fordítást,

⁴² U. az II. kiad. 8. l.

⁴³ II. kiad. 189. l.

⁴⁴ Uo. 226. és 259. l.

⁴⁵ Az egyetlen tanulmány róla: Waldapfel József, *Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből*. „Egy. phil. közl.“ 1929—31. 144. l.

amely „Publius Ovidius Násónak Enyelgéseit” címet viseli, Ovidius élet-rajza előzi meg, benne az ismert koholmány a költő halálhelyéről: „Tomis vagy Temesvár, ’s Karánsebes körül 60 Esztendő Korában örök Hír-névben kimultt e’ világból”.

A fordítás Dugonicsra emlékeztető, és más nyelvi érdekességeit az említett tanulmány ismerteti, megjegyezve, hogy „magyar nyelvi és dialektológiai szempontból külön tanulmányt érdemelne a sok furcsasággal teljes fordítás⁴⁶. Tegyük hozzá azt is, hogy érdemes volna foglalkozni azzal a névsorral is, amelyet Peretsenyi a fordítás után, az olvasóhoz intézett elégiában közölt. Ötvennél több tolforgató kortársa nevét sorolja fel; vannak köztük híres nevek (Kazinczy, Berzsenyi), vagy legalább irodalomtörténészek, tanárok számára ismert figurák (Édes Gergely, Szekér Joákim, Vitkovics Mihály), de szép számban akadnak olyanok is, akiknek a tevékenységéről nem sokat tudunk (Mókri, Hajós, Vedres, Czinke stb.). Ha tevékenységük feltárása által az irodalomtörténet csak egy morzsányit gazdagodik, akkor is érdemes foglalkozni velük, mert a kortárs dicsérőleg emlékezett meg róluk. Peretsenyi — de végső fokon Ovidius — érdeme lesz az a néhány, esetleg fontos adalék, amelyet a kutatás által nyerhetünk.

A XIX. századi erősen kiterelvényesedő, egyben az ókorkutatás által más irányba tolt Ovidius-kultusz nyomkövetése meghaladja célkitűzésünk kereteit. Az ekkori és főleg a XX. századi kutatások sok mindent tisztáztak Ovidius száműzetésének mitizálódott befejezéséről⁴⁷. Véglegesen tisztázódott Ovidius sírjának holléte, amelyet még a Peretsenyi utáni időkben is kerestek Temesvárt, Karánsebesen és hazánk, a Román Népköztársaság sok más táján. Ovidius sírja valóban nincs sem Temesvárt, sem Karánsebesen. De nincs Tomisban sem, ahol az utókor, — a „barbár” géták földjén ma élő kultúrnép — szoborral róttá le tiszteletét a költő iránt. Ovidius ma is él. Kétezer éves — és mégis ifjú. S bennünket is újra meg újra felfrissít művészetével. Erre utal neves újkori kutatójának alábbi két sora is:

*O salve et revehens tecum solatia cunctis,
Fac recrees genio tempora nostra tuo.*

Egyetemes irodalomtörténeti tanszék

⁴⁶ I. m. 147. l.

⁴⁷ L. főleg N. Lascu, *Ovidiu in România* (Ovidius Romániában) című tanulmányát a Román Népköztársaság Akadémiája említett kiadványában, továbbá Huszti József, *Az Ovidius legenda magyarországi vonatkozásai* „Antik Tanulmányok — Studia Antiqua” 1957. 3—4. sz. 289—300 l.

⁴⁸ Ștefan Bezdechi, *Ad bis millesimos P. Ovidii Nasonis natales XIII Kalendas Apriles Anni MCMLVII-i*. Megjelent az RNK Akadémiája többször idézett jubileumi kiadványában, 37—38. l.

ОТКЛИК ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОВИДИЯ В ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ИЗ АРДЯЛА

(Краткое содержание)

Стихи поэта, двухтысячелетие которого было отпраздновано в 1957 году, прозвучили давно в венгерской литературе из Ардяла в виде переработок, переводов или просто в виде отзывов о поэте-изгнаннике и об его стихах. После Николауса Олахуса, упоминающего в одной из своих элегий Овидия, а также после Тавриния, использовавшего при составлении своей латинской эпопеи о Георге Дожа много стихов Овидия, в 1562 г. Бешеней Якаб пишет эпическое стихотворение о браке. Произведение Бешеней — помимо стиха Анонима из Левы (Чехословацкая Н. Р.) — является в венгерской литературе первой переработкой из сочинений Овидия, содержащей историю печальной участи Кейка и Галькионы из Метаморфоз. В 1569 г. Гунёди Ференц пишет стихотворение о Трое, используя также некоторые части Метаморфоз. В 1592 г. появляется стихотворение Чакторнёй Матияша об Аяксе и Улиссе. Однако это стихотворение не является переработкой, а одним из первых опытов художественного перевода в венгерской литературе.

Переработки и переводы из сочинений Овидия продолжает Миклош Богати Фазекаш и анонимный писатель XVII века. Исключительно ценным является воспроизведение Метаморфоз 1698 года. Предполагаемый драматизатор Пал Димен заканчивает свою пьесу похвальным словом о румынском народе, наряду с польским, секуйским и сасским.

Далее, затрагивая XVIII и XIX вв., статья рассматривает работы Аранка Дёрдь, Вишки Пала и Перечени Надь Ласло, из которых первый в одном из своих манифестов предлагает венгерским литераторам перевести и стихи Овидия.

Кроме лиц, занимающихся переводами и переработками, настоящая статья упоминает и некоторых писателей XVI—XVIII вв. (Иштвана Самошкёзи, Яноша Апацаи Чере, Петера Бода), которые в своих произведениях пишут об Овидии и о красоте его стихов.

L'ECHO DES POÈMES D'OVIDE DANS LA LITTÉRATURE HONGROISE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Les ouvrages du poète dont le bimillénaire a été célébré en 1957 ont eu de bonne heure un écho dans la littérature hongroise de Transylvanie, écho matérialisé par des imitations, des traductions ou même par de simples mentions sur le poète exilé et ses poésies. Après Nicolaus Olahus, qui dans une élégie rappelle Ovide, après Taurinus, qui utilise de nom-

breux vers ovidiens dans la composition de son épopée latine sur Georges Dózsa, Jakab Besenyei écrit en 1562 une poésie épique sur le mariage. L'oeuvre de Besenyei est, avec une poésie de l'Anonyme de Levice (Tchécoslovaquie), la première imitation d'Ovide dans la littérature hongroise; elle comprend l'histoire du triste sort de Ceyx et Halcyone, des Métamorphoses. En 1569 Hunyadi Ferenc compose une poésie sur Troie en se servant lui aussi de certaines parties des Métamorphoses. En 1592 paraît la poésie de Csáktornyai Mátyás sur Ajax et Ulysse. Mais cette poésie n'est pas une imitation: c'est l'un des premiers essais de traduction artistique dans la littérature hongroise.

La série des imitateurs et traducteurs d'Ovide se poursuit avec Miklós Bogáti Fazekas et avec un anonyme du XVIIe siècle. Particulièrement digne d'attention est la représentation en 1698 des Métamorphoses: l'adaptateur à la scène, que l'on suppose être Pál Dimén, termine sa pièce par l'éloge du peuple roumain, ainsi que des peuples polonais, szekler et „saxon“ de Transylvanie.

Pour les XVIIIe et XIXe siècles l'article s'occupe de György Aranka, Pál Viski et László Peretsenyi Nagy; le premier, dans un manifeste, propose aux lettrés hongrois de traduire aussi les poésies d'Ovide.

Outre les traducteurs et imitateurs, le présent travail rappelle aussi certains intellectuels et écrivains des XVIe—XVIIIe siècles (István Szamosközi, János Apáczai Csere, Péter Bod), qui parlent dans leurs ouvrages d'Ovide et de la beauté de ses poésies.

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI CONCEPȚIILOR UTOPICE ÎN ANTICHITATEA GREACĂ

de
TIBERIU WEISS

*Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universității „Babeș—Bolyai”
din Cluj, din aprilie 1960*

Concepțiile utopice cunosc o lungă evoluție din timpurile cele mai îndepărtate pînă în timpurile moderne. Utopismul social se dezvoltă de la anumite elemente de socialism din antichitate, care se pot numi așa doar în mod convențional, înțelegînd prin aceasta comunismul consumului, concepția despre comunitatea bunurilor la începuturile societății omenești, ideea confuză despre organizarea producției sociale etc., pînă la concepțiile economice ale marilor socialiști-utopiști din Apus, Henri Claude de Rouvroy Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen, care au constituit, după ce au fost preluate în mod critic de clasicii marxiști, unul din izvoarele constitutive ale socialismului științific¹.

Utopia socială se dezvoltă de la idei răzlețe nelegate într-un sistem pînă la constituirea ei într-un sistem, odată cu apariția relațiilor capitaliste.

Utopiile sociale din antichitatea greacă constituie o verigă a dezvoltării utopiei în general, izvoarele literare posibile ale concepțiilor utopice ce au apărut mai tîrziu, fie că au fost preluate direct sau indirect, conștient sau inconștient. Ideile utopice din antichitate cunosc și ele o dezvoltare, diferite tendințe.

În lucrarea prezentă facem cîteva considerații asupra unor momente mai importante ale evoluției utopiei din antichitatea greacă, limitîndu-ne numai la anumite momente și anumite aspecte. Aceasta pentru că problema este prea vastă pentru a putea fi epuizată într-un studiu, pe de altă parte anumite forme ale utopiei sociale au fost prezentate într-o lucrare meritorie de A. Piatkowski².

¹ V. P. Volghin, *Insemnătatea istorică a utopiei*, în „Thomas Morus, Utopia”, Ed. științifică, 1958, pp. 7—9.

² A. Piatkowski, *Utopia socială în vechea comedie greacă la predecesorii lui Aristofan*, în „Revista universității „C. I. Parhon”, seria științelor sociale”, 1955, nr. 2—3, pp. 349—361.

În ceea ce privește antichitatea greacă, utopiile sociale oricât de „utopice“ să fi fost, nu au apărut întâmplător, indiferent de formele pe care le îmbrăcau. Istoria utopiei, după cum remarcă foarte bine acest lucru A. L. Morton³ în valoroasa sa lucrare despre utopia engleză, oglindește condițiile de viață și aspirațiile sociale ale claselor și indivizilor în diferite epoci. Caracterul specific al unei țări poate fi înfățișat în chip diferit, după gusturile fiecărui scriitor în parte, dar îndărătul acestei variații a descrierii se întrezăresc schimbările neîntrerupte care reflectă mersul firesc al dezvoltării istorice. Intemeietorii comunismului științific nu odată au arătat că este necesar ca de sub învelișul utopic al diferitelor teorii să fie scoși la iveală germeii acestor idei geniale⁴.

Germeii concepțiilor utopice din antichitatea greacă constau în contradicțiile existente ale modului de producție sclavagist. Modul de producție sclavagist a determinat apariția unor tipuri diferite de utopii sociale în raport cu diferitele sale faze de dezvoltare.

Socotim că un prim moment în evoluția concepțiilor utopice îl constituie mediul social homero-hesiodic, care ne prezintă societatea greacă care evoluează spre orînduirea sclavagistă. Epoca lui Hesiod se caracterizează prin existența unui proces de diferențiere ce duce la societatea sclavagistă. După I. Banu⁵ avem de-a face cu „poziția istorică a unui grup social aflat în condițiile perioadei de trecere de la o orînduire la cealaltă“, sau după Trencsényi⁶ este vorba despre perioada ascuțirii contradicțiilor dintre țărănime și aristocrația funciară. Oricum ar fi, într-o asemenea perioadă concepțiile utopice ale epocii sînt oglindite în lucrarea lui Hesiod, „Munci și zile“, lucrare care reflectă tocmai acest fond social. Este clar că unei orînduiri nematurizate, să-i corespundă și teorii nematurizate de rezolvare a contradicțiilor existente, cînd rezolvarea lor trebuia imaginată. Concepțiile utopice din opera lui Hesiod oglindesc o caracteristică generală a tuturor utopiilor, anume că ele pornesc nu din condițiile materiale de producție, nu din forțele interne, ci din cerințele „naturii omenеști“, din „idealuri etice“, rațiunea și echitate“.

Care sînt concepțiile utopice ce apar în opera lui Hesiod „Munci și zile“? În primul rînd nostalgia după „epoca de aur“ a omenirii, epocă care fără îndoială vizează orînduirea comunei primitive. În perioada aceasta de trecere spre sclavagism, persistența rînduielilor primitive pe alocuri, mentalitatea primitivă legată de un trecut nu prea îndepărtat, au constituit terenul potrivit pentru apariția unor asemenea idei utopice de readucere a „epocii de aur“ în care nu existau diferențieri sociale.

³ A. L. Morton, *Utopia engleză*, București, E.S.P.L.P., 1958, p. 9.

⁴ F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în „K. Marx și Fr. Engels, Opere alese în două volume“, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 125; vezi și vol. I, E.S.P.L.P., 1955, p. 42.

⁵ I. Banu, *Hesiod și zorile filozofiei în vechea Grecie*, în „Hesiod, Munci și zile“, București, Ed. științifică, 1957, p. 14.

⁶ Trencsényi — Waldapfel, *Hesiodos, Munkák és napok*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1955, p. 12.

*De la sine pământul mănos, fără trudă,
Roade te da din belșug, iar dinșii, voioși și în pace,
Își împărțeau între sine belșugul.⁷*

În legătură cu nostalgia după „epoca de aur” în opera lui Hesiod, ținem să menționăm că aceasta este o caracteristică a societății care a ajuns în faza de destrămare a comunei primitive, a fazei când societatea s-a împărțit în două clase antagoniste, în aristocrație și popor. De asemenea, forma poetică a acestei nostalgii a fost deja creată în această fază de folclor și pe urmă a fost transmisă din generație în generație. Hesiod prelucrează acest element folcloristic, întregindu-l cu alte elemente noi și-l aplică la societatea din epoca sa.

La Hesiod întâlnim ideea utopică a unei pretinse decadente progresive a omenirii, în mitul celor cinci vârste. La început, în vârsta de aur, ar fi existat o „însulă a fericiților”. Hesiod, care trăiește în vârsta a cincea, în vârsta de fier, în care domnește violența și nedreptatea, perioadă în care se intensifică lupta dintre țărănime și aristocrația gentilică, vede un regres al societății din toate punctele de vedere.

*O! — de nu mi-ar fi dat să trăiesc în vârsta de a cincea!
De-aș fi murit mai-nainte sau de mă nașteam mai pe urmă
Neamul de acum e de fier și oamenii de azi, stricăciunii
Dați [...]⁸*

Deci, la Hesiod este prezentă concepția degenerării sociale și morale a omenirii. În ce constă utopia unei asemenea idei? Societatea evoluează, mersul societății are un caracter ascendent, progresist. În societate fiecare formațiune social-economică reprezintă o treaptă mai înaltă de dezvoltare. Societatea nu poate fi întoarsă la o orînduire mai inferioară. Cred că concepțiile utopice care s-au născut în această perioadă și chiar mai târziu au izvorât din neînțelegerea faptului că mersul înainte în societatea împărțită în clase nu se poate înfăptui fără contradicții. Dar, existența contradicțiilor nu poate servi ca infirmare a progresului social.

Este adevărat însă că Hesiod descriind contrastele dintre viața pe care țaranul este nevoit s-o ducă în epoca de fier față de viața fericită din vârsta de aur, face și un elogiu al muncii⁹:

*Munca îți-aduce avere și multe mioare îți-aduce
Nu e rușine de lucru, ci lenea e doar de ocară.*

Hesiod, făcînd un elogiu al muncii, previne pe oameni că degeaba visează o reîntoarcere a timpurilor trecute, numai munca le poate asigura condiții mai bune de viață. Un asemenea elogiu al muncii nu-l vom mai întâlni decît abia mai târziu la Iambulos și la Thomas Morus.

⁷ Hesiod, 110—115, în „Hesiod, Munci și zile”, București, Ed. științifică, 1957, p. 51.

⁸ Ibid., 167—170.

⁹ Ibid., 301—303.

¹⁰ Ibid., 269—277; vezi și I. Banu, op. cit., pp. 26, 9.

Hesiod greșește însă când încearcă să găsească un mijloc de rezolvare a contradicțiilor sociale existente, pornind de la un pretins „spirit de justiție”¹⁰ înăscut în oameni, care ar deosebi pe oameni de celelalte animale. Deși în „Munci și zile” se aude glasul protestatar al lui Hesiod contra samavolniciei aristocrației funciare, el recomandă țăranilor să „ocolească” pe cei nedrepti, să „cultive dreptatea”. El recomandă așa dar „justiția” ca armă de luptă contra aristocrației. Evident că în aprecierea unei asemenea concepții utopice nu putem să nu ținem seama de gradul de înapoiere socială a omenirii din această epocă.

În lucrările lui Hesiod se oglindesc unele concepții utopice ale epocii pe care însă poetul nu le primește fără rezerve, ca de pildă, întoarcerea în „epoca de aur” a omenirii. Dar, poziția utopistă a lui Hesiod, pe de altă parte, se reflectă în căile de rezolvare a contradicțiilor sociale.

Un al doilea moment în apariția și dezvoltarea concepțiilor utopice îl constituie, după părerea noastră, statornicirea definitivă a relațiilor de producție sclavagiste, când se conturează din ce în ce mai mult contradicțiile dintre cele două clase fundamentale, dintre sclavi și stăpînii de sclavi. Este vorba despre secolele VIII—VI î. e. n., epocă care marchează dezvoltarea societății grecești prin trecerea de la sclavagismul primitiv la sclavagismul dezvoltat. Dar, pe lângă clasele fundamentale în societatea antică, după cum foarte bine precizează S.L. Utcenko¹¹, exista și o clasă nefundamentală a micilor producători, a țăranilor și meseriașilor. Această clasă, prin dezvoltarea modului de producție sclavagist, era condamnată la pauperizare. Modul de producție sclavagist în dezvoltare lezează din ce în ce mai mult interesele micului producător liber, care, deși era și el exploatat de marii proprietari de pământ, de negustori și cămătari, totuși putea și el să exploateze în mod sporadic, în proporții limitate, munca sclavilor. Acesta este terenul pe care înflorește între secolele VIII—V utopiile sociale. Ignorînd relațiile de producție care stau la baza vieții sociale, necunoscînd formele principale ale acestor relații și linia dezvoltării lor istorice, nu putem înțelege nici ideile care s-au născut pe baza lor.

Concepțiile utopice care au apărut în această perioadă oglindesc năzuințele, aspirațiile claselor fundamentale și nefundamentale aflate în luptă, adică ale stăpînii de sclavi, ale sclavilor, ale micilor producători. Un moment important îl constituie secolului al V-lea, care marchează triumful democrației sclavagiste, o democrație bazată însă pe exploatarea sclavilor. Secolul V este perioada de înflorire a sclavagismului clasic în statele de democrație sclavagistă, iar sfîrșitul acestui secol, precum și veacul următor, se caracterizează prin criza și apoi prin destrămarea statelor-orășe grecești. O caracterizare foarte plastică a acestei epoci o dă Engels¹²: „Odată cu dezvoltarea industriei și a negoțului se produse acumularea și concentrarea bogățiilor în puține mîini și sărăcirea masei

¹¹ S. L. Utcenko, *O klassah i klassovoi strukture anticinogo rabobladelceskogo obscestva*, în „Vestnik drevnei istorii”, 1951, nr. 4, p. 16, 15—19.

¹² K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. II, Ed. de st. pt. lit. pol., 1955, p. 2941.

de cetățeni liberi, care nu aveau altă ieșire decît să se apuce de meșteșugărie și să facă astfel concurență sclavilor prin munca lor proprie, ceea ce trecea drept înjositor, rușinos, și nu prea avea șansă de succes, sau să ajungă cerșetori. Ei au ales această din urmă cale, ceea ce era inevitabil în condițiile date, și, întrucît ei constituiau masa populației, au dus astfel la ruină întregul stat atenian¹³.

Odată cu intensificarea luptei de clasă din această perioadă, care atinge o ascuțime fără precedent, concepțiile utopice, izvorite din acest fond social, au avut o circulație mai mare, prezentîndu-se și sub o mai mare varietate de forme și tendințe. După cum rezultă din diversele izvoare literare ale timpului, protestul plin de revoltă al maselor vitregite de soartă se oglindește în critica severă făcută, rînduieiilor sociale existente și în căutarea febrilă a unui regim social mai echitabil. Unele concepții utopice exprimau aceste năzuințe. O altă tendință a utopiilor sociale era aceea de permanentizare a rînduieiilor existente, de a găsi soluții ideale pentru stăpînii de sclavi, de a deschide pe plan ideologic drumul restaurării dominației aristocrației, ca de pildă concepțiile utopice reacționare despre stat ale lui Platon. Deci existau două tendințe principale în concepțiile utopice: unele concepții erau elaborate de pe pozițiile claselor exploataatoare. Dar și utopia maselor largi îmbrăca forme diferite. Utopia micilor producători tindea să creeze o societate ideală bazată însă pe relațiile sclavagiste, manifestînd un dispreț total față de muncă, și, în sfîrșit, apăruse și o tendință mai progresistă, cu tot caracterul ei idealist și limitat, în utopia lui Euhemeros și Iambulos, în care se zugrăvește o societate fără sclavie.

Care sînt formele principale pe care le îmbracă concepțiile utopice din această perioadă, ne referim îndeosebi la secolele VI și V? Continuă idealizarea stării naturale a trecutului, cînd nu exista încă proprietate privată și în consecință nici rivalități între oameni, cînd domnea o armonie socială desăvîrșită. Oamenii în consecință erau „mai buni“ sub aspectul profilului lor moral. Apariția proprietății private, conform concepțiilor utopice care circulau, ar fi dus la o decadență morală a oamenilor. Dar, privirile sînt îndreptate acum nu numai asupra trecutului, ci și asupra prezentului. În diferitele concepții utopice se oglindește ideea că dreptatea „desăvîrșită“ nu poate fi găsită decît la unele popoare barbare de la „marginile îndepărtate“ ale pămîntului. De ce? Fiindcă unele dintre ele, după cum arată just Piatkowski¹³, se aflau încă în stadiul orînduirii primitive, sau chiar în stadiul democrațiilor militare. Altele dintre aceste popoare, ca de pildă scitii, despre care ne relatează Ephoros¹⁴, n-au cunoscut niciodată proprietatea privată și tocmai din acest motiv puteau fi considerați „cei mai fericiți oameni“. În sfîrșit, utopiștii greci porneau de la ideea că „puritatea morală“ s-a putut conserva numai la barbarii din părțile cele mai îndepărtate le pămîntului, fiindcă aceștia nu au putut fi „contaminați“ de ademenirile unei culturi pline de primejdii. Cu alte

¹³ A. Piatkowski, op. cit., p. 350.

¹⁴ Ephoros, *Fragmenta historicorum Graecorum*, I, 256, 76; vezi și V. V. Struve—D. D. Kallistov, *Grecia antică*, București, Ed. științifică, 1958, p. 487.

cuvinte, lozinca unor utopiști era aceea de întoarcere la barbarism, de proslăvire a primitivismului. Utopiile care descriu o societate ideală la diferite popoare „barbare“ apar deja în secolul VI, la scriitorii din orașele-statedin Asia Mică, la Hekataios din Milet, la Hellanikos, iar în veacurile următoare aceste utopii sînt întregite și colorate de scriitorii greci și romani. Se găsesc unele elemente utopice de acest gen și la Herodot, dar le găsim și la Strabo, la Pliniu cel Bătrîn, la Columella. Această idealizare a barbarilor se găsește și în lucrările lui Platon¹⁵.

Cred că nu mai este necesar să stăruim asupra caracterului retrograd al unor asemenea concepții. O utopie analoagă este redată în lucrarea lui Anatole France — „Insula Pinguinilor“, în care omenirea este întoarsă la starea de primitivism. Dar, după ce se întoarce la starea primitivă, societatea își strînge treptat forțele și ajunge din nou la treapta civilizației „fatale“, tocmai datorită dezvoltării ascendente a societății, pe baza legilor obiective. Și în filozofia reacționară actuală nu arareori apare apologia barbariei, propovăduirea întoarcerii la moravurile sălbăticiiei.

Concepțiile utopice amintite suferă încă de un viciu fundamental. Ele încearcă să clasifice oamenii după criteriile morale. O asemenea clasificare a fost adoptată și de stoici și răspîndită mai ales în secolul al III-lea înainte de erea noastră. Stoicii, începînd cu Zenon, au împărțit societatea în oameni care au atins virtutea și în oameni înmămoliiți în vicii. O asemenea clasificare escamotează tocmai latura socială a problemei. De aceea nu este întîmplător că starea de sclavie în care trăiau unii oameni era indiferentă din punctul de vedere al stoicilor. Așa dar, în fond, stoicii acceptau orînduirea socială existentă și îndemneau pe oameni să lupte împotriva propriilor lor vicii morale și nu împotriva ilegalității și exploatării¹⁶.

Cu mult mai tîrziu, Lucian de Samosata își imaginează și el o cetate bazată pe virtuți, în care, „oricine vrea, devine cetățean, căci legea lor e să înscrie pe oricine, fără a-i cerceta averea, veștmîntul, statura, frumusețea, obîrșia, noblețea strămoșilor; de acestea nu țin nici o socoteală. Pentru a deveni cetățean ajunge să ai judecată, dorință de bine, hărnicie, dispreț pentru plăcere... Cuvintele: inferior, superior, om de neam bun sau om de rînd, sclav sau liber n-au înțeles și n-au putere în cetatea aceasta“¹⁷.

Năzuințele spre legalitate, spre dreptate socială a maselor s-au întruchipat în unele concepții utopice despre elaborarea unor constituții ideale, unor state ideale. Primele principii ale unui stat ideal au fost inspirate și sugerate de discuțiile sofiștilor. Se pare că unul dintre cei mai distinși. Protagoras, a schițat poate primul un proiect de constituție

¹⁵ Platon, *Legile*, III, 2, 3; IV, 6; vezi și C. Balmuș, *O apreciere a lui Herodot asupra Geșilor*, în „Buletinul științific, secțiunea de științe istorice, filozofice, economico-juridice“, vol. III, București, 1951, pp. 25—28; vezi și E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig, 1876, pp. 202—203.

¹⁶ A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, Ed. științ. 1953, p. 385.

¹⁷ Lucian, *Hermotimos*, 22, 24.

ideală, în „Antilogica“ sale. Scrierea lui Protagoras n-a rămas fără ecou. Din această vastă literatură nu ni s-a păstrat aproape nimic. Câteva nume au fost salvate de uitare, ca un Phaleas din Calcedon, sau un Hippodamos. În această privință merită să fie subliniată constituția utopică a lui Phaleas din Calcedon, apărută în același timp cu comediele lui Aristofan, despre care ne relatează Aristotel¹⁸. Phaleas din Calcedon ar fi fost primul care a încercat o repartizare justă a proprietății. El arată că multora lucrul de căpetenie li se pare a fi organizarea proprietății, „izvorul unic... al tulburărilor sociale“. Phaleas din Calcedon, călăuzit de această idee, a susținut principiul că averile trebuie să fie toate egale. El considera că și învățătura este o bogăție și deci egalitatea trebuie extinsă și în domeniul educației. „Bazele oricărui stat sînt egalitatea de avere și educație“¹⁹. După planul lui Phaleas, și meseriașii trebuiau să devină o proprietate a statului, fiind însărcinați cu toate lucrările publice²⁰, iar produsele muncii lor urmau să fie împărțite între cetățeni pe baze egalitare.

Aceste utopii deși erau rupte de practică, totuși se pare că au influențat unele mișcări sociale, ca aceea relatată de Xenophon²¹, despre complotul lui Cinadon din Sparta, complot care a fost lichidat în anul 397.

O mare influență asupra utopiei sociale din antichitate a exercitat-o lucrarea lui Platon despre „Republica“. Această lucrare a fost mult cunoscută și în evul mediu, servind drept punct de plecare pentru orice proiect de organizare model a statului. Platon socotea necesar să conceapă un stat-oraș, cu o constituție desăvîrșită, care să reglementeze raporturile dintre clase și să stabilească natura și proporțiile producției. Piatra de temelie a acestui proiect era „deptatea“. Subliniem că statul lui Platon era o mică comunitate aristocratică, trăind din munca unui mare număr de sclavi și țărani dependenți, iar „comunismul“ lui era limitat la clasa conducătoare. Platon sprijinea comunismul nu pentru că acesta era unicul mijloc care asigura desființarea exploatării de clasă, ci pentru că el considera preocuparea de bunurile lumești ca dăunătoare pentru morala filozofiilor săi. Just remarcă A. B. Ranovici că utopiile sociale ale lui Platon nu erau decît o expresie a năzuinței clasei stăpînilor de sclavi de a stinge, cel puțin în închipuire, lupta de clasă. Platon încerca să restaureze dominația aristocrației împotriva democrației ateniene.

Utopia lui Platon oglindește deja criza societății sclavagiste, a statelor-orașe grecești de la sfîrșitul secolului V și de la începutul secolului IV î. e. n. și creează un stat utopic, întrebuițînd unele elemente ale statelor existente, ale Athenei, dar mai ales ale statului sclavagist aristocratic spartan.

Aristotel vedea esența statului în raporturile politice dintre oameni, care se unesc „în scopul unui bine oarecare“, iar scopul acesta îl împli-

¹⁸ Aristotel, *Politica*, II, 4, 1.

¹⁹ *Ibid.*, II, 4, 6.

²⁰ *Ibid.*, II, 4, 13.

²¹ Xenophon, *Istoria Greciei*, III, 5, 11.

nește în chipul cel mai desăvârșit statul. Statul se formează „nu pentru ca să trăim, în general, ci în primul rînd ca să trăim fericiți”²². Aristotel, a văzut statul ideal ca acel stat „în care fiecare cetățean, oricare ar fi, poate, grație legilor, să practice cît mai bine virtutea și să-și asigure cît mai multă fericire”²³. La Aristotel noțiunea dreptății ocupă un loc de frunte. După el, fără dreptate, care egalizează, raporturile oamenilor sînt imposibile. Legînd însă dreptatea de egalitate, Aristotel distinge riguros manifestarea dreptății între egali și neegali. După el, dreptatea constă în egalitate, dar numai pentru cei egali între ei. Inegalitatea îi părea justă atunci cînd se manifestă între inegali. Prin această distincție Aristotel a justificat inegalitatea economică și social-politică a statului sclavagist²⁴.

Problema creării unui stat ideal o întîlnim la stoici și îndeosebi la Zenon, în „Politeia” lui, care n-a ajuns pînă la noi, dar judecînd după observațiile fragmentare ale lui Diogenes Laertius, este probabil că a fost elaborată după modelul idealizat al legislației lui Licurg.

Plutarch arată că Zenon visa despre un stat mondial. Dată fiind fărîmițarea lumii grecești în cetăți-state rivale, adeseori și în luptă, deja Aristotel a înțeles necesitatea unificării Greciei, necesitatea unei organizații statale unice, dar aceste organizații statale unice se refereau numai la Greci și numai la oameni „liberi”. Soarta „barbarilor” era aceea de a rămîne în sclavie. Zenon formulează utopic ideea unității întregii omeniri, căci după el — cum ne relatează Plutarch — „noi nu trebuie să trăim organizați în cetăți și deme, fiecare din acestea deosebindu-se cu legile sale speciale, ci toți oamenii ar trebui să se considere demoți și cetățeni, pentru ca să existe numai un singur fel de viață și o singură orînduire, așa după cum o turmă folosește potrivit regulilor îndeobște recunoscute pășunea în comun”²⁵. Această ideea a fraternității a fost preconizată și de Alexandru Macedon, care ceruse o uniune sufletească (homonioia) și unirea într-o singură comunitate a macedonienilor și perșilor²⁶, o fraternitate umană în care să nu se mai facă deosebire între greci și „barbari”. Plutarch, entuziasmat de această idee a lui Alexandru Macedon, arăta: „eu aș fi vrut să văd acea zi mare, acea zi sfîntă cînd Alexandru a reunit în același cort o sută de tinere persane și o sută de greci sau macedoneni cu care erau logodite; cînd i-a primit pe toți la aceeași masă și sub același acoperămint; cînd el însuși cu o coroană pe cap, intonînd imnul himeneic, ca un imn de dragoste universală, a celebrat sărbătoarea unirii a două mari popoare, logodit el însuși cu o persană și fiind pentru toți ceilalți mare preot și părinte”²⁷. Filozofia stoică și-a însușit această concepție; Zenon își întruchipează în utopia sa visul unei societăți în care nu vor mai exista state distincte, ci o singură cetate

²² Aristotel, *op. cit.*, III, 5, 11.

²³ *Ibid.*, IV, 2, 3.

²⁴ C. I. Gulian, *Aristotel*, Buc., Ed. de stat, 1951, pp. 37—45.

²⁵ Plutarch, *De fort Alex.*, I, 6.

²⁶ Arianos, *Anabasis Alex.*, VII, 11.

²⁷ Janet-Séailles, *Histoire de la philosophie*, Paris, 1923, p. 966.

condusă printr-o lege divină, în care toți cetățenii vor depinde unii de alții și vor fi uniți nu prin legi umane, ci prin consimțământul lor propriu sau pe bază de iubire. Această idee cosmopolită apare deja la cinici²⁸.

Firește, asemenea ideii despre „o armonie socială“, despre „înfrățire universală“ etc., nu pot fi pe deplin înțelese decât privite de pe pozițiile intereselor de clasă pe care le oglindeau. Altă accepție avea ideea de armonie, „de fraternitate“ pentru clasele exploatoare, altă accepție pentru clasele exploatare. După părerea noastră „homonoia“ (armonie) preconizată de Alexandru Macedon urmărea să consfințească și „moralicește“ cuceririle lui.

În secolul al IV-lea se face tot mai simțită atitudinea critică a masei populare față de trista realitate. Din ce în ce mai mult apar idei care arată că bogăția alungă omenia și buna înțelegere dintre oameni, ducând la un egoism deșănțat. Apar tot mai frecvent termenii de „homonoia“ (bună înțelegere), „filia“ (simpatia reciprocă), în operele lui Xenophon, Isocrate, Platon, Demostenes, reflectând interesele maselor. Începe o largă mișcare pentru abolirea datoriilor, împărțirea pământurilor, confiscarea proprietății private etc. Apar diferite formule de transformare a societății. Toate acestea erau sintetizate prin termenul generic de „koinonia“, „comunitate“, orînduire în care toate bunurile sînt comune.

Aceste idei sînt foarte bine concretizate mai ales în două comedii ale lui Aristofan, „Adunarea femeilor“ și „Plutos“. În „Adunarea femeilor“ se satirizează acele năzuințe și idealuri sociale pentru care masele populare se pasionează așa de mult. Femeile își propun să desființeze starea de lucruri existentă: să nu mai fie proprietate particulară și familie, iar averile să se strîngă la un loc și apoi să se împartă deopotrivă la toți cetățenii; în locul căsătoriei să se introducă amorul liber. Praxagora, conducătoarea noului stat, afirmă că pămînturile, toate bogățiile și banii, tot ceea ce era în stăpînirea fiecărui proprietar, să fie comune pentru toți. Fiecare urmează să trăiască din ceea ce este comun și să nu mai fie pe lume bogat și sărac, unul să aibă ogoare întinse, iar celălalt să nu aibă nici măcar un petec de pămînt²⁹.

În „Plutos“ Aristofan stăruie asupra nedreptăților de care suferă lumea din pricina inegalei și nedreptei distribuții a bogățiilor între oameni. Se face o apologie a sărăciei, sub masca unei zeițe. Se arată că „sărăcia“ face pe oameni muncitori și ingenioși și ei i se datorește, chipurile, cîntea, patriotismul și strălucirea de odinioară.

„Adunarea femeilor“ și „Plutos“ sînt ecoul unor preocupări la ordinea zilei. Utopiile acestea au un fundament real. Din considerațiile Praxagorei se pot vedea clar aspirațiile meselor populare; este adevărat că aci se oglesc într-o oarecare măsură și idealurile lumpenproletarilor atenieni de a trăi fără grijă, fără muncă³⁰.

²⁸ Diog. Laert., VI, 2, 63; vezi și W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, Payot, Paris, 1936, p. 78, 120.

²⁹ V. V. Struve—D. P. Kallistov, op. cit., p. 488.

³⁰ V. S. Serghiev, *Istoria Greciei antice*, București, 1951, p. 245; vezi și G. Glotz, *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris, 1920, pp. 186—192.

Caracteristic pentru proiectele acestea utopice este faptul că deși năzuiau să construiască o nouă orînduire socială, mai echitabilă, ele n-au ureușit să iasă din cercul vicios al relațiilor tipice sclavagiste. În lumea închipuirilor, toți cetățenii vor avea o viață plină de desfătări neîntrerupte, dar aceasta se referă numai la oamenii liberi care vor scăpa de povara muncii, deoarece aceasta rămîne mai departe o preocupare exclusivă a sclavilor, deveniți și ei un bun comun și organizați într-un armonios sistem de producție. Această lume de „paraziți“ fericiți era concepută prin contrast cu cealaltă, a muncii neîntrerupte și a nenumăratelor suferințe. Sclavul era considerat doar un simplu corp (soma) sau unealtă neînsuflețită (empsyhon organon). Sclavul nu intră în sfera preocupărilor utopiștilor epocii. El urmează să trăiască mai departe în mizerie, să muncească pînă la istovire pentru oamenii liberi. În „Adunarea femeilor“, Praxagora, la întrebarea soțului ei, cine va lucra pămînturile, răspunde că sclavii. Iar în „Plutos“, agricultorul sărac, Cremylus, arată și el că toate lucrările vor fi efectuate de sclavi. El visează despre o societate în care fiecare om liber să aibă „cel puțin un sclav“.

Această aversiune față de muncă era specific grecească. Platon și Aristotel se îndepărtează de la programul socratic, care recunoștea munca drept o pîrghie indispensabilă pentru progresul social. După cum vom vedea, numai în romanul utopic al lui Iambulos munca se bucură de o oarecare prețuire.

Nesocotirea muncii era un rezultat al asociației pe care spiritul grecului o făcea în chip natural între sclavie și muncă. Această atitudine față de muncă a fost bine caracterizată de Engels: „Nu democrația a dus Atena la pieire, cum susțin dascălii europeni care se gudură în fața prinților, ci sclavia care a aruncat oprobriul asupra muncii cetățeanului liber“³¹.

Dat fiind faptul că munca era extrem de istovitoare, săracii îi invidiau pe cei bogați care nu munceau nimic și aveau o mulțime de sclavi. Sărăcimea își cheltuia toți banii pe minimul necesar existenței sale, mai ales pe mîncare. Aceasta se reflectă în temele utopice gastronomice, deja cunoscute în comedia veche. A. Piatkowski³² citează o serie de scriitori de dinaintea lui Aristofan, în lucrările cărora apar utopii gastronomice, ca de pildă în „Theria“ (Fiarele) lui Crates, în „Agrioi“ (Sălbateci) și în „Perșii“ lui Pherecrates etc. Iată un fragment din „Metalleis“ a lui Pherecrates, în care se arată impresiile unuia care a reușit să ajungă în ținutul morților: „Toate erau amestecate într-o bogăție de nedescris... Rîuri de fiertură groasă, pline de sos, curgeau vuind prin stradelele strîmte, cu bucăți de piine, în formă de lingură și cu prăjituri delicioase, atît de fragede, încît bucăți mari treceau cu ușurință și de la sine prin gîtlejul morților. Lîngă rîuri, în loc de scoici — sîfrăiau mustind mezeluri și bucăți de cîrnați fripți“³³.

³¹ K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. II, E.S.P.L.P., 1955, p. 294.

³² A. Piatkowski, op. cit., p. 355—358.

³³ Meinecke, II, p. 299—300 în. I, apud Piatkowski, op. cit., p. 356.

Deși în general, după cum am arătat, viața fericită pe care o visau oamenii era raportată mai ales la oamenii liberi, totuși, mai sporadic, ca de pildă în „Fiarele“ și „Sălbatecii“ lui Pherecrates, se face aluzie și la posibilitatea unui trai fericit fără sclavi, adică o societate în care absolut nimeni să nu muncească. Asemenea concepții utopice au fost influențate probabil de unele idei care circulau prin secolul V și IV, conform cărora sclavia era o nedreptate potrivnică naturii omenești, întrucât oamenii s-au născut egali. Asemenea păreri ale egalității naturale a oamenilor se reflectă de pildă în operele lui Euripide. D. Protase³⁴ citează pe Hippias din Elis³⁵, după care „toți oamenii sînt de același neam, înrudiți de la natură, nu prin lege, căci aceasta tiranizează individul și e contrară naturii“, iar Alcidamas din Elea³⁶ își exprimă convingerea că „un zeu a creat liberi pe toți oamenii, iar natura n-a făcut pe nimeni sclav“.

Cu toate că circulau asemenea păreri umanitare în legătură cu sclavii, păreri care fără îndoială au pregătit terenul pentru înlocuirea relațiilor sclavagiste, totuși în concepțiile utopice ale timpului n-au avut un ecou deosebit. Concepțiile utopice se bazau pe permanentizarea relațiilor de producție sclavagiste.

Un gen special de literatură a fost romanul social, oglindind starea de spirit înclinată spre utopie a lumii elenistice. Descrieri ale unor țări străine, ale felului de trai și ale moravurilor diferitelor triburi se întîlnesc în literatura greacă încă de pe timpul logografilor. În perioada elenistică, descrierile de acest fel capătă un caracter specific, dezvoltîndu-se ca un gen literar special: sub forma unor cercetări asupra trecutului îndepărtat sau al descrierii unor călătorii fantastice, în care amănunțele reale se împletesc cu fantezia, autorii acestor lucrări zugrăvesc tabloul unor relații sociale ideale, expun teorii cu privire la dezvoltarea diferitelor formațiuni sociale. Cu tot caracterul lor utopic, aceste fantezii sociale, utopii, din perioada elenistică poartă pecetea realității pe care o critică și din care caută să evadeze în împărăția idealului lor social.

În categoria acestui gen de roman utopic intră lucrările lui Hekataios din Abdera, Euhemeros și mai ales ale lui Iambulos. Lucrările acestea din punctul de vedere al evoluției concepțiilor utopice prezintă o fază mai avansată, lucru pe care îl remarcă o serie de istorici de literatură și istoriografi³⁷⁻³⁹.

³⁴ D. Protase, *Sclavii în opera lui Euripide și concepția sa despre sclavaj*, în „Studii clasice“, I (1959), pp. 87—88.

³⁵ Platon, *Protagoras*, 337, apud D. Protase, op. cit., p. 87.

³⁶ Alcidamas, *Mess.*, fr. 1, apud D. Protase, op. cit., p. 88.

³⁷ W. W. Tarn, op. cit., p. 79.

³⁸ V. S. Sergheev, op. cit., p. 332.

³⁹ R. Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, vol. II, München, 1893, p. 55; vezi și M. Beer, *A szocializmus és a társadalmi harcok története*, vol. I, Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum, 1945, p. 88; Hornyánszky Gyula, *A szocializmus köllészete a görög ókorban*, în „Egyetemes philológiai közlöny“, XXVI, fasc. I, Budapest, Franklin Társulat, 1902, pp. 880—881; E. Rohde, op. cit., p. 221—224; I. Kaerst, *Geschichte des hellenistischen Zeitalters. Das Wesen des Hellenismus*, vol. II,

Hekataios din Abdera era contemporan al lui Ptolemaeus. El a fost elevul lui Pyrrhon, după cum relatează Diogenes Laertius⁴⁰. De la el au rămas două lucrări, una asupra Hyperboreenilor și cealaltă „Aigyptiaka“. În lucrarea sa despre Hyperboreeni, Hekataios mută reședința fericirii omenеști dincolo de dealurile rhipaee, despărțite de locuințele celorlalți oameni, prin întinderi de țări fără de sfârșit, pustii și înțepenite de gheață, unde locuiește în singurătatea fericită poporul iubit de zei al Hyperboreenilor. Acesta își petrece viața în tihnă, în ospete nesfârșite, serbări de muzică în cinstea zeului Apollo. Această țară fericită ar fi fost așezată pe insula Helixioia în Oceanul nordic, față în față cu țara celților⁴¹. Diodor⁴² ne dă indicații prețioase și asupra celeilalte lucrări a lui Hekataios, „Aigyptiaka“. Aici se găsec descrieri de monumente, informații abundente, dar firește fanteziste, asupra ideilor religioase din Egiptul vechi și asupra influențelor pe care știința egipteană le-a exercitat asupra unor învățați din Grecia.

Mai mult interes prezintă însă Euhemerios din Messina care a fost prietenul lui Casandru, regele Macedoniei. Lui Euhemerios i s-au încredințat diferite misiuni din partea regelui în regiuni îndepărtate, ceea ce i-a prilejuit să-și noteze impresiile sale de călătorie care pe lângă elementul real cuprind și o serie de ficțiuni. Lucrarea sa este intitulată „hiera anagrafe“ (Hrisovul sfânt). Informații prețioase despre Euhemerios se găsec mai ales la Diodor⁴³.

În timpul călătoriilor sale, așa cum ne relatează Diodor, Euhemerios ar fi ajuns la o grupă de insule, între care se distingeau mai ales trei: prima numită „cea sfântă“, foarte bogată în tămii și mirodenii, era locuită de poporul Panchaenilor; a doua era locul de înmormintare a celor decedați pe insula sfântă; în sfârșit, a treia, la o depărtare de 30 de stadii spre răsărit, era de o mărime considerabilă, așa de aproape de India, încît de pe promontoriul răsăritean al insulei se vedea uscatul indian. „Această insulă, numită Panchaia, cuprindea multe lucruri demne de a fi semnalate. Ea era locuită de autohtoni numiți Panchaeni, de Oceaniți, de Indieni, de Sciți și de Cretani“^{44—45}. Euhemerios descrie frumusețile acestei insule, fertilitatea exuberantă a cîmpiei ce înconjoară capitala Panara, belșugul vegetației, apele curgătoare, varietatea faunei, bogăția în metale. Într-o asemenea țară locuia un neam de oameni fericiți și evlavioși, grupat în trei caste, beneficiind de darurile bogate ale naturii după o împărțire dreaptă a bunurilor comune tuturor. Cele trei caste erau ale preoților, care cuprindea însă și pe meșteșugari, a doua a plugarilor

partea 1, Leipzig—Berlin, 1909, pp. 216—232; Wilamowitz—Moellendorf, *Die griechische und römische Literatur und Sprache*, vol. III, Leipzig, 1912, p. 187; F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur*, I, Leipzig, ed. Teubner, 1891, p. 316.

⁴⁰ Diog. Laert., IX, 69.

⁴¹ Diodor, II, 43.

⁴² Diodor, I, 46—49.

⁴³ Diodor, V, 42, VI frgm. 2; vezi și Sext. Emp. IX. 17. 51; Cic. de nat. deor. I, 42; Ennius, ed. Vahlen, p. 223; Lact. div. inst. I, 11.

⁴⁴ Némethy G., *Addenda reliquiis Euhemeri*, în „Egyetemes philologiai közlöny“, XVII, Franklin Társulat, 1893, pp. 1—14.

⁴⁵ Diodor, V, 42.

și a treia a soldaților și a păstorilor. Preoții erau conducătorii statului, ei judecau procesele și rezolvau afacerile publice. „Plugarii cultivă pământul și recoltează în comun toate roadele... Nu este permis nimănui de a poseda nimic propriu, cu excepția unei case și a unei grădini”⁴⁶. Preoții primeau produsele solului, încasau veniturile statului și le distribuiau, reținând pentru ei o cotă dublă. Pământul se afla în proprietatea statului, cultivat în loturi individuale, dar întreaga producție și repartiție erau supuse controlului obștesc.

Este interesant sistemul retribuiri în această țară imaginară. Cel care cultiva un lot mai mare de pământ primea o recompensă mai mare.

Euhemeros într-o povestire fantastică despre insula Panchaia, expune și o teorie raționalistă asupra originii zeilor. Pentru Euhemeros zeii sînt fie niște forțe eterne ale naturii sau aștri cerești, fie niște oameni zeificați pentru activitatea lor, cum au fost cîndva Zeus, Hera și alții. Teoria raționalistă a lui Euhemeros își are izvorul în faptul că el a fost un adept al școlii cirenaice care se caracteriza printr-un fel de scepticism, aversiune față de ideile religioase și miturile în circulație în acel timp. Concepția, după care, zeii nu sînt altceva decît niște muritori de rînd, însă divinizați după moartea lor pentru faptele lor eroice, se bazează pe o inscripție (de aici și numele lucrării) pe care Euhemeros ar fi găsit-o într-un templu din Panara. Această inscripție, consacrată celor mai vechi zeități ale mitologiei grecești, Uranos, Kronos și Zeus, relatează că acești zei ar fi fost pe timpuri niște regi din Panchaia. O asemenea teorie raționalistă era cu totul nouă. Era un fel nou de a explica miturile locale. După cum arată Croiset⁴⁷, este vorba despre un nou fel de a vedea problemele care corespundea spiritului epocii, cînd credințele naive au început treptat să dispară. Subliniem și noi că teza raționalistă a lui Euhemeros a fost progresistă în gîndirea socială a antichității. Acest lucru este demonstrat și prin adepții numeroși ai acestei concepții, fapt care este destul de plastic exprimat prin reacția lui Cicero⁴⁸: „Cum? Oare nu sînt lipsiți de orice credință cei ce ne încredințează că acei zei pe care obișnuiam să-i cinstim, să-i implorăm și să-i venerăm, sînt doar niște bărbați viteji, vestiți și puternici, dar care au fost zeificați după moartea lor? Această explicație a fost argumentată mai ales de Euhemeros, pe care în afară de alții l-a urmat și Ennius al nostru”. După părerea noastră, este foarte semnificativ acest „praeter ceteros” („în afară de alții”) din citatul amintit, care demonstrează că „euhemerismul” în antichitatea greacă a avut numeroși adepți. Sînt de asemenea prețioase informațiile pe care le dă Lactantiu⁴⁹ despre Euhemeros.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ A. Croiset—M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, vol. V., Paris, 1899, pp. 147—148.

⁴⁸ *De nat deor*, I, 42. „Quid? Qui aut fortes aut claros aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, qui nos colere, precari venerarique soleamus, nonne expertes, sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Euhemero est quem noster praeter ceteros Ennius et interpretatus et secutus est. Ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum.”

⁴⁹ Lactantius, *Divin. inst.* I, II.

Despre viața lui Iambulos nu se cunosc mult amănunte. Se crede că ar fi trăit înaintea lui Diodor, înaintea lui Cezar și August. Greu se poate preciza momentul în care acesta și-a desfășurat activitatea sa. După părerea lui E. Rohde⁵⁰, din relatările lui Diodor⁵¹ s-ar putea găsi un punct de reper pentru stabilirea timpului în care a trăit Iambulos. Diodar ne informează că Iambulos mersese la un rege filo-elin din India, care își avea reședința în Palibothra. Pornind de aici, Rohde ajunge la concluzia că descrierii lui Iambulos i se potrivește perioada domniei lui Candragupta, Bindusara și Azoka. Aceasta înseamnă că Iambulos ar fi trăit aproximativ în secolul al III-lea î. e. n. După părerea lui W. Willamovitz-Moellendorf⁵², Iambulos ar fi trăit în secolul al II-lea î. e. n. Și noi pledăm mai mult pentru secolul al III-lea.

În romanul utopic al lui Iambulos se dă frâu liber fanteziei creatoare, ducându-l pe om într-un regat al soarelui, în minunata Indie și Arabie fericită, cu o vegetație luxuriantă și variată, ca în basme. În condițiile unei clime minunate, într-o abundență de bogății naturale, unde fluxul și refluxul mării se repetă cu o exactitate matematică, durata zilei este egală cu cea a nopții, uleiul și vinul se găsesc din belșug, fructele trestiei se transformă de la sine în piine dulce și soarele strălucește mereu. „Clima din țara lor este perfect temperată, întrucît ei trăiesc pe linia echinoctiului și nu-i supără nici căldurile, nici frigul. Poamele lor rodesc cît e anul de mare“⁵³. „Își petrec viața în livezi, pămîntul le dă hrană din belșug, deoarece datorită rodniciei solului și climei temperate, roadele pămîntului cresc de la sine, întrecînd nevoile lor“⁵⁴. „Apa izvoarelor lor fierbinți, dulce și întremătoare, își păstrează căldura și nu se răcește niciodată dacă nu i se adaugă apă rece sau vin“⁵⁵. Elementul tămăduirii miraculoase este și el prezent, sub forma unui animal al cărui sînge are o însușire minunată. El vindecă pe dată orice tăietură făcută pe un corp viu, iar o mîină sau altă parte a trupului care a fost tăiată poate fi lipită la loc cu ajutorul lui, atîta timp cît rana este proaspătă“⁵⁶.

Pe această insulă nu există nici dușmănie, nici conflicte, ci o armonie desăvîrșită. „Cum nu există pizmă între ei, nu există nici vrajbă. De-a lungul întregii lor vieți, ei păstrează neștirbită dragostea de unitate și bunăînțelegere“⁵⁷. Este subliniată mai ales ideea de „homonoia“ și „filotimia“, adică dragostea de unitate și bună înțelegere care stă la baza acestei societăți.

Lucian din Samosata⁵⁸, în „Vera historia“, pune la îndoială veraci-

⁵⁰ E. Rohde, op. cit., p. 225.

⁵¹ Diodor, II, 60.

⁵² W. Willamovitz—Moellendorf, op. cit., p. 187; vezi și Szepesi Tibor, *Iambulos és utópiaja*, în „Studia antiqua“, vol. III, Budapesta, nr. 1—3, p. 225.

⁵³ Diodor, LV, 6.

⁵⁴ Diodor, LVII, 1.

⁵⁵ Diodor, LVII, 3.

⁵⁶ Diodor, LVIII, 4.

⁵⁷ Diodor, LVIII, 1.

⁵⁸ Lukian, *Vera hist.* I, 3; vezi și Tzetzes, *Chiliades* VII, 727, în „Ioannis Tzetzae Historiarum variarum Chiliades“, Lipsiae, Ed. Teophilus Kiesslingius, 1826.

tatea celor relatate de Iambulos, socotindu-le niște minciuni. Informații despre Iambulos se mai găsesc și la scriitorul bizantin Ioannis Tzetzes, în „Historiarum variarum chiliades“.

Se pune întrebarea de ce Iambulos își întruchipează idealul său într-un stat al soarelui? Benjamin Farrington⁵⁹, în eseuul său despre Diodorus Siculus, citind un pasaj din Istoria universală, caută să dea un răspuns la această problemă. El arată că soarele „care își revarsă lumina și căldura peste toți deopotrivă“, era strâns asociat în gândirea clasică cu ideea de dreptate. Există nenumărate dovezi că într-o serie de religii unde închinarea la stele se împletea cu năzuința spre o societate mai bună, soarele era considerat supremul împărțitor al dreptății, păstrătorul cinstei, tămăduitorul nedreptăților, cel care ținea cumpăna dreaptă... În secolul al III-lea î. e. n., soarele devenise centrul aspirațiilor milenare ale celor oropsiți. Se credea că, periodic, regele soare va coborî din cer pe pământ pentru a înscăuna dreptatea și pentru a-i face pe toți oamenii părtași ai unei fericiri „desăvârșite). Față de această părere a lui B. Farrington avem însă o rezervă. Legarea ideii de dreptate de soare are și un caracter de clasă. Se știe că mai ales în Orient soarele a fost reprezentat prin domnitorul țării, dar dreptatea domnitorului nu putea fi identificată cu dreptatea la care aspira poporul. Deci soarele simboliza cu totul altceva pentru clasele exploatoare decît pentru clasele exploatate.

În statul utopic al lui Iambulos cetățenii sînt egali între ei din toate punctele de vedere. Ei trăiesc în continuități, în grupe de cîte 300—400 de oameni, în corpuri sociale sau „sisteme“, în care toți lucrează egal și își împart în mod egal rezultatele muncii⁶⁰. Proprietate privată nu există sub nici o formă, nu există nici familie. Copiii aparțin întregii comunități și nimănui în particular.

Munca fizică, contrar mentalității întîlnite pînă în prezent, se bucură de multă prețuire. Munca este practică de toți membrii comunității și pentru a înlătura uniformitatea distrugătoare care diformează natura umană, cetățenii „regatului soarelui“ îndeplinesc cele mai variate munci fizice sau intelectuale. Cei care la un moment dat practică vreo meserie, mîine strîng fructe sau se duc la pescuit, sau fac pe servitorii, sau se ocupă cu probleme administrative, putînd deveni chiar conducătorii unei grupe. Într-un asemenea sistem nu există noțiunea de sclavagism. Nu există loc nici pentru avere, ambiție sau invidie, sau pentru luptă între clase, fiindcă nu există clase, societatea fiind bazată pe „homonoia“, pe „concordia“, pe „iubire“. Trăind în condițiile unei naturi bogate, pe pajiști veșnic înflorite, „heliopoliții“ (așa se numesc cetățenii acestui stat) se ocupă cu științele, îndeosebi cu astronomia⁶¹, observînd viața zeului lor de căpetenie — Soarele. Deși există o abundență atît de mare de bogății, oamenii nu consumă decît ceea ce constituie strictul necesar pentru existența lor.

⁵⁹ B. Farrington, *Head and Hand in Ancient Greece*, London, 1947, p. 75, apud Szepesi T., pp. 237.

⁶⁰ Diodor, LVII, 1.

⁶¹ Diodor, LVII, 3.

Care este deosebirea între utopia lui Euhemerios și Iambulos și utopiile anterioare? În utopiile lui Iambulos și Euhemerios se poate constata o evoluție a gândirii de la problemele organizării consumului la problemele organizării producției. Aceasta fără îndoială constituie o dovadă elocventă a maturității de gândire socială și a marii ei apropieri de problemele organizării societății.

O altă trăsătură caracteristică importantă a utopiilor amintite este aceea că, spre deosebire de utopiile lui Platon, care căuta să înfățișeze un tip de stat sclavagist ideal, aci se concepe un stat fără sclavie.

În sfârșit, utopiile lui Euhemerios și Iambulos nu oglindesc societatea greacă propriu-zisă, ci cea elenistică, prin urmare ele nu sînt inspirate de un oarecare stat-oraș grec, ci de o țară îndepărtată. La Euhemerios, de pildă, ideile sale utopice sînt vădit influențate de societatea indiană și cele trei caste nu sînt altceva decît idealizarea societății indiene.

Însăși posibilitatea apariției unor asemenea idei dovedește criza în care se afla societatea sclavagistă în secolele IV și III înainte era noastră. Această criză consta în faptul că societatea greacă din această epocă atinsese acum limita extremă a posibilităților ei de dezvoltare. Contradicțiile existente cereau o rezolvare a lor. Dar o soluție revoluționară nu era posibilă pentru că sclavii nu reprezentau o forță în stare să refacă societatea pe alte baze. Relațiile sclavagiste se cereau desființate pentru că constituiau o frînă în calea dezvoltării societății. Cultura elenistică a oglindit această criză și ea însăși a contribuit la descompunerea formațiunii social-economice sclavagiste, la ruperea vechilor relații sociale. Credem că utopiile sociale, doctrinele eshatologice și viziunile apocaliptice apărute mai ales în perioada Seleucizilor, n-au fost altceva decît o oglindire pe plan ideologic, este adevărat deformată, a luptei și năzuințelor sociale ale maselor⁶². Socotim că acesta ar fi un alt moment în dezvoltarea concepțiilor utopice din antichitatea greacă.

Este evident că, concepțiile utopice, deși în mod deformat oglindeau realitatea, au avut o influență mai mult sau mai puțin simțitoare asupra unor mișcări sociale. Este probabil ca concepțiile utopice să fi avut o anumită influență asupra diferitelor răscoale ale sclavilor. Sclavii, după cum foarte just a arătat Lenin, niciodată n-au putut să creeze o majoritate conștientă, n-au reușit să vadă clar ținta spre care mergeau, n-aveau partide care să le dirijeze lupta. Dar, de aici nu trebuie să deducem că sclavii erau lipsiți de conștiința întreselor lor de clasă. Răscoalele sclavilor din a doua jumătate a secolului al II-lea î. e. n. și acelea care s-au declanșat mai târziu în diferite părți ale Mediteranei și Crimeei, sînt o indicație elocventă în acest sens. Altfel nu s-ar putea explica dezlănțuirea aproape concomitentă a răscoalei sclavilor din Sicilia⁶³, în minele din Africa, în insula Delos, la Pergam, sub conducerea lui Aristonikos⁶⁴, ca și cea din regatul Bosforului cimerian, condusă de Saumacos. Fără îndoială

⁶² A. B. Ranovici, op. cit., p. 388.

⁶³ Diodor, XXXIV—XXXV.

⁶⁴ Diodor, XXXIV—XXXV, 2, 26; Strabo, XIV, 1, 38; Orosius, *Adversus paganos*, V, 9, 4.

că unele concepții utopice sub forma lor cea mai evoluată, ca de pildă ale lui Iambulos, să fi avut o anumită influență asupra conștiinței sclavilor.

Noi am vrea să arătăm influența posibilă a utopiei lui Iambulos asupra răscoalei lui Aristonikos din anul 133 î. e. n.

După moartea lui Tiberius Gracchus izbucnește o răscoală a sclavilor din regatul Pergamului, regat pe care Attalos al III-lea l-a lăsat ca moștenire Romei. Mișcarea a fost condusă de Aristonikos, fiul nelegitim al lui Eumenes al II-lea. Aristonikos proclamă eliberarea sclavilor și cheamă la răscoală toată sărăcimea. Despre aceasta ne informează Diodor⁶⁵, care ține să sublinieze că la răscoală, în afară de sclavi, au participat „cei săraci dintre oamenii liberi“; iar Strabo⁶⁶ ne relatează că Aristonikos plecând prin regiunea Mediteranei, a adunat o mulțime de săraci liberi și sclavi, chemați la glasul libertății. Aristonikos îi numește pe partizanii săi „heliopoliți“. Denumirea aceasta a fost probabil împrumutată din romanul utopic al lui Iambulos. Nu este exclus ca ecoul proiectelor de reorganizare socială ale lui Iambulos să se fi resimțit și în programul de reforme sociale al lui Aristonikos, părere ce este împărtășită și de N. A. Mașkin⁶⁷. Această influență probabilă o subliniază și A. B. Ranovici⁶⁸: „Este evident — scrie el — că aici s-a făcut simțită influența romanului utopic al lui Iambulos, în care se vorbea de o „cetate a soarelui“ unde nu există inegalitate și exploatare...“ R. Pöhlman⁶⁹ socotește că răscoala lui Aristonikos nu este altceva decât o transplantare în realitate a utopiei lui Iambulos.

Atît Pöhlman cît și Tarn⁷⁰ fac o legătură între răscoala lui Aristonikos și utopia lui Iambulos, pornind de la două considerente. În primul rînd de la denumirea de „heliopolitani“ care se dă adeptilor lui Aristonikos, în al doilea rînd de la prezența în cartierul lui Aristonikos a lui Blossius din Cumae, un filozof stoic, prieten al lui Tiberius Gracchus. După părerea lui Tarn și Pöhlman, acest Blossius ar fi făcut cunoscut lui Aristonikos concepțiile utopice ale lui Iambulos.

Poziția lui Rostovtzeff⁷¹ pare să fie deosebită de părerile lui Pöhlman și Tarn. El reia părerile care existau în legătură cu influența lui Iambulos asupra lui Aristonikos. Consideră însă că denumirea de „heliopolitani“ dată adeptilor lui Aristonikos trebuie legată mai mult de credințele orientale în Helios, zeul dreptății și apărătorul celor năpăstuiți. Pe de altă parte, Rostovtzeff este înclinat să dea mișcării lui Aristonikos mai mult un caracter religios decît social.

Se pune mai departe întrebarea dacă nu cumva se poate stabili o legătură între ideile utopice din perioada elenistică și ideile caracteristice începutului deceniului al III-lea din secolul I î. e. n. din societatea

⁶⁵ Diodor, XXXVI, 6.

⁶⁶ Strabo, XIV, 1, 38.

⁶⁷ N. A. Mașkin, *Principatul lui August*, București, Ed. de st. pt. lit. științifică, 1954, p. 214.

⁶⁸ A. B. Ranovici, op. cit., p. 387.

⁶⁹ R. Pöhlmann, op. cit., pp. 70—77.

⁷⁰ Szepesi Tibor, op. cit., p. 236.

⁷¹ M. Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt*, vol. II, Tübingen, 1955, pp. 635—637.

romană? Tarn a încercat să stabilească o asemenea legătură, în lucrarea sa „Alexander Helios and the Golden Age“ (Alexandros Helios și epoca de aur“).

După părerea lui Tarn ecloga a IV-a a lui Vergiliu, în care se vorbește despre începutul unei epoci noi, despre nașterea unui prunc vlăstar al zeilor, se găsește sub influența concepțiilor utopice din epoca elenistică. Se pare că este vorba despre un copil al Soarelui, a cărui venire pe pământ va însemna începutul unei ere a fericirii. Este posibil ca cultul lui Helios din perioada elenistică, prin intermediul oracolelor sibylene, să se fi reflectat și în ecloga a IV-a a lui Vergiliu⁷². Tarn consideră că ideea „înțelegerii“ între toți oamenii îi aparține lui Alexandru Macedon, că această idee a fost dezvoltată și preluată de stoici, și că un anumit moment al evoluției acestor concepții utopice îl constituie ideile lui Iambulos care au avut o influență și asupra lui Antonius și Cleopatra.

Este semnificativ că gemenii născuți din căsătoria lui Antoniu și Cleopatra capătă nume astrale de care erau legate visurile părinților lor. Astfel, fiul primește numele de Alexandros Helios⁷³.

Ținem să accentuăm din nou, ceea ce am arătat mai sus, că nu poate fi confundată „deptatea claselor dominante cu dreptatea la care aspiră poporul. Soarele pentru cei exploatați era simbolul izbăvirii lor, iar pentru exploatatori simbolul permanentizării exploatării.

Influența concepțiilor utopice se resimte și în epoda a XVI-a a lui Horațiu. Și el vorbește despre începutul unei ere noi. Arată că Roma va fi călcată în picioare de „barbari“. Oamenii în acest caz vor trebui să fugă încotro îi vor duce vânturile. Ținta principală a exilaților urma să fie „insula fericitilor“, scaldată de ocean. Această insulă a fericitilor par să fie insulele Canare din Oceanul Atlantic. „Să ne îndreptăm spre bogatele ținuturi și spre insulele fericite, unde fără a fi cultivat, pământul dă roade în fiecare an... unde mierea curge din scorbura stejarului și izvoarele iuți se reped zgomotoase din vârful munților. Acolo vin caprele singure, ca să fie mulse și oile își întind, bucuroase, ugerile pline... Jupiter a păstrat aceste țărături unui popor virtuos, când a prefăcut în aramă veacul de aur și pe acesta apoi în veac de fier“.

Semnificativ este și simbolul monedelor bătute de Mussidius Longus în secolul I î. e. n. Acesta a bătut monede cu imaginea triumvirilor. Pe unele din monedele sale este reprezentată zeița Concordia. Pe aversul unora dintre monede este reprezentată personificarea Soarelui.

Și în societatea romană asupra maselor a făcut pe oameni să caute o ieșire în perspectivele fantastice ale unei lumi reînnoite. Ideile despre buna înțelegere, fericire, pace sînt frecvente. Și în societatea romană Soarele devine un simbol al năzuințelor oamenilor nedreptățiți.

Este neîndoielnică că și poeții medievali au recurs la împrumuturi din utopiștii antici, cu toate că nu se poate vorbi întotdeauna despre un împrumut direct sau conștient. Se pare însă că persistența unei tradiții sau chiar a unui fond comun de concepții utopice din antichitate a con-

⁷² Szepesi Tibor, op. cit., p. 236.

⁷³ N. A. Mașkin, op. cit., p. 213—214.

stituit un izvor de inspirație utopiștilor din evul mediu. Și în evul mediu circula diferite teorii potrivit cărora o societate ideală nu poate fi decât aceea în care bunurile sînt comune, în care nu există clase și un aparat de asuprire.

Este foarte probabil ca lucrarea lui Campanella, „Civitas solis“ să se fi găsit sub influența lui Iambulos, pe care Campanella să-l fi cunoscut cel puțin prin traducerea latină a lui Diodor. În „Cetatea Soarelui“ a lui Campanella sînt o serie de idei asemănătoare celor ale lui Iambulos. În „Cetatea Soarelui“ fiii Soarelui sînt înfrățiți pentru totdeauna cu natura. Apare ideea că izvorul tuturor nedreptăților sociale îl constituie proprietatea privată. În cetatea lui Campanella nu există bogați și săraci, proprietari și lipsiți de proprietate. Munca este generală și obligatorie. Proprietatea comună determină caracterul comun al muncii. După Campanella, proprietatea comună nu se rezumă numai la mijloacele de producție, ci trebuie extinsă și asupra bunurilor. Aceasta deoarece originea proprietății rezidă nu numai în faptul că există stăpînirea individuală asupra mijloacelor de producție, dar și în aceea „că avem fiecare în parte locuințe, copii și soții proprii“⁷⁴.

A. L. Morton face o paralelă între lucrarea lui Iambulos și un poem utopic „Țara Cokaygne“, apărut în secolul al XIV-lea în Anglia, al cărui autor nu este cunoscut. În acest poem se descrie o insulă îmbelșugată ca în basme, unde domnesc tinerețea și vara veșnică, prietenia și pacea. Cokaygne este o țară a păcii, a fericirii și a dreptății sociale.

*„E veșnic zi, nu-i nîcînd noapte,
De ceartă nu s-a pomenit,
Iar viața-i fără de sfîrșit“⁷⁵.*

Clima minunată a acestei insule, belșugul din Cokaygne, ne aduce aminte de descrierile lui Iambulos.

În același poem se remarcă influența unor teme gastronomice din lucrările predecesorilor lui Aristofan.

*„Pe case și locașuri sfinte,
În loc de draniță, plăcinte.
Prin colțuri, turle de budincă
De cea din care regi mîncă“.*

*Iți pică ciocîrlia-n gură
Gătită gata ca friptură,
Cu sos, cu ceapă rumeioară
Și pubere de scorțișoară“⁷⁶.*

Cred că ar putea constitui un obiect de studiu influențele exercitate de concepțiile utopice din antichitate asupra utopiilor de mai târziu.

⁷⁴ M. Ioanid, *Utopistul comunist Tomasso Campanella, Cetatea Soarelui*, București, Ed. științifică, 1959, pp. 5—38.

⁷⁶ A. L. Morton, op. cit., p. 14.

⁷⁶ Ibid., p. 16.

În concluzie, utopiile, cu tot caracterul lor fantezist, poartă pecetea realității pe care o critică. La baza apariției diferitelor tipuri de utopii sociale din antichitate stă modul de producție sclavagst cu contradicțiile sale.

Se pot, cu aproximație, preciza câteva momente mai importante din istoria utopiei din antichitate, ca:

1. Trecerea de la orînduirea comunei primitive la cea sclavagistă.
2. Concepțiile utopice din perioada de dezvoltare și înflorire a sclavagismului clasic (Hekataios, Hellanikos, Herodot).
3. Criza statelor-orașe grecești (sfîrșitul sec. V și sec. IV, Protagoras, Platon, Aristofan etc.).
4. Epoca elenistică (Hekataios din Abdera, Euhemeros și Iambulos).

Se poate remarca o evoluție în concepțiile utopice din antichitate de la utopia lui Platon pînă la utopiile lui Euhemeros și Iambulos, de la un stat ideal bazat pe relații sclavagiste pînă la un stat ideal fără relații sclavagiste.

Concepțiile utopice din antichitate, deși răsfețe și nelegate într-un sistem, prezintă interes în primul rînd prin faptul că ele constituie izvoarele literare posibile ale utopiei în general; în al doilea rînd, fiindcă unele dintre ele este posibil să fi impulsionat și unele mișcări sociale. După părerea noastră, și ele au contribuit în unele cazuri la creșterea conștiinței maselor, deoarece prin critica mai mult sau mai puțin ascuțită a rînduiriilor existente și prin propovăduirea unei orînduiri mai bune, au cultivat ura față de exploatare.

Dar, concepțiile utopice din antichitate nu trebuie nici subapreciate nici supraapreciate.

Concepțiile utopice din antichitatea greacă erau idealiste, fiindcă porneau de la cerințele naturii omenești, de la idealuri etice, nu din condițiile materiale ale producției.

Utopismul antic oferă teren și pentru unele teorii reacționare, de întoarcere la primitivism, barbarism, crearea unei societăți ideale numai pentru oamenii liberi, disprețul față de muncă etc.

Utopismul antic nu aduce o critică ascuțită a relațiilor de producție, a diferitelor instituții și curente contemporane. El are un caracter de clasă mărginit istoricește.

Utopia socială din antichitatea greacă desemnează un socialism primitiv și neștiințific. Ideile sînt de cele mai multe ori naive și inconsistente.

Cu toate acestea, socotim că și ele, așa cum au arătat Marx și Engels în „Manifestul Partidului Comunist“, sînt produsul aspirațiilor pline de presimțire ale celor obidiți spre o prefacere generală a societății.

К ВОПРОСУ ОБ ЭВОЛЮЦИИ УТОПИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ГРЕЧЕСКОЙ АНТИЧНОСТИ

(Краткое содержание)

С древнейших времён и до современной эпохи утопические взгляды претерпели долгую эволюцию. Социальные утопии греческой античности являются одним из звеньев развития утопии вообще, возможными литературными источниками утопических взглядов, появившихся позже, принятых непосредственно или посредственно, сознательно или несознательно. Социальные утопии греческой античности, безразлично от принятых ими форм, появились не случайно. Рабовладельческий способ производства определил появление различных типов социальных утопий в зависимости от различных моментов своего развития. Утопические идеи претерпели эволюцию от гомеров-гесиодской до эллинистической эпохи, до взглядов Ямбула. В этой эволюции можно установить, примерно, несколько более важных моментов:

1. Переход от первобытной общины к рабовладельчеству;
2. Утопические взгляды периода развития и расцвета классического рабовладельчества;
3. Кризис греческих государств-городов (конец V и начало IV вв.);
4. Эллинистическая эпоха.

Утопические взгляды греческой античности выражают различные социальные тенденции, отражают чаяния и стремления основных и неосновных борющихся классов, то-есть рабовладельцев, рабов, мелких производителей и т. д. Утопия Платона, например, отражала кризис рабовладельческого общества, греческих государств-городов конца V и начала IV вв., стремление открыть в идеологическом плане путь к восстановлению государства аристократии. Утопия мелких производителей стремилась создать идеальное общество, основанное, однако, на рабовладельческих отношениях.

В эволюции социальной утопии греческой античности важную роль играли взгляды Евфемера и Ямбула, отражающие эволюцию социального мышления от вопросов организации потребления к вопросам организации производства. В отличие от утопии Платона, который стремился изобразить идеальное рабовладельческое общество, Евфимер и Ямбул понимают общество без рабства. Возможность появления таких идей у Евфемера и Ямбула отражает, несомненно, кризис рабовладельческого общества, существующие противоречия, требующие своего разрешения.

Социальные утопии, отражающие очень часто действительность, хотя и в искаженном виде, оказали более или менее сильное влияние на некоторые социальные движения. Особенно можно сделать связь между более развитой формой социальной утопии Ямбула и восстанием Аристоника в 133 г. д.н.э. Утопия Ямбула оказала влияние, вероятно, и на более поздние социальные утопии, например, на утопии Кампанеллы в „Civitas solis”.

Что касается их значения, утопические взгляды античности нельзя ни недооценивать, ни преувеличивать. Они были идеалистичны и боль-

шей частью не делали острой критики существующим порядкам. Они намечали примитивный и ненаучный социализм, они не составляли системы. Несмотря на это, социальные утопии античности имеют своё значение в истории социального мышления, так как они являются результатом стремлений, полных предчувствий, угнетённых слоёв о всеобщем преобразовании общества. Эти утопические взгляды послужили, вероятно, источником вдохновения и для взглядов будущих великих утопистов, и, приняты критически, являются одним из составных источников научного социализма.

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉVOLUTION DES CONCEPTIONS UTOPIQUES DANS L'ANTIQUITÉ GRECQUE

(R é s u m é)

Les conceptions utopiques ont connu une longue évolution, des temps les plus anciens aux temps modernes. Les utopies sociales de l'antiquité grecque constituent un maillon du développement de l'utopie en général et sont les sources littéraires possibles des conceptions utopiques qui ont paru plus tard, sources soit directes, soit indirectes, utilisées consciemment ou non. Les utopies sociales de l'antiquité grecque n'ont pas paru au hasard, quelles que soient les formes qu'elles ont revêtues: c'est le mode de production esclavagiste qui a déterminé l'apparition de différents types d'utopies sociales, en corrélation avec les divers moments de son évolution. Les idées utopiques ont connu un certain développement, depuis l'époque homérique et hésiodique jusqu'à l'époque hellénistique et aux conceptions de Iamboulos. On peut établir approximativement quelques moments plus importants dans cette évolution: 1. Le passage du régime de la communauté primitive au régime esclavagiste. 2. Les conceptions utopiques de la période de développement et de floraison de l'esclavagisme classique. 3. La crise des villes-états grecques (fin du Ve siècle et début du IVe). 4. L'époque hellénistique.

Les conceptions utopiques de l'antiquité grecque expriment diverses tendances sociales, réfléchissent les aspirations des classes fondamentales en lutte, c'est à dire des maîtres d'esclaves, des esclaves, des petits producteurs etc. L'utopie de Platon reflète par exemple la crise de la société esclavagiste, de la „polis“ grecque de la fin du Ve siècle et du début du IVe, la tendance à ouvrir sur le plan idéologique la voie à la restauration de la domination de l'aristocratie. L'utopie des petits producteurs tendait à créer une société idéale, mais fondée sur les rapports esclavagistes.

Dans l'évolution de l'utopie sociale dans l'antiquité grecque un rôle important est joué par les conceptions d'Evhémère et de Iamboulos, lesquelles reflètent une évolution de la pensée sociale à partir des problèmes d'organisation de la production. A la différence de l'utopie de Platon,

qui cherchait à présenter un type d'état esclavagiste idéal, Evhémère et Iamboulos conçoivent une société sans esclavage. Le fait même que des idées comme celle d'Evhémère et de Iamboulos aient pu se faire jour reflète indubitablement la crise de la société esclavagiste et les contradictions qui attendaient leur solution.

Les utopies sociales qui reflétaient le plus souvent la réalité, quoique de façon déformée, exercèrent une influence plus ou moins sensible sur certains mouvements sociaux. On peut en particulier établir un rapport entre une forme plus évoluée de l'utopie sociale, celle de Iamboulos, et la révolte d'Aristonikos, en 133 av. notre ère. L'utopie de Iamboulos a aussi influencé probablement les utopies sociales postérieures, par exemple celle de Campanella dans sa „Civitas solis“.

Les conceptions utopiques de l'antiquité ne doivent être ni sous-estimées ni appréciées à l'excès quant à leur importance. Elles étaient idéalistes et le plus souvent n'exprimaient pas de critiques violentes contre l'état de choses existant. Elles esquissaient un socialisme primitif et non-scientifique, sans constituer un système. Cependant elles gardent leur importance dans l'histoire de la pensée sociale, étant le produit des aspirations riches en pressentiments des opprimés vers une transformation radicale de la société. Elles offrirent aussi, probablement, une source d'inspiration aux conceptions des grands utopistes de plus tard, lesquelles ont formé à leur tour, filtrées par la critique, une des sources constitutives du socialisme scientifique.

NEHANY NÉPETIMOLOGIA

GALFFY MÓZES

Nyelvjárási anyag ellenőrzése és rendezése során került kezembe néhány érdekes, eddig nem közölt népetimológia útján keletkezett tájszó. Jó részük a moldvai csángó nyelvjárás szókincséből, egy-kettő más vidék szóanyagából való. Szakfolyóirataink régebbi számaiban (l. a MNy., Nyr., NyK. mutatóját) gyakran olvashatunk népetimológiával keletkezett nyelvjárás szavakról szóló magyarázatot. Az utóbbi években nem fordítottunk kellő gondot rájuk, pedig különösen a nyelvi kölcsönhatás tanulmányozója számos érdekes népetimológiás alakra bukkanhat.

1. A moldvai csángó falvak egy részében az orgonafa, orgonavirág neve *boroslán* ~ *boroslán* ~ *boroszlány*, más részében *liliják* ~ *liliják*. A *liliják* szó az azonos jelentésű román *liliac* átvétele. Két faluban azonban, Lârgucában (Lârguța) és Liliecsen (Lilieci) *lilijág*, illetőleg *lilijom* hangalakú az orgonafa, orgonavirág neve. A lârgucai *lilijág* és a liliecsi *lilijom* alak egyként népetimológia útján keletkezett. Minthogy a csángó nők egy része nem beszéli elég jól a román nyelvet, és számukra a *liliják* szóalak nem idézi fel a kívánt fogalom nevét, anyanyelvükből ismert szóhoz igyekeznek idomítani a román szó hangalakját, illetőleg helyettesítik a szót egy számukra nem anyanyelvbéli szóval jelölt más növény (virág) nevével. Így alakult ki az ág szó hatására a *lilijág*, illetőleg vált az orgonafa, orgonavirág nevévé a *lilijom*. A *lilijág* kialakulásában feltehető egy hangtani eredetű, de ugyancsak népetimológikus fejlődés is. Ha a *liliják* hangalakhoz zöngésítő hatású mássalhangzóval kezdődő rag járult, a *k* kiejtésben a neki megfelelő zöngés *g*-vé változott: *liliják* + *ból* > *lilijágból*. Ebből a ragos alakból azután elvonhatták a *lilijág*, számukra is értelmes utótagú ragtalan alakot.

Csúry Bálint *lilihák* alakban közli ugyancsak Moldvából, Bogdánfalváról (Valea Seacă) és ugyancsak orgonafa, orgonavirág jelentésben (MNy. XXIX, 18).

Megjegyzendő, hogy a *liliják* 'denevér'-t is jelent a moldvai csángóban és ez szintén román kölcsönszó. A román nyelvben ugyanis a denevért ugyancsak *liliac*-nak nevezik. A *liliac* homoníma a románban, így válhatott azzá a moldvai nyelvjárásban kölcsönzés útján. Ha több falu

nyelvjárásában alakult volna népetimológiás változata az orgonafa, orgonavirág jelentésű *liliják* ~ *liliják* szónak, gondolhatnánk arra, hogy a jelentés-elkülönítés is szerepet játszott a népetimológiás alak létrejöttében. Így azonban csak a nyelvvismeretbeli hiányt jelölhetjük meg okként a szó hangalakjának kalakításában, a népetimológia érvényesülésében.

2. Érdekes, hogy az 'orgonafa, orgonavirág' jelentésű *borostyán* ~ *boroszlán* tájszónak — bizonyára szintén népetimológiával keletkezett egy-két alakváltozata is: a *barascsihán* ~ *barascsihá* ~ *boroszlány* ~ *buruszlány*. A két előbbi változatot a Maroshévíz rajoni Ratosnyán (Răstoilîța) jegyeztem fel, a két utóbbi csiki—gyergyói gyűjtésünkből való.

A ratosnyai alakváltozatokban az összetett szónak vélt *borostyán* előtagja, a *boros* hangtest önálló értelmű szóként is ismeretes volt az erősen *a*-zó nyelvjárást beszélők számára *baras* alakban. Az utótagnak tekintett *tyán* hangkapcsolatot is értelmes elemmé akarták változtatni, így alakulhatott ki a *barascsihán* ~ *barascsihá*. Ennek a tájszónak az utótagja a *csalán* itt hallható *csihá* ~ *csihá* alakja.

A csiki—gyergyói *boroszlány* ~ *buruszlány* tájszó-változatokban az ugyancsak utótagnak tekintett *lánny* vált értelmes elemmé a *boroszlán* ~ *boroszlány* összetett szónak vélt alakból. A *borosz* ~ *burus* előtagnak hitt hangtestnek a nyelvjárásban nincs eddigi ismereteink szerint önállóan értelme, jelentése. A zárt *u* hangok megléte a nyelvjárásban megfigyelhető zártságra törekvéssel magyarázható.

3. Az RNK-beli magyar nyelvjárásokban több helységben hallottam a *borsó* különböző hangalakú változatait 'bors, piper' értelemben. Legutóbb Kolozsvárt jegyeztem fel *börso* ~ *börsó* hangalakban, ez év tavaszán pedig a Magyar Autonóm Tartomány maroshévízi rajonjához tartozó Gödemesterházán (Stînceni) *börsö* ~ *borso* ~ *börsó* alakváltozatban. Évekkel ezelőtt hallottam Torda és Nagykároly környékén is (sajnos nem jegyeztem fel). Úgy vélem, a *bors* megnevezésére használt *borsó* és alakváltozatai népetimológiás formák. A *borsot* és *borsót*, illetőleg *borsos* és *borsós* ragos-képzős alakokban például mindössze annyi különbség van a két ragos-képzős szó hangalakja között, hogy az egyiket rövid, a másikat hosszú *ó*-val írjuk vagy ejtjük az irodalmi-köznyelvi nyelvváltozatban. Az RNK-beli magyar nyelvjárások egy részében a hosszú magánhangzók — különösen hangsúlytalan helyzetben — röviden vagy félhosszan hangzanak. Így könnyen egybeeshetett és egybe is esett a *borsot*: *börsöt* illetőleg *borsos*: *börsós* alak, és mindkettőt egyként röviden ejthették és ejtik az említett helységekből. Másutt viszont a második rövid *ó* hang helyett hosszú *ó*-t ejtenek (*börsöt*, *börsós*) és így is egybeesik a két szó ragos-képzős alakja. A hosszú hangú változat — amint azt Szabó T. Attila szíves szóbeli közléséből tudom — Désen ezelőtt 30—40 évvel általános volt. Itt tehát a *bors* és a *börsó* tárgyragos és -s melléknévképzős alakja egyként *börsöt*, illetőleg *börsós*-nak hangzott kiejtésben. Mind a rövid, mind a hosszú hangú alakok egybeesése módot adott a népetimológiás *börsó* ~ *borso* '1. börsó, 2. bors' jelentésű alak elvonására. S jóllehet a *borsot* egyetlen háziasszony sem téveszti össze a *börsó*val, mert az egyik, a *börsó* hazánkban is termő zöldségféle, a másik, a *bors* külföldről

behozott fűszer, a két növény termését — bizonyára a hangalak hasonlósága alapján — azonos névvel nevezi meg. A névcseré csak hangalaki hasonlóság alapján kialakult népi értelmezéssel magyarázható.

4. A Kolozsvártól nem messze lévő Egeresen (Aghires) jegyeztem le a kapócsontozás nevű gyermekjáték meglete iránt érdeklődve a *kapacson-toznak* igealakot. A szó hangalakja *a-zó* sajátsgot mutat (*kapó* > *kapo* > *kapa* /csont/), azonban itt nem gondolhatunk *a-zásra*, mert Egeres nyelvjárása nem *a-zó*, vagy legalábbis nem olyan mértékben *a-zó*, hogy a hosszú *ó* hang *a-vá* fejlődhetett volna minden más tényező hatása nélkül. Igazolja ezt az állítást maga a *kapacson-toznak* igealak *csontoznak* utótagjában meglévő második *o* hang is. A *kapacson-toznak* alak eszerint csak jelentéshomályulás és ezzel kapcsolatos analógia útján keletkezhetett. A játékhoz öt apró csontot használtak, és ezeket kellett „kikapni” játék közben; innen az elhomályosult *kapó* előtag; a *csontozás* utótag pedig mint értelmes szó változatlan maradt. A *kapó* előtagnak azonban — úgy látszik — elhomályosult a jelentése, és emiatt a jól ismert szer-szám nevéhez való hasonlóság alapján *kapacson-toznak* alakban vált használttá a falu tájnyelvében. A jelentéshomályosulás eredményeképpen való kialakulása mellett szól az is, hogy — amint Szabó T. Attila szíves szóbeli közléséből tudom — Désen már az ő gyermekkorában *kopócsontozás* néven ismerték a játékot. Itt tehát a *kopó* (kutya) szó szolgálta alapul a népetimológikus alak kialakulásában.

5. Igen érdekes népetimológias alak a *tigla* ~ *tégla* 'cserép' jelentésben a moldvai Esztugár (Strugar) és Balányásza (Bălăneasa) tájnyelvében. Érdekes annál inkább, mivel a *tégla* szó a magyarban régi latin jövevényszó, a *tegula* 'tégla, cserép' átvétele (vö. SziSz., Melich: SziJSz. I, 1—2; Fludorovits Jolán, A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. A MNyTK. I. 12. e. Másként Nyr. XVI, 62 és XXI, 414, valamint Nyr. XLVI, 272). Így hát gondolhatnánk arra, hogy a moldvai csángó nyelvjárásban, mint egyik regrégiesebb, legtöbb régiességet megőrzött tájnyelvi alakulatunkban megőrződött az eredetileg *téglát* és *cserépet* egyaránt jelentő, latinból kölcsönzött *tégla* szó 'cserép' jelentése (vö. NySz.). Ez a feltevés azonban két ok miatt nem fogadható el. Először is a moldvai csángó nyelvjárás-területnek csak két pontján él ebben a jelentésben; másrészt mindkét falu nyelvjárásában igen erős a román nyelvi hatás. Nem valószínű, hogy az egész területen csak ennek a két helységnek a tájnyelvében őrződött volna meg a *tégla* szó 'cserép' jelentése.

Elhelyett — úgy hiszem, sokkal inkább — gondolhatunk román nyelvi hatásra, illetőleg a románból kölcsönzött *figlă* 'cserép' *tigla* ~ *tégla* népetimológiával keletkezett voltára. Jogosnak látszik ez a feltevés már csak azért is, mert a moldvai csángók a *téglát* szintén román kölcsönsszóval *keremida* ~ *kërëmida* ~ *kerëmida* néven ismerik. A moldvai csángók hallották ugyan a magyar köz- és irodalmi nyelvben, valamint más nyelvjárásainkban általánosan ismert és használt *tégla* szót, de nem ismerték a pontos jelentését. S mivel a *cserépet* a román irodalmi nyelvben és a moldvai román nyelvjárásban is *figlă*-nak nevezik, a csángók azonosí-

tofták a hangalak hasonlósága alapján a *ciglán*nak ejtett 'cserép' jelentésű román szót az anyanyelvi *tégla* alakkal ugyanabban az értelemben.

E két moldvai csángó falu lakosságának nyelvjárásában tehát csak románból kölcsönzött népetimologikus alak lehet a *tigla* ~ *tégla* 'cserép' értelemben.

6. A Nagykároly (Carei) környéki Mezőfény (Foieni) tájnyelvében ismeretes *kislád* 'asztalfiók' szó ugyancsak népetimológiával keletkezett a német (sváb) *Tischlade* 'ua.' (vö. Teiszler Pál, A sváb nyelvi alapréteg hatásáról Mezőfény tájnyelvében. *Studia Universitatum V. Babeş et Bolyai*. Tomus III. Nr. 8. Series IV. Fasc. 2. Philologia. Cluj, 1958. 178). A nyelvjárásban ismeretes a *tislád* 'ua.' alak is. Ebből alakult ki a sváb nyelvjárást egyre kevésbé beszélők ajkán a *kislád*. Mivel az asztalfiók valóban kis láda alakú, a népi magyarázatnak alapul szolgálhatott a hangalak kialakításában.

7. A népetimológiás és hangtani fejlődés eredményeként keletkezett alakulatók közé kell sorolnunk a Kolozsvár szomszédságában lévő Méra (Mera) község ruházati műszókincs anyagához tartozó *titkolás* 'stikkolás, hímzés' szót is. Népetimologikus voltára a kalotaszegi népi öltözetdarabok díszítésekor követett egyik eljárás nyújthat némi támpontot. A *ruha* 'kötény' díszítésének kivarrása papírra rajzolt minta alapján történik. A papír-mintát ráfércelik az anyagra, és így hímезik ki. A hímzés elkészülte után a papírt levágják, maga a papír-minta azonban a hímzés alatt marad. Ez a „titkolt” papír rész így rejtve marad, nem látszik.

Ehhez járul a hangtani szempont. A magyarban ritka a mássalhangzó-kapcsolattal kezdődő szó. A nyelv ezt a hangkapcsolatot vagy ejtéskönnyítő mássalhangzó közbeiktatásával vagy az egyik mássalhangzó elhagyásával oldja fel. Ebben a szóban az utóbbi eljárás érvényesült, az *st* hangkapcsolatból ejtéskönnyítés céljából kiesett az *s* hang, és így kialakult a népetimológiás hangalakkal egybeeső *titkolás* műszó.

Mivel a *titkol* igének *titkolás* képzős alakja — legalábbis eddigi ismereteink szerint — nem él a nyelvjárásban, a minta kivarrásával pedig valóban elrejtődik az előrajzolt rész, a *titkolás* műszót a titok szócsaládjába vonták.

Magyar nyelvtudományi tanszék

НЕСКОЛЬКО НАРОДНЫХ ЭТИМОЛОГИЙ

(Краткое содержание)

Автор приводит несколько диалектальных слов, записанных случайно в различных местностях Р.Н.Р. в связи с диалектальными исследованиями, произведёнными с другой целью. Так, например, говорится о словах *lilijåg* : *lilijom* со значением „сирени”, *barascsihán* ~ *barascsihű*

также со значением „сирени”, *borsó* со значением „перца” и „гороха” и др. Во многих случаях принимаются во внимание и фонетические изменения, сыгравшие некоторую роль в развитии форм народной этимологии.

QUELQUES ÉTYMOLOGIES POPULAIRES

(Résumé)

L'auteur présente quelques termes dialectaux notés à diverses occasions dans différentes localités de la R.P.R., au cours d'enquêtes dialectales entreprises dans une autre intention. Il est question, par exemple, du mot *lilijag* : *lilijom* au sens du roumain „liliac”, fr. „lilas”, de *barascsihân* ~ *barascsihâ* toujours au sens de „lilas”, du mot *borsó* au sens de „poivre” ou de „petit pois”, et d'autres encore. Dans plusieurs cas on prend aussi en considération les changements phonétiques, qui ont joué un certain rôle dans le développement des formes d'étymologie populaire.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

DESPRE SUBSTANTIVELE CONCRETE ȘI ABSTRACTE

de
N. GOGA

Clasificarea substantivelor în concrete și abstracte a fost luată în discuție în ultima vreme în câteva studii, fie în mod special, fie numai tangențial¹. Se poate face observația că, în general, această problemă s-a dezbătut mai mult din punct de vedere teoretic și prea puțin s-a insistat asupra aspectelor ei practice.

S-a arătat adeseori, că clasificarea substantivelor în concrete și abstracte ține de domeniul logicii și nu al gramaticii. Este adevărat că unele manuale de logică (la capitolul „noțiuni”) dădeau această categorisire, dar în ultima vreme se pare că s-a renunțat, știut fiind că nu putem să avem decât noțiuni abstracte, de îndată ce ele se formează pe bază de abstractizare și generalizare. Și dacă totuși se amintește această clasificare, ea se face din punctul de vedere al reprezentării noțiunii date, așa cum se procedează și în cazul noțiunilor singulare (individuale) și colective.

Se vorbește mereu despre raportul dintre logică și gramatică, al identității ori neidentității dintre ele. Un studiu adâncit asupra acestei probleme ar duce la rezultate și constatări interesante și prețioase. Dacă există, totuși, astfel de preocupări, ele sînt cam sărace în comparație, restrînse ca material de interpretare și destul de fragmentare.

Categoria substantivului din gramatică este identică, ori aproape identică, cu cea a noțiunii din logică și a fost simțită ca atare². Explicabil de ce multe din clasificările noțiunilor din logică s-au răsfrînt asupra clasificării substantivului din gramatică.

¹ Tatiana-Slama Cazacu, *Despre „cuvintele concrete” și „cuvintele abstracte”*, în „Omagiul lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani”, ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 805—809; Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în „Analele științifice ale universității „Al. I. Cuza” din Iași”, secțiunea III, științe sociale, tomul I, anul 1955, fasc. 1—2, p. 127—138; Gh. Trandafir, *Doă lucrări lingvistice ale Academiei R.P.R.: Gramatica limbii române*, vol. I și al II-lea, 1954 și *Limba română*, 1956, în „Limba română”, an. VI, 1957, nr. 4, p. 57—67 și altele.

² Afirmarea noastră nu trebuie considerată exclusivă. Desigur că nu numai substantivul ci și alte părți de vorbire exprimă noțiuni. Ne mărginim doar la substantiv pentru că acesta ne interesează în problema discutată.

Pentru a arăta relativitatea acestei împărțiri, varietatea definițiilor date, acestor feluri de substantive, uneori destul de naive, contradictorii alteleori, facem o scurtă privire istorică asupra acestui capitol, din câteva gramatici românești, în prima parte, și din două lucrări de lingvistică, în a doua parte, cu scopul de a arăta contradicțiile din definițiile și exemplele date care uneori sînt aproape haotice.

*

În gramatica lui Heliade Rădulescu³ substantivele sînt categorisite în materiale „care arată ființe de văzut și simțite“ (*om, casă, munte*) și ideile care arată „ființe de gândit și care nu se pot înțelege cu simțurile cele din afară: *dreptate, înger*“ (p. 9), iar în gramatica lui Bălășescu⁴, cu 20 de ani mai târziu, în concrete și abstrase⁵. Concrete pentru Bălășescu sînt acelea care „arată lucrul ce este în ființă: *om, casă, scaun, cal*“, iar abstrase care „nu sînt în ființă, ci numai ni le închipuim noi în mintea noastră, ca cînd ar fi p. e. *bunătate, frică, frig, ziuă, seară, an* etc.“ (op. cit. p. 14).

O dezvoltare mai largă a problemei în discuție o găsim la P. M. Cămpeanu⁶, care și face o apropiere între gramatică și filozofie (logică). După el substantivele „obiectele ce pot fi materie de cuvinte“ se împart în două sfere: reală și ideală. Sfera reală cuprinde lumea materială natura, universul cu toate fapăturile lui, respectiv, toate obiectele“ ce... le putem cunoaște cu ajutorul simțurilor din afară“, cum ar fi: *soarele, aerul, apa* etc., iar în sfera ideală intră toate obiectele „ce le putem cunoaște cu ajutorul simțului din năuntru numit și psihic“ ca: *mintea, dreptatea, omenirea* etc. (op. cit. p. 26.).

În gramatica romînească (Ed. a II-a, Iași 1851) a lui Platon substantivele sînt materiale dacă arată „o numire de ființă, de lucru, ori de lucrare materială văzută. De ex. *ou, par, alergare*“ [!] (p. 9) și sînt ideale dacă arată ceva închipuit: *înger, dumnezeu, cuget* etc.

Pentru Vasile Ianoviciu⁷ substantivul este „un fel de cuvînt cu care numim ființele sau lucrurile cele simțuale și înțeleșuale“ (p. 15). Prin „simțuale“ el înțelege acele obiecte care sînt „în fire“: *om, lemn, carte*, iar prin „înțeleșuale“ care numesc noțiunile pe care „noi ni le închipuim în mintea noastră: *bunătate, iubire, cunoștință*“ (p. 16).

G. I. Munteanu⁸ spre deosebire de ceilalți, amintiți pînă acum, numește substantive abstracte pe acelea care arată anumite proprietăți: *virtute, bărbăție* (a bărbatului), *verdeață* (a ierbii) etc. Intrucît definirea

³ Heliade Rădulescu, *Gramatica romînească*, Sibiu, 1828.

⁴ Nicolau Bălășescu, *Gramatica romînă pentru seminarii și clase mai înalte (Gramatica daco-romînă)*, Sibiu, 1848.

⁵ Ceea ce corespunde împărțirii de azi.

⁶ P. M. Cămpeanu, *Gramatica romînească*, Iași, 1848.

⁷ Vasile Ianoviciu, *Gramatica limbii romînești, pentru a patra clasă a școlilor poporene*, Viena, 1861.

⁸ I. G. Munteanu, *Gramatica romînă (aprobată) pentru clasele gimnaziale inferioare*, ed. III. Brașov, 1870 și *Gramatica romînă pentru clasele gimnaziale*, ed. II, Brașov, 1874.

abstractelor i se pare prea restrînsă simte necesitatea de a preciza: „de abstracte țin și *dimineață, seară, noapte, vară* etc.“ (p. 15).

În *Cursul elementar și gradat de gramatică romînă* (partea etimologică, Ed. II, București, 1875), I. Manliu se arată preocupat în deaproape de aceste categorii de substantive. Definiția și explicarea pe care o dă el substantivelor concrete și abstracte se apropie mult de cea a noțiunilor din logică (vezi p. 34—35). Substantivelor concrete le mai spune și *concreșcute*, deoarece aceste substantive „stau în natură, totdeauna unite, concrescute cu însușirile sau lucrările lor și fără care nu ni le putem închipui“ (p. 35). *Calul* spre exemplu, nu ni-l putem închipui fără a ne gândi la însușiri ca: mare, gras, negru etc. sau fără acțiuni ca: fuge, sare, nechează, fapt care îl determină pe Manliu să vadă toate aceste caracteristici „concreșcute“ cu substantivul respectiv⁹.

Vorbind despre clasificarea substantivelor în concrete și abstracte, autorul face o notă din care reiese greutatea categorisirii și ineficacitatea ei: „substantive ca *noapte, primăvară, timp* etc. se vor trata de învățători cu toată băgarea de seamă; ele pot fi trecute cu vederea de copiii cei mici“ (p. 35). Este prima însemnare care se face în acest sens. E o dovadă că autorul s-a gândit mai mult la aceste substantive, care, eventual, ar putea ridica unele obiecții. O parte din aceste substantive au fost trecute și la alți autori, printre exemplele date, fără multe comentarii însă (vezi Bălășescu, Munteanu, ș. a.), iar alții, ca Șt. Neagoe¹⁰, după ce definesc categoria abstractelor simt nevoia de a face observația: „de substantivele abstracte se țin și vorbele: *dimineață, seară, noapte, primăvară, toamnă, iarnă*“ (p. 11), așa cum a făcut-o și G. I. Munteanu. În ediția din 1893¹¹, unde explicările și exemplele sînt mai vaste și variate, reținem însemnarea pe care o face autorul în cuprinsul capitolului: „Împărțirea substantivelor după însemnare“, și anume, după ce vorbește despre substantive concrete și abstracte, face următoarea precizare: „afară de substantivele concrete și abstracte mai este o a treia clasă de substantive, care arată timpul sau o parte de timp precum: *dimineață, seară, noapte, săptămînă, toamnă, an* etc.“ (p. 17). Dacă aceste substantive, în 1883, au fost trecute printre substantivele abstracte, în 1893, autorul, pentru o mai precisă împărțire, le grupează în o a treia clasă, aparte de concrete și abstracte.

⁹ Cam aproape cu 20 de ani mai tîrziu, I. Manliu în *Gramatică istorică și comparativă a limbii romîne, pentru cursul superior*, București, 1894, înlocuiește denumirile de concrete și abstracte ale substantivelor prin subiective și obiective p. 137.

Un mijloc sigur, după Manliu, de identificare a substantivelor abstracte e și acela al neîncadrării acestor substantive în apelative, colective și materiale (p. 138).

¹⁰ O observație similară face și Șt. Călinescu în *Manualul de gramatică romînă*, București, 1896, „substantivele abstracte nu se întrebuițează la numărul plural, iar cînd unele se vor întrebuița, atunci exprimă lucruri concrete“ (p. 20).

¹¹ Ștefan Neagoe, *Gramatică limbii romîne, pentru clasele gimnaziale*, ed. VI, Bîrlad, 1883 și *Gramatică limbii romîne, pentru clasele secundare*, ed. a XI-a, Bîrlad, 1893.

¹² Vezi nota 10.

I. C. Massimu¹² opune concretului, rațiunea, iar abstractului, natura. În gramatica sa, din 1895, H. Tiktin¹³ împarte substantivele în două clase mari: substantive concrete „care numesc obiecte ce le putem cunoaște cu simțurile noastre”¹⁴ și abstracte „care numesc însușirile stările și acțiunile lucrurilor, închipuite ca despărțite (abstrase) de acestea: *boală, război, greșeală, plimbare* etc.” (p. 33—34).

Cel care încearcă să facă o ierarhizare, după gradul de abstractizare și concretizare al substantivelor este G. D. Scraba¹⁵.

Substantivele după „natura” lor, în expunerea lui Scraba sînt de două feluri: de determinare (concretele) și de caracterizare (abstractele). Referindu-se la substantivele abstracte arată că sînt de două feluri: abstracte-concrete, acelea care „au păstrat însușirile materiale de existență: *lungime, mulțime, înălțime, animale, păsări, pădure, popor, turmă*”¹⁶ și *abstracte-spirituale* ale căror caracterizări sînt lipsite de orice materialitate vizibilă: *suflet, cugetare, sentiment, adevăr* etc. (vezi p. 40—41). Substantivele mai pot fi și concrete-abstracte, intermediare între concrete și abstracte pure. Aici face o notă de unde apare ineficacitatea științifică a acestei clasificări dihotomice: „deosebirea dintre concret și abstract este cu totul convențională. Limba arată că trecerea de la concret la abstract se face pe nesimțite. Concret se numește pe drept un anumit *cal*, spre exemplu. Dar, tot cuvîntul *cal* este și abstract” (p. 94).

Cam aceeași observație o face și Eusebiu Popovici în gramatica sa¹⁷, într-o notă: „numirile de măsuri și greutate sînt rezultat al măsurii-abstracte, ca obiecte pentru măsură-concrete: *metru, oca, hectar, litru*” (p. 16, nota 3).

O definiție mai precisă a abstractelor o găsim la C. Loghin¹⁸. Dar din definiția pe care o dă, s-ar desprinde, parcă ideea că abstractele nu ar fi realități (noțiuni) existente. De fapt forma de existență a noțiunii, fie concretă, fie abstractă o formează complexul sonor.

O deficiență similară se poate obiecta și Gramaticii Academiei R.P.R., volumul I, cînd definește abstractele: „substantivele care arată acțiuni,

¹² I. C. Massimu, *Elemente de gramatică romînă, carte autorizată pentru școlile publice*, ed. a 10-a, București, 1881.

¹³ H. Tiktin, *Gramatica romînă, pentru învățămîntul secundar, teorie și practică*, ed. II, București, 1895.

¹⁴ În *Gramatica limbii romîne*, ed. II, Brașov, 1908, a lui N. Bogdan se dă și numărul simțurilor prin care putem lua cunoștință de realitate. Sînt cinci (p. 62), iar N. Creangă (*Gramatica limbii romîne*, Birlad, 1934) cînd vorbește despre cele două categorii de substantive, se mărginește numai la văz și închipuire (p. 16).

¹⁵ G. D. Scraba, *Vorbirea și scrierea romînească, studiu introductiv în filozofia limbii, gramatică, ortografie, punctuație*, București, 1926.

¹⁶ Tot la această categorie include și substantivele proprii: Gheorghe, Dunărea, Dunăreanu etc. (p. 41).

¹⁷ Eusebiu Popovici, *Gramatică romînească*, ed. II-a, Suceava, 1921.

¹⁸ Constantin Loghin, *Gramatica limbii romîne*, București, 1941.

stări, însușiri sau relații, considerate ca noțiuni" (p. 123). Tot noțiuni exprimă, credem, și concretele¹⁹.

Din succinta prezentare a câtorva manuale de gramatică se desprinde încercarea de a se fixa o terminologie adecvată denumirii celor două categorii de substantive. Pentru termenul de substantive concrete găsim denumiri ca: materiale, reale, naturale, concrescute, simțuale, hotărâte, subiective, de determinare etc., iar pentru cele abstracte termeni ca: ideale, abstrase, spirituale, înțelesuale, morale, obiective, raționale, nehotărâte, de caracterizare etc.

Toți autorii au fost preocupați de o cât mai precisă definire a acestor categorii de substantive, dar delimitarea lor a rămas mereu și rămâne încă lacunară. Chiar dacă teoretic, uneori problema abstractelor și concretelor pare aproximativ rezolvată, din punct de vedere practic, în privința clasificării tuturor substantivelor în cele două categorii, se ivesc greutăți de neînălțurat²⁰. Clasarea materialului are un caracter subiectiv. Diferența se observă nu numai de la o gramatică la alta, sau de la un autor la altul, dar chiar în aceeași lucrare de la o ediție la alta, așa cum am văzut și pînă acum.

Vom ilustra acest lucru, mai convingător, raportîndu-ne la cîteva exemple: *cutremur*, *frig*, *fulger*, *vînt* sînt abstracte la Philippide (op. cit. p. 32—34) și concrete în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *victorie* e abstract în *Gramatica limbii romîne*, manual unic pentru clasele medii, 1950 (p. 18) și concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *frig* e abstract în gramatica lui Bălășescu (p. 14) și concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *luptă* e considerat abstract, iar *victorie*, concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123); *victorie* este concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, ed. Acad. R.P.R. (p. 123), iar *vitejie* este considerat abstract în *Gramatica limbii romîne*, fonetică și morfologie, manual pentru clasele V—VI, 1954 (p. 31), pe cînd în *Gramatica limbii romîne*, manual unic pentru clasele medii, 1950, atît *vitejie* cît și *victorie* sînt considerate abstracte (p. 18) etc.

Un material bogat, pentru documentarea aceleiași teze, ne oferă două lucrări de lingvistică, de incontestabilă valoare științifică. Cea dintîi este *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (sec. VI—XII), ed. Acad. R.P.R., 1954, a acad. Al. Rosetti, iar cea de a doua *Încercare*

¹⁹ Aceeași definiție o găsim și în *Cursul de gramatică romîna (pentru maghiari), fonetică și morfologie*, I (Curs litografiat, de un colectiv de la fosta Universitate Bolyai Cluj, 1957), (p. 19).

²⁰ Ne referim, fie la exemplele pe care le dau, fie la clasificarea pe care o încercăm. (Vezi Scraba, Șt. Neagoe, Manliu ș. a.) Philippide încercă clasificarea în abstracte și concrete după dezinența pluralului. (Vezi Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii romîne*, Iași, 1897, p. 32—34).

asupra fondului principal lexical al limbii române, ed. Acad. R.P.R., 1954, a acad. Al. Graur.

La acad. Al. Rosetti *ceată* (p. 41), *gloată*, *norod* (p. 44) sînt printre concrete, iar *obștie* (p. 42) la abstracte; *caznă* (p. 41), *pacoste* (p. 44) sînt considerate concrete, iar *năpastă* (p. 44) abstract; *plocon* (p. 44) este concret, iar *danie* (p. 44) este abstract; *zvon* (p. 42) e concret, iar *veste* (p. 42) e abstract. Ba mai mult, *zvon* (scris cu z) e concret (p. 42), iar *svon* (scris cu s) e abstract! (p. 44).

Intrucît se dau exemple și din alte părți de vorbire, în afară de substantiv, amintim și din acestea cîteva: *primi* (p. 42) e simțit de autor ca abstract, iar *porni* (p. 41), concret; *risipi* (p. 42), abstract, iar *prăpădi*, *zdrobi* (p. 41) sînt considerate concrete; *izgoni* (p. 44), abstract și *năvăli* (p. 41), concret; *izbi* (p. 42), abstract, *prăvăli* (p. 41), concret; *trăi* (p. 42), abstract, *omorî* (p. 41), concret; *tăvăli*, *tîri* (p. 42) sînt concrete, iar *smuci* (p. 42), abstract.

În lucrarea citată a acad. Al. Graur exemplele sînt mai numeroase: *gazdă* (p. 140), *boier* (p. 141), *rob* (p. 141) sînt concrete iar *stăpîn* (p. 140) e abstract; *dușman*, *prieten*, *tovarăș* (p. 140) sînt considerate abstracte, iar *țîlhar* (p. 140) e concret; *nene* (p. 140), *soț* (p. 142) sînt considerate abstracte, iar *bărbat* (p. 142), *tată*, *unchi* (p. 143) sînt concrete; *drum* (p. 141), concret, iar *cale* (p. 141) e abstract; *drac*, *dumnezeu* (p. 141) sînt considerate de autor ca abstracte, iar *înger* (p. 138) e considerat concret; *cărare*, *culme* (p. 137) sînt abstracte, iar *rină* (p. 138), *drum*, *deal* (p. 141) sînt concrete; *grindină* (p. 138), *zăpadă* (p. 141) sînt concrete, iar *furtună* (p. 140), *ploaie*, *vînt* (p. 142) sînt considerate abstracte; *radio* (p. 139), abstract, iar *telefon*, *telegraf* (p. 140), concrete; *popor* (p. 139), abstract, iar *oaste* (p. 142) concret, *dar* (p. 140), abstract, iar *zestre* (p. 143), concret etc.

La pagina 135 se spune: „substantivul *ocol* are în special sensuri concrete...”, iar la pagina 140 îl găsim dat printre substantivele abstracte; la fel cuvinte ca *merinde*, *nutreț* și *vipt* sînt date la pag. 137 printre abstracte, făcîndu-se pe pagina următoare observația: „desigur *merinde*, *nutreț* și *vipt* ar putea fi cu ușurință considerate și concrete”.

E interesant de semnalat faptul că aceleași cuvinte sînt date de un autor într-o categorie, iar de altul, într-o altă categorie. Astfel: cuvinte ca *ceată*, *chip*, *caznă*, *grămadă*, *muncă*, *năduș*, *prieten*, *scîrbă*, *sfat*, *sfert*, *sută*, *vorbă*, *zvon* sînt considerate de acad. Al. Graur ca abstracte (op. cit. p. 140), iar acad. Al. Rosetti le consideră concrete (vezi op. cit. p. 41 și 42). La fel *stavilă* la acad. Al. Rosetti e printre abstracte (p. 42), iar la acad. Al. Graur, printre concrete (p. 141) etc.

S-ar putea aduce și alte exemple de contradicție de acest fel, dacă am urmări comparativ substantive ca cele citate mai sus, prin diversele

gramatici²¹, dar credem că materialul dat e suficient, ilustrativ și convingător.

Fără să intenționez a face o anchetă, în acest sens, cu un text anume formulat, am luat, întâmplător, lucrările studenților de la secția fără frecvență cărora li s-a dat un text pentru analiză morfologică. Am urmărit în lucrările lor clasificarea substantivelor în abstracte și concrete pe baza următorului text: „Și ce frumoși ciobani pasc turmele lui Grigorescu Parcă-s monarhi ai munților, așa privesc peste plaiurile lor. Îndărățul vremurilor, la capătul celei mai nobile vițe românești e un păstor. Priviți-l ce frumos și ce liniștit șade“ (Al. Vlațuță).

Cele zece substantive din text au fost categorisite de cei 80 de studenți după cum arată tabelul de mai jos:

Substantivul	Clasificarea		
	concret	abstract	neclasificat
cioban	97,50%	1,25%	1,25%
turmă	95,00%	1,25%	3,75%
Grigorescu	96,50%	1,25%	2,25%
monarh	49,00%	42,75%	8,25%
munte	100,00%	—	—
plai	77,50%	13,75%	8,75%
vreme	52,50%	45,00%	2,50%
capăt	50,00%	48,75%	1,25%
viță	8,75%	26,25%	65,00%
păstor	72,50%	16,25%	11,25%

Pe marginea acestui tabel se pot face mai multe constatări. Mai întâi se observă că unele substantive au un caracter evident concret sau abstract, iar gruparea lor în aceste categorii nu pune probleme: substantivul „munte“ a putut să fie clasificat 100% între concrete.

Substantivele care denumesc timpul și care, după cum am văzut, au constituit obiectul de discuție al multor autori de gramatici, în privința clasificării lor, din punctul de vedere în discuție, se observă aceleași îndoieli. *Vreme* e concret pentru 52,50% și aproape tot pentru atîția, 45,00%, abstract.

²¹ De forma: *frig* la Bălășescu e abstract (p. 14); în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1, e concret (p. 123), iar la acad. Al. Graur e din nou printre abstracte (op. cit., p. 141); *ploaie* e concret în *Limba romînă, manual unic pentru școlile cu limbile de predare ale minorităților naționale*, 1956 (p. 76) și abstract la acad. Al. Graur; *aer* e clasat printre materiale (concrete) la P. P. Cămpeanu (ap. cit., p. 26) și printre abstracte la acad. Al. Graur (op. cit., p. 139); *revoluție* e concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. 1 (p. 123) și abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 139); *vînt* e concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. I (p. 123) și abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 142); *revoluție* e concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. I (p. 123), iar *război* este abstract la acad. Al. Graur (op. cit., p. 140); *alergare* e concret în *Gramatica lui Platon* (p. 9), iar *plimbare* e abstract la I. C. Massimu (p. 34); *frig* e abstract la acad. Al. Graur (p. 141), iar *căldură* e concret în *Gramatica limbii romîne*, vol. I (p. 123); *trudă* e abstract în *Cursul de gramatică, pentru maghiari*, Cluj, 1957 (p. 9), iar *caznă* e concret la acad. Al. Rosetti (op. cit., p. 41) etc.

Clasificarea substantivelor, și-n general a cuvintelor, în concrete și abstracte e în strînsă legătură și cu contextul. Figurația stilistică lexicală ne oferă un bogat material în acest sens. Este clar de ce în tabelul de mai sus substantivul *monarh* e concret pentru 49,00% și abstract pentru 42,75%. Aceasta fiindcă unii au considerat cuvîntul în sens figurat, ceea ce i-au determinat să-l treacă printre abstracte. Același lucru și despre *capăt, păstor* ș. a.

Din cele înfățișate mai sus rezultă următoarele concluzii:

- Clasificarea substantivelor în abstracte și concrete este arbitrară.
- Din lipsa unui criteriu obiectiv, delimitarea abstractelor de concrete este practic, imposibilă.
- Noțiunile de abstract și concret sînt neesențiale pentru gramatică²² și clasificarea substantivelor în concrete și abstracte nu prezintă nici o valoare gramaticală, nu formează o categorie morfologică și nici sintactică, neîmplîcînd nici un fel de funcție gramaticală, și ca atare este inutilă, gramatica putîndu-se dispensa de ea.

Catedra de limba romînă

О КОНКРЕТНЫХ И ОТВЛЕЧЕННЫХ ИМЕНАХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

(Краткое содержание)

Вопрос классификации имён существительных на конкретные и отвлечённые был рассмотрен в последнее время в нескольких исследованиях и работах, но он был обсуждён больше с теоретической точки зрения и слишком мало были углублены его практические стороны.

На основе исследования богатого документального материала делаются следующие выводы:

— Классификация имён существительных на конкретные и отвлечённые очень произвольна.

— За отсутствием объективного критерия, разграничение отвлечённых имён существительных от конкретных практически невозможно. Понятия отвлечённого и конкретного для грамматики несущественны. Они принадлежат логике.

— Классификация имён существительных на конкретные и отвлечённые, не представляет никакого грамматического значения, так как, не имея никакой функции, они не составляют ни морфологической, ни синтаксической категории.

²² Faptul că un substantiv e concret sau abstract nu aduce după sine modificarea în privința clasificării sale într-o declinare sau alta; nu are repercusiuni nici asupra genului, numărului sau flexiunii sale, deci clasificarea aceasta nu are nici o însemnătate practică pentru gramatică.

SUR LES SUBSTANTIFS ABSTRAITS ET CONCRETS

(Résumé)

La question de la classification des substantifs en *concrets* et *abstrait*s a été étudiée ces derniers temps dans quelques articles et travaux, mais elle a été discutée surtout au point de vue théorique et l'on a trop peu insisté sur ses aspects pratiques.

De l'examen d'abondants matériaux documentaires ressortent les conclusions suivantes:

— La classification des substantifs en abstraits et concrets est arbitraire.

— Faute de critère objectif, la délimitation des abstraits et concrets est pratiquement impossible. Les notions d'abstrait et de concret ne sont pas essentielles pour la grammaire. Elles appartiennent à la logique.

— La classification des substantifs en concrets et abstraits, dépourvue de fondement scientifique, ne présente aucune valeur grammaticale car elle ne constitue pas une catégorie morphologique ni syntaxique; n'ayant aucune fonction grammaticale ni valeur pratique, elle est inutile à la grammaire, laquelle peut s'en dispenser.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A KALOTASZEGI NYELVJÁRÁS *IRA VALA, IRÁ VALA* — FÉLE IGEALAKJAROL

VAMSZER MARTA

1. A régi magyar nyelvben használt, illetőleg egyes nyelvjárásainkban még ma is hallható összetett igealakok közül az elbeszélő múltból és a *vala* igealakból összetett *ira vala, irá vala* típusú igeidő a ritkábbak és több szempontból vitatottak közé tartozik. Nem ismerjük egészen pontosan sem előfordulási helyét, sem a különböző nyelvjárásokban betöltött funkcióját.

Horger Antal szerint ez az igeidő „úgy látszik csak a keleti székelységben használatos“ (A magyar nyelvjárások Bp., 1934. 157). Korábbi tanulmányok azonban nemcsak a székely, hanem más nyelvjárásokból is jelzik meglétét. Erdélyi Lajos a háromszéki nyelvjárás igealakjairól írva (Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. NyK. XXXV. 332 kk.) több más nyelvjárásra vonatkozó adatközlésre hivatkozik (NyK. XXXV. 354). Lőrincz Károly megfigyelése szerint az 1860-es években Kapnikbányán és vidékén a *tudá vala* (a *tud vala, tudott vala* összetett igealakokkal együtt) ritkán még előfordult (NyK. II, 368). Auguszt Gerő 1875-ből való közlése szerint a baranyai Bakonyán is hallható a *látám vala, hallám vala* igealak (Nyr. IV, 47). Ezekhez az Erdélyitől idézett közlésekhez még hozzá kell tennünk, hogy Végh József 1940-ben közzétett tanulmánya szerint előfordul az *ada vala* típusú igealak a Bihar megyei Derecskén is, bár főként már csak az idősebbek beszédében (MNny. II, 248).

A kalotaszegi nyelvjárásra vonatkozólag Czuczsa János tesz először említést erről az igealokról A kalotaszegi nyelvjárás című tanulmányában (I. Jankó János, Kalotaszeg magyar népe Bp., 1892. 205 kk.). Ilyen példákat említ: *Ippen futék vala nállatok, jó hogy tanálltátek. Ugyan sije-ték, ugyan szorongatám vala a pítz, mégis mikor itthun meg-olvasom, héjjánzik egy piczula* (i m. 220, 221). Melich János is foglalkozik a kalotaszegi nyelvjárásnak ezzel az igealakjával, és a következő példát idézi: *Eppég most ménének vala el, s már is vissza jötték* (NyK. XXIV, 127).

Kúnos Ignác Sztána (Stína) és Bánffyhungad (Huedin) nyelvjárásáról közölt egy-egy rövid ismertetést (Nyr. IX, 502 kk. és Nyr. X, 22 kk.), de nem emlékezik meg az *ira vala*-féle összetett igeidőről. Szabó T. Attila

sem említ ilyen igealakot. A bábonyi népnyelv igealakjai című tanulmányában (MNny. I, 48 kk.).

2. Az *ira vala* típusú összetett igeidő mai meglétére, illetőleg meg nem léteire vonatkozólag tehát nem kaphatunk biztos választ a kalotaszegi nyelvjárásról szóló korábban megjelent tanulmányokban. A legutóbbi években a kalotaszegi falvakban végzett gyűjtőmunkám tapasztalatai alapján az eddiginél valamivel több fényt deríthetünk ennek a ritka igealaknak a használatára.

1957, 1958 és 1959 nyarán hét kalotaszegi falut kerestem fel. Egy-egy faluban 6—7 napig tartózkodtam, és így sikerült az *ira vala*, *irá vala* féle összetett igeidő használatát megfigyelnem. Lejegyzett példamondataim a következők:¹

Magyarvalkóról (Văleni): *Jobban járál vala, ha el sē teridzsd [a szénát] (82 éves férfi); Átal kĕlle vala kijátani [a szomszédot] (82 éves férfi); Vărga Jancsi, az ős tuda vala mesélni sokat [ha megkérdezte volna] (82 éves férfi); Mĕk kĕlle vala, hogy ěrakjam a fát (78 éves férfi); Hoza vala, de nem vóvt hunnat (60 éves asszony); Jövĕk vala, de nem engedede idĕsanyám (60 éves asszony).*

Körösfőről (Izvorul Crișului): *Hazajöt vóuna a másik tĕhĕn, aszt is mĕkfejĕm vala (62 éves férfi); De marathata vala a kisasszony is mĕg (55 éves asszony); Am mĕk tuda vala sokat mondani [ha megkérdezi] (44 éves asszony); Akkor nem is mondám vala [ha tudom, hogy lejegyzi] (44 éves asszony).*

Magyarbikalról (Bicalat): *Most is kĕlle vala mĕnnyem paradicsomĕr (75 éves asszony); Ha nem hazuttál vóuna, ělhivőük vala (66 éves férfi); Ha utólĕrtelek vóuna, mĕkfogálg vala (64 éves asszony); Ha it lĕt vóna, adĕk vala neki (63 éves asszony).*

Váralmásról (Almașu): *Jövĕk vala, de nem jöhettem hamarabb (84 éves férfi); Mĕnĕk vala, csak nem ěrkĕsztem (84 éves férfi); Adĕk vala neki ěgy darap kĕnyĕret, ha bĕjöt vóuna (62 éves asszony).*²

Az 1940-es évek elejéről származó gyűjtött anyagban két ilyen igealakot tartalmazó mondatot találtam, mindkettő Gálffy Mózes gyűjtéséből való.

Bánffyhunyadról (Huedin): *Nĕm hogy jövĕl vala hamarabb (67 éves asszony).*

Váralmásról (Almașu): *Ha le nem állitá vala a motört, elüti (46 éves asszony).*

Tehát összesen tizenkilenc mondat alapján vizsgálhatjuk meg ennek a ritkán hallható igealaknak a használatát.

Az *ira vala* típusú igealak nem fordul elő a tágabb értelemben vett Kalotaszeg egész területén. A Kalota és Körös folyók közötti vidéken, az ún. Felszegen (i. Jankó János i. m. 42) mondható viszonylag a leg-

¹ Minden példamondat után jelzem az adatközlő korát és nemét.

² Meg kell jegyeznem, hogy a Váralmásról való példamondatokat — az előbb felsoroltakkal ellentétben — nem a beszélgetések passzív megfigyelése rendjén jegyeztem le, hanem az *ira vala* típusú igealakra vonatkozó kérdéseim után mondották őket, s akkor is bizonytalankodva.

gyakrabban használnak. Ezen a területen ugyanis két faluban végeztem gyűjtést (Magyarvalkón és Körösfőn), s mindkét faluban több mondatot sikerült lejegyeznem. A Bánffyhunadról való példával együtt összesen tizenegy *ira vala*-féle igealakot tartalmazó mondat került elő Felszeg területéről. Nem lényegtelen az sem, hogy utólagos érdeklődésemre nemcsak az idősebb, hanem a fiatal adatközlők is azt válaszolták, hogy ismerik, hallották ezt az igealakot. Egy 27 éves magyarvalkói asszony szerint néha még a fiatalok is mondják, de természetesen főként az idősebbek beszédében hallható. Ritkábban használják az *ira vala* típusú igealakot az Almás medencéjét magában foglaló ún. Alszege. Itt is különbséget kell tennem a két alszeგი kutatópont, Magyarbikal és Váralmás között. Magyarbikalról ugyanis négy passzív megfigyeléssel lejegyzett példamondatom van, és feltett kérdéseimre egyöntetűen azt válaszolták, hogy ismerik ezt az igealakot, bár a fiatalok szerint főként az idősebbek használják. Ezzel szemben Váralmásban több adatközlő tagadólag válaszolt kérdéseimre, mások bizonytalankodtak. Az idézett mondatokat is csak kérdezősködésem után mondták azzal a megjegyzéssel, hogy igen régies beszéd ez.

Az elbeszélő múltból és *valá*-ból összetett *ira vala* típusú igealak fennmaradása minden bizonnyal összefügg az egyszerű elbeszélő múlt (írék, íram) használatának gyakoriságával. Megvizsgált kutatópontjaim közül éppen Magyarvalkón és Körösfőn a legelevenebb ennek az igealaknak a használata — a fiatalabb nemzedék beszédében is — s ez kedvezőleg hat az *ira vala* típusú igealak fennmaradására. Magyarbikalon a fiatalok már ritkábban használják az elbeszélő múltat, Váralmásban pedig még jobban háttérbe szorult.

Tapasztalataim szerint nem használatos az *ira vala* igealak a Kalotaszeghez számítható Nádas és Kapus menti falvakban. Erről az átmeneti területről ugyanis egyetlen példamondatot sem sikerült lejegyeznem, holott három falu (Inaktelke—Inucu, Magyarvista—Viştea, Magyarkapus—Căpuşul Mare) szerepelt kutatópontjaim között. Inaktelkén többszöri kérdezősködésemre egyesek azt válaszolták ugyan — meglehetősen bizonytalanul —, hogy az öregektől hallottak ilyen igealakot, de mondatot ezután sem tudtak mondani. Magyarkapuson és Magyarvistán azonban egyáltalán nem sikerült nyomára bukkannom az *ira vala*-féle igealaknak. Ez azért is érthető, mert a három falu közül egyedül Inaktelkén eleven még az elbeszélő múlt használata, Magyarkapuson azonban már meglehetősen háttérbe szorult, Vistán pedig egyáltalán nem hallottam egyszerű elbeszélő múltú igealakot sem.

Az igealak régies jellegét és szemmel látható háttérbeszorulását a ritka előfordulás mellett az adatközlők kora is jól szemlélteti. A példamondatok zömét 55—84 év közötti férfiak és asszonyok beszédében figyeltem meg, csupán Körösfőn hallottam egy 44 éves asszony ajkáról két ízben is ezt az igealakot. Gálffy Mózes több, mint tizenöt évvel ezelőtt lejegyzett mondatai pedig egy 46 és egy 67 éves asszonytól valók. Bizonyos mértékig tudatos is az igealak régies jellege, merő több adatközlőm szerint régen egészen gyakori és jellegzetes volt, ma azonban alig hallani.

3. A kalotaszegi nyelvjárás *ira vala*, *irá vala*-féle igealakjának funkciójáról Czuczsa igen keveset mond. A jelen idejű igealak és *vala* (*ir vala*) összetételhez hasonlóan az elbeszélő múlt és *vala* (*ira vala*) összetételét is a tartós múlt kifejezőjeként említi (i. m. 220)³. Melich másképpen vélekedik. Szerinte az *irt volt* vagy *vala* igealakhoz kapcsolható az *ira vala* forma is, és a régmúlt kifejezésére szolgál (NyK. XXIV, 127).

Erdélyi említett tanulmányában a székely nyelvjárás *ira vala* igealakját elsősorban a nemrég vagy éppen az imént végzett cselekvés, azaz a közeli múlt jelölőjének tartja (NyK. XXXV, 354). Végh József a derecskei nyelvjárás *ira vala* típusú igealakjában csak részben látja a közeli múlt jelölőjét, mivel ugyanez az igealak megfigyelése szerint a távoli múlt jelölőjeként is előfordul (MNny. II, 248).

Czuczsa idézett példái alapján (*Ippen futék vala nállatok, jó hogy tanállalak. Ugyan sieték, ugyan szorongatám vala a p̄zt, mégis mikor itthun megolvasom, héjjánzik éggy piczula*. I. m. 220, 221) a kalotaszegi nyelvjárás *ira vala*féle igealakjának fő funkciója ugyanaz lehetett, amelyet Erdélyi a háromszéki nyelvjárásra vonatkozólag is megállapított: a közeli múlt, az éppen most végzett cselekvés jelölése.

Emellett előfordulhat a székely nyelvjárásban az *ira vala* igealak (az *ir valá*-hoz hasonlóan) a feltételes mód múlt ideje helyett is (Erdélyi. NyK. XXXV, 354; Hörger, i. m. 157). Ilyen használatról a kalotaszegi nyelvjárásban Czuczsa nem tesz említést. Mégis fel kell tételeznünk, hogy megvolt az *ira vala* igealaknak ez a feltételes módú jelentése is (l. Erdélyi. NyK. XXXV, 355). A Bölöni Lászlótól szerkesztett Kalotaszeg című folyóiratban ugyanis közöltek néhány 1890-ben kelt levelet kalotaszegi születésű emberektől, s ezekben a levelekben az *ira vala* típusú igealak feltételes módú jelentésben fordul elő. Sinkó Péter: magyargyerőmonostori (Mänästireni) gazda így ír Gyarmathy Zsigánénak: *Nagy sérelem esék rajtnk, az a festő úr, a kit máskülönben is szívesen látánk vala; de hogy a nagyszágos asszonyék ajánlották nekünk, százsor szívesebben fogadtuk — megcsúfolá...* (Kalotaszeg, II, 15). Egy bánffyhungyadi asszony pedig ezt írja Dr. Jankó Jánosnak: *Hát adék vala a világernt! hogy éppen üres kézzel ne lépje át a küszöbünket, megajándékoztam egy sárga kancsóval...* (Kalotaszeg, I, 45). Ezekben a mondatokban a *látánk vala* a 'látunk volna', az *adék vala* pedig az 'adtam volna' feltételes módú múlt idő helyett áll, vagyis feltételes jelentésű.

Tehát részben Czuczsa megfigyelései és példamondatai, részben Erdélyi megállapításai és a Kalotaszeg című folyóiratban található eredeti szövegek alapján leszögezhetjük, hogy a múlt század végén az *ira vala* igealak a kalotaszegi nyelvjárásban egyrészt a nemrégben végzett cselekvés, azaz a közeli múlt kifejezésére szolgált, másrészt pedig a feltételes mód múlt ideje helyett állhatott, vagyis feltételes jelentése volt.

³ Itt jegyzem meg, hogy a jelenidő és *vala* összetételét (*ir vala* típus) nem hallottam egyik faluban sem. Kovács Agnes 1940—41-ből való mesegyűjteményében egyetlen ilyen igealakot tartalmazó mondatot találtam, de nem közeli múltat jelöl, mint Czuczsa példamondataiban, hanem feltételes jelentésű: Nem jóúul mondám, már ot kel vala hogy monygyam, hogy... (*Kalotaszegi népmesék*, Bp., 1944. II. 120). Ugyanakkor a Kovács Agnestől lejegyzett szövegekben egyetlen *ira vala* típusú igealakot sem találtam.

4. A csaknem hetven évvel későbbi gyűjtéséből származó mondatokban, valamint a Gálffy Mózesről lejegyzett két mondatban az *ira* *vala* igealaknak kivétel nélkül feltételes jelentése van.

Gyakran önálló főmondatban fordul elő. Pl.: *Átal kélle vala kijátani* 'Átal kellett volna kiáltani'. *Am mék tuda vala sokat mondani* 'Az még tudott volna sokat mondani'. *De marathata vala a kisasszony is még* 'De maradhatott volna a kisasszony is még'. *Akkor nem is mondtam vala* 'Akkor nem is mondtam volna'. *Most is kélle vala mennyem paradicsomér* 'Most is kellett volna mennie paradicsomér'. Mindezekben a mondatokban — egészen pontosan megállapítható ez a beszédhelyzetekből — a kevéssel ezelőtt végre nem hajtott cselekvés jelöléséről van szó. Nevezhetnők esetleg „feltételes közeli múlt”-nak a rövidség kedvéért.

Egészen világosan megfigyelhető ez a közeli múlt jelleg olyan összetett mondatokban, amelyekben *irt* *volna* típusú feltételes múlttal együtt fordul elő, s ahhoz viszonyítva az *ira* *vala* utóidejűséget jelöl. Pl.: *Ha itt lét vóna, a dék vala neki* 'Ha itt lett volna, adtam volna neki'. *Ha utólértelek vóna, m ékfogálak vala* 'Ha utólértelek volna, megfogtalak volna'. *Ha nem hazuttál vóna el hi vőük vala* 'Ha nem hazudtál volna, elhiittük volna'. *Hazajött vóna a másik téhén, azt is m ékféjém vala* 'Hazajött volna a másik tehén, azt is megfejtem volna'.

Összetett mondatokban rendszerint főmondatban szerepel az *ira* *vala* igealak. Pl.: *Hozá vala, de nem vóut hunnat* 'Hozott volna, de nem volt honnan'. *Jövék vala, de nem engedé idésanyám* 'Jöttem volna, de nem engedett édesanyám'. *Jobban járál vala, ha el sē teridzsd* [a szénát] 'Jobban jártál volna, ha el sem terítetted volna'. (Itt érdekes a mellékmondat felszólító módú igealakja a várható feltételes mód múlt idő vagy esetleg jelentő mód jelen idő helyett.)

Egyetlen példa van arra, hogy az *ira* *vala* igealak mellékmondatban szerepel: *Ha le nem állitá vala a motórt, elüti*.

Ezek között a mai nyelvallapotot tükröző mondatok között tehát nincsen olyan, amelyben a Czuczától jelzett funkcióban szerepelne az *ira* *vala* igealak, vagyis a nem régen végzett cselekvést jelölné. Azt természetesen nem állíthatom, hogy ma már nem bukkanhat fel ez az igealak ilyen jelentésben is. Ha azonban a lejegyzett példamondatok mindegyikében feltételes jelentése van, annyit nyugodtan kimondhatunk, hogy a kalotaszegi nyelvjárás *ira* *vala* igealakjának fő funkciója ma a feltételes múlt, mégpedig közeli múlt jelölése.

Felmerülhet az a kérdés, hogy a körülbelül hetven évvel ezelőtti helyzethez viszonyítva miért állott be ez a funkció-eltolódás az *ira* *vala* igealak használatában. Czuczán szűkszavú megállapítása és a rendelkezésre álló néhány példamondat szerint ugyanis a múlt század végén még kettős funkcióban használták: egyrészt a nemrégben történt cselekvés jelölésére, másrészt a feltételes mód múlt ideje helyett. Talán feltehető, hogy azóta a két funkció közül azért került a feltételes árnyalatú használat előtérbe, mert így a feltételes módban is lehetővé vált az általános használatú *irt* *volna* típusú igealakhoz viszonyítva az *ira* *vala* igealakkal

az utóidejűség, illetőleg a közeli múlt jelölése. Mivel a jelentő módban az egyszerű elbeszélő múlt révén már amúgy is adva volt a közeli múltban történt cselekvés jelölésének a lehetősége, itt nem jelentett az *ira vala* típusú igealak újabb árnyalatot. A feltételes módban azonban kétségkívül sajátos jelentésbeli árnyalat: a feltételes közeli múlt kifejezésének a lehetősége teremtődött meg az *ira vala* igealak ilyen funkcióban való használatával.

5. Megállapításaimat a következőkben összegezhetem:

a) az *ira vala*, *irá vala* típusú igealak, amelyről először Czuczka János adott hírt 1892-ben, szórványosan ma is él a kalotaszegi nyelvjárás nyugati részén, az ún. Felszeg és Alszeg falvainak nyelvjárásában.

b) Az igealak eredeti funkciója a nemrégén végzett cselekvés jelölése lehetett, de használatos volt feltételes jelentésben is, amint ezt a Kalotaszeg című folyóiratban közölt eredeti levelek bizonyítják.

c) Ma ez az igealak feltételes jelentésben hallható, mégpedig mindig közeli múltra vonatkozólag.

Magyar nyelvtudományi tanszék

О ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМАХ *IRA VALA*, *IRÁ VALA* В ГОВОРЕ МЕСТНОСТИ КЭЛАТА (РАЙОН ХУЕДИН, ОБЛАСТЬ КЛУЖ)

BCU Cluj University Library Cluj

(Краткое содержание)

Глагольная форма *ira vala*, состоящая из имперфекта (несовершенного прошедшего времени) глагола и вспомогательного глагола *vala*, относится к более редким формам сложных времён. Эта форма была известна в древнененгерском языке, а в народных говорах она существует и сегодня. Она наиболее известна в секуйском говоре (Венгерская Автономная Область), но встречается и в других говорах. Цуца Янош упоминает впервые (в томе Янко Янош *Kalotaszeg magyar népe, Budapest, 1892*, стр. 220), указывает что эта глагольная форма находится и в говоре местности Кэлата.

На основе исследования, произведенного в 1957—1959 гг., автор устанавливает, что эта глагольная форма и сегодня известна в говоре местности Кэлата, но только в её западной части. Она встречается редко и только у более пожилых людей.

По имению Цуца, функция формы *ira vala* состояла в выражении прошедшего времени изъявительного наклонения, и в приведенных примерах она всегда выражает недавно законченное действие. По мнению Эрдели Лаёша (в журнале „Nyelvtudományi Közlemények“, том XXXV, стр. 355), эта глагольная форма заменила и сложный перфект (совершенное сложное прошедшее время) условного наклонения не только в секуйском говоре, но и в говоре местности Кэлата.

Автор устанавливает, что форма *ira vala* в говоре местности Кэлата заменяет сегодня только сложный перфект условного наклонения и выражает более близкое прошедшее время.

SUR LES FORMES VERBALES *IRA VALA*, *IRÁ VALA* DANS LE PARLER DE LA RÉGION DE CĂLATA (KALOTASZEG) (RAYON DE HUEDIN, RÉGION ADMINISTRATIVE DE CLUJ)

(Résumé)

La forme verbale *ira vala* composée de l'imparfait du verbe et du verbe auxiliaire *vala*, appartient aux temps composés plus rares. Elle était connue en ancien hongrois et vit aujourd'hui encore dans les parlers populaires. C'est dans le parler székely (Région Autonome Hongroise) qu'elle est la plus connue, mais elle apparaît aussi dans d'autres parlers. Czuczsa János mentionne pour la première fois (dans le volume de Jankó János *Kalotaszeg magyar népe*, Budapest, 1892, p. 220) que cette forme verbale se trouve aussi dans la région de Călata.

D'après les données de l'enquête effectuée au cours des années 1957—1959, l'auteur constate que cette forme verbale est encore connue dans le parler de la région de Călata, mais seulement dans la partie ouest du parler. Elle n'apparaît plus que rarement et on ne l'entend que dans la bouche de personnes plus âgées.

La fonction de la forme *ira vala*, de l'avis de Czuczsa, était d'exprimer le passé au mode indicatif; dans les exemples recueillis elle exprime toujours une action récemment terminée. Selon Erdélyi Lajos (dans la revue „Nyelvtudományi Közlemények“, vol. XXXV, p. 355) cette forme verbale a remplacé aussi le parfait du mode conditionnel non seulement dans le parler székely mais aussi dans celui de la région de Călata.

L'auteur constate que la forme *ira vala* dans le parler de la région de Călata ne remplace aujourd'hui que le parfait du mode conditionnel et exprime un passé plus rapproché.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

AZ IRT ÉS ARAT ETIMOLÓGIÁJAHOZ

SZABÓ ZOLTAN

E két szó etimológiáját érintő megjegyzések megírásában az a szándék vezetett, hogy az eddig elhangzott, elfogadható nézetek helyességét néhány adattal megerősítsem, származék voltukat igazoljam, és képzésmódjukat néhány analóg eset megemlítésével megmagyarázzam.

Budenz szerint az *irt* eredete alapján összefügg a ró 'incidere; kerben, einkerben' igével, minthogy az *irt* (R. és nyj. *ort*, *orot*) a finnugor eredetű ró hangátvetéses és attól idővel elszigetelődött változata. Állításának perdöntő bizonyítására az 'irt' jelentésű göcseji *ritta* (< **rita*) tájszót említi meg (MÚSz. 664—6, 821). *Simonyi* elveti *Budenz* magyarázatát. Szerinte az *orot*-féle két magánhangzós alak ellene szól annak, hogy az *irtani* a *rittani* metatézise. *Simonyi* inkább az *ír* 'scribere' igéhez csatolja, mert az is jelenthet bevésést, rovást (NyK. XVII, 51—2).

Az NyH³. nem közli *Budenz* szófejtését és egyeztetéseit, nyilván azért, mert nem tartja elfogadhatónak. Az NyH⁷.-ben az *irt* egészen más eredeztetéssel szerepel, a MÚSz.-ban felsorakoztatott rokon nyelvi megfelelők helyett más, az *irt* ~ *ort* hangalakjához és jelentéséhez közelebb álló rokon nyelvi igéket találunk. A SzófSz. elfogadja ezt az NyH⁷.-ben közölt etimológiát.

Az NyH⁷. és a SzófSz. magyarázatához hozzátenni valónk csak annyi lehet, hogy az *irt* nem főszó, hanem képzett ige, csak az *ir-* ~ *or-* tő finnugor eredetű, maga a származékszó magyar (esetleg ugor) fejlemény. Az *irt* képzett voltára először *Simonyi* tett megjegyzést. Szerinte az *irt* ige *-t*-je egyszerű mozzanatos képző (vő. fél-t). Képzett voltának bizonyítására az ugyanazon tőből képzett *irdal* 'meghasogat' és *irdatlan* 'faragatlan' szót említi meg (NyK. XVII, 51). *Simonyi* magyarázatával egyetértethetünk, nem látjuk azonban igazoltnak azt, hogy az *irt*-ban a *-t* mozzanatos formáns volna, a később bemutatásra kerülő analóg példák inkább a *-t* műveltető jellege mellett vallanak. A *Simonyi*tól közölt, az *irt* származék voltát igazoló adatokat a következő igékkal toldhatjuk meg: *írt* 'irt', *irul* 'irtódik, irtatik' (MTsz). Az *irt* ~ *ort* képzett voltát igazolja a Szabó T. Attilától közölt *Ordományos* kalotaszegi helynév is (MNy. XXXVI, 137). Ennek *d*-je azonban nem korábbi *t*-ből (**Ortomány*) való

zöngésülés eredménye, hanem *-d* képző (ugyanolyan alakulás, mint az *ir-d-atlan*).

De nemcsak ezek a felsorolt származékok bizonyítanak az *irt* származékszó volta mellett, hanem a *Szinnyeitől* jelzett, de tőle nem képzettnek tartott rokon nyelvi megfelelőik is: zürj. *šir-*, volj. *šir-*, *šer-* (NyH⁷. 27). Ezek ugyanis a magyar alakhoz viszonyítva *-t* nélküli igék. Egyedül az osztják *lort-*, *aort-*, *tart-*, *fort-* van *-t* képzővel ellátva. Az osztják adatok esetleg arról tanúskodnak, hogy az *irt* képzése nem magyar, hanem ugor fejlemény.

Meglepő, hogy *Horger* sem tekinti képzett szónak (MNy. XXXVIII, 12). A fentebb elmondottak azonban eléggé bizonyítják, hogy az *irt* egy finnugor eredetű tő származéka, és tővéből nem egy, hanem több képzővel alkotott származékot is ismerünk. A jelzett származékok képzői között más képzett szókból is kimutatható párhuzamokat találunk, vagyis a képzésmódok jellege is az *irt* képzett volta mellett szól. Pl. *veszt* — *veszít* (l. *irt* — *irít*); *hasad* — *hasajt* 'hasít' (MTsz.) — *hasít* — *hasul* vö. *elhasít* 'elhasad' MTsz. (l. *ir-d-atlan*, *Or-do-mányos*, *ir-t*, *ir-it*, *ir-ul*). A jelzett szók, képzésmódok közti összefüggések, párhuzamok arról is tanúskodnak, hogy az *irt* ige *-t*-je műveltető képző. Ezt gyanítja *Szilasi* is (NyK. XXIV, 440—1). A *-t*, *-ít* és *-ul* képzős párhuzamos származékok közül ugyanis a *-t* és *-ít* képzősök rendszerint műveltetők, az *-ul* képzősök pedig visszahatók (vö. pl. *repít* — *repül*, *tanít* — *tanul*). Az elmondottak összegezésésképpen megállapíthatjuk, hogy az *irt* ige egy finnugor eredetű tő *-t* műveltető képzős származéka.

Az *irt* szófejtésétől elválaszthatatlan az *araté*. Teljes mértékben egyérelmetünk *Horger* magyarázatával abban, hogy az *arat* ige az *orot* 'irt' nyíltabbá vált alakja, vagyis az *arat* jelentése és alakja szerint is összefügg az *irt*-tal (MNy. XXXVIII, 11—6). *Horger* magyarázatának valószínűségét növelni szeretném néhány nyelvtörténeti, elsősorban helynévi adattal.¹ A *Bogáts Dénestől* szerkesztett *Háromszéki Oklevél-Szójegyzék* (Kolozsvár, 1943) több adata arról világosít fel, hogy az *orot*-nak volt 'irt' és 'arat' jelentése is. 1592: „iol tudom, hogy Bola Gaspar *orota* vala, mint hogy jegy feltörök is ot valem...“; 1615: „az Atthya az nehaj Mihalcz Georgy *Orottatta* volt az feoldet es Byrta“; 1616: „Ennek a Buzának egy rezet meg *Orottak* volt“ (*orot* alatt). Az *irt* és *arat* összefüggésének bizonyításában szóba jöhető helynevek az *arat* alapszóból képzett származékok és olyan erdők, erdőrészek, kaszálók, szántók megnevezései, amelyek fekvésüknél fogva csakis 'irtás' és nem 'aratás' jelentésben értelmezhetők. 1697: *az arotas* (Ilieni—Illyefalva), 1722: *Az aratásra menőb(en)*, *Oratásra menőb(en)* (Chiurus—Csomakörös), 1750: *Az arratáson* (uo.), 1772/1812: *Az Aratványban* (Călușeri—Székelykál), *Az Aratásban* (Vadu—Vadad), *Az Aratványban* (Nitrești—Nyárádszentmárton), 1794: *Az Aratványban* (Păpăuți—Papolc), 1807: *Az Oratosba* (Vadu—Vadad),

¹ A helynévi adatok Szabó T. Attilának kéziratos *Erdélyi Helynévtörténeti Adattárából* valók. Ezeknek rendelkezésemre bocsátásáért, valamint azért, hogy néhány közleményben előforduló hasonló természetű adatokra felhívta figyelmemet, Szabó T. Attilának ezúton is köszönetemet fejezem ki.

1852: *Oratásba* (Bodoc—Sepsibodok), 1855: *Oratáson parlag mellett* (uo.). Hivatkozhatunk még két Nyr.-beli adatra, a farkaslaki (Lupeni) *Márton aratása* erdőnévre és az ugyancsak farkaslaki *Aratás* pataknevre (Nyr. XLV, 189). Végül idéznem kell még két *Gergely Bélától* jelzett helynévi adatot is: *Nagy Aratás*, *Kis Aratás*. Mindkettő ezer méteren felüli hegytetőnek a neve (MNy. XLIX, 377).

Magyar nyelvtudományi tanszék

ОТНОСИТЕЛЬНО ЭТИМОЛОГИИ СЛОВ *IRT* И *ARAT*

(Краткое содержание)

Некоторыми новыми данными автор подтверждает, может быть, самую доступную до сих пор, этимологию слов *irt* „уничтожать, истреблять” и *arat* „жать” (переносно) „истреблять” и объясняет, откуда произошли эти слова, устанавливая, что они составлены при помощи фактитивного суффикса *-t*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SUR L'ÉTYMOLOGIE DES MOTS *IRT* ET *ARAT*

(Résumé)

L'auteur confirme, grâce à quelques données nouvelles, l'étymologie peut-être la plus acceptable jusqu'ici des mots *irt* „extirper, défricher” et *arat* „moissonner”; il explique leur mode de dérivation en constatant qu'ils sont composés à l'aide du suffixe factitif *-t*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

RECENZII — KONYVISMERTETESÉK

R. A. Budagov, *Etudi po sintaksisu ruminskogo iazika (Studii de sintaxă a limbii române)*. Moscova, 1958, 235 p. (Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de lingvistică).

Lucrarea *Studii de sintaxă a limbii române* a cunoscutului romanist R. A. Budagov ne dovedește interesul pe care lingviștii sovietici îl manifestă față de limba română.

Autorul nu-și îndreaptă atenția acum pentru prima oară asupra limbii române. Sînt cunoscute studiile sale: *Funcțiile pronomelor personale în limba română contemporană și Influența slavă asupra limbii romine*, care s-au bucurat de o apreciere deosebită.

Lucrarea lui R. A. Budagov cuprinde cîteva studii asupra unor probleme privitoare la sintaxa limbii române care au fost mai puțin sau aproape de loc studiate. Tocmai din această cauză contribuțiile savantului sovietic sînt foarte bine venite. Un merit deosebit al lucrării este că problemele nu sînt studiate izolat, ci pe plan comparativ romanic, făcîndu-se uneori prețioase apropieri cu limbile balcanice.

În capitolul I al lucrării, consacrat *funcțiilor cazurilor* (p. 7—63), se scoate în relief o particularitate a limbii române față de celelalte limbi romanice: existența în limba română a două cazuri, pe de o parte nominativ-acuzativul, iar pe de altă parte, genetiv-dativul. R. A. Budagov este așa dar adept al teoriei morfologice a cazurilor. Făcînd o analiză mai profundă a cazurilor din limba română, autorul constată că, în urma dezvoltării acestora, diferitele lor valori apar nu numai într-o formă nouă, ci și cu o nouă valoare gramaticală. Odată cu modificarea esențială a fiecărui caz se constată o lărgire a funcțiilor cazuale. Cazurile sînt examinate în interdependența lor cu prepozițiile și articolul posesiv. Cu toate relațiile dintre

ele fiecare din aceste categorii gramaticale își păstrează specificul său.

Particularitățile pronomelor personale constituie cel de al doilea capitol al lucrării (p. 64—102). Problemele legate de sintaxa pronomelor personale reprezintă un capitol interesant al limbii române. Pornind de la numeroase exemple oferite mai ales de limba română literară modernă, R. A. Budagov se ocupă atît de fenomenul reluării pronumelui personal (de ex. *femeii îi era milă* etc.) cît și de unele aspecte stilistice ale întrebunțării pronumelui personal (ca de ex. *nu moare el, ciobanul de foame*).

Capitolul următor (p. 104—133) este consacrat *funcțiilor conjunctivului românesc*. Spre deosebire de celelalte limbi romanice sfera întrebunțării conjunctivului în limba română este mult mai largă, fapt pe care autorul îl explică prin dezvoltarea internă a limbii române. Pornind de la considerarea conjunctivului ca o categorie modală, autorul scoate în relief legătura lui cu alte forme verbale. Se insistă în special asupra funcției de viitor a conjunctivului (*să aduc, o să fie*). Funcția de viitor a conjunctivului românesc se datorește în primul rînd înlocuirii infinitivului și în al doilea rînd faptului că modalitatea ipotetică a viitorului în limba română este mai puternică.

Vorbînd despre *locuțiunile predicative și apozitionale din limba română*, în capitolul patru al lucrării (p. 134—172), autorul pune în lumină corelația dintre grupurile predicative și cele apozitionale, relevînd o serie de fapte interesante. În locuțiunile predicative elementul predicativ poate urma sau preceda verbul (de ex. *cînd mama te bleastă-mă, praf se alege din tine*).

Ultimul capitol tratează *ordinea cuvintelor în propoziție* (p. 173—219). Punînd în discuție ordinea liberă a cuvintelor în propoziții, autorul ajunge la concluzia că,

pentru limbile flexionare, această ordine este limitată. Factorii gramaticali în aceste limbi joacă un rol deosebit de important în topică. În limba romină ordinea cuvintelor în propoziție a fost studiată mai mult logic și psihologic, dar această problemă este în primul rând de domeniul lingvistici și în particular al sintaxei.

În limba romină, în cazul adjectivelor în grupă cu substantivul și al complementului direct cu verbul, ordinea cuvintelor este determinată, pe de o parte, de cuvântul prin care este exprimat obiectul (substantiv sau pronume), iar pe de altă parte, de felul cum este format predicatul. De obicei atunci când obiectul este exprimat prin substantiv se păstrează ordinea predicat plus obiect; când însă obiectul este exprimat prin pronume atunci nu se păstrează întotdeauna această ordine: *Eu am găsit o scrisoare... am găsit-o alături de seară pe drum. Când am găsit-o, de curiozitate, am deschis-o și m-am dus sub un jelinar s-o citesc. N-apucasem s-o isprăvesc bine și hăț...* (Caragiale).

O atenție particulară acordă autorul topicii adjectivului. Pe baza unei minuțioase analize se stabilesc cazurile de antepunere și postpunere ale adjectivului.

Lucrarea se încheie cu o anexă care tratează despre *formarea pluralului substantivelor* (p. 220—231).

Bazată pe o documentare bogată, cu exemple luate din scriitorii clasici, moderni și contemporani, din limba presei actuale, lucrarea lui R. A. Budagov se remarcă nu numai prin soluțiile pe care le cuprinde, dar și prin problemele ridicate. Valoarea acestei lucrări constă și în unele observații generalizatoare, deosebit de utile pentru studiile de lingvistică generală.

ONOFREI VINTELER

Eugen Luca, Poezia lui Marcel Bresașu (E.S.P.L.A., 1959).

Faptul că opera poetică a lui Marcel Bresașu nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea criticii — cum constată Eugen Luca, în partea introductivă a cercetării sale monografice — este cât se poate de adevărat. De aceea apariția, la E.S.P.L.A., a unui amplu studiu critic, consacrat creației acestui reprezentant de frunte al poeziei noastre noi, solicită tot interesul, invitând la lectură și confruntare; mai ales că lucrarea fusese anunțată încă din 1956, când apăruse în *Viața romi-*

nească, sub semnătura aceluiași critic, un „fragment dintr-un studiu despre poezia lui Marcel Bresașu“.

Concluziile care se desprind în urma lecturii celor aproape 150 de pagini ale studiului nu pot satisface însă, decât în parte, exigențele cititorului. Cercetarea lui Eugen Luca, „realizată la modul eminent didactic“ — cum o califică, pe drept cuvânt, recenzentul *Luceafărului* —, ne apare în mare măsură nereușită, atât prin aceea că nu depășește, în general, nivelul unor înseilări grăbite și nu îndeajuns chibzuite, cum s-a putut desprinde și din scurtele mențiuni critice ce i-au fost consacrate pînă la data când scrierilor rîndurile de față, cît și sub diferite alte anghiuiri de vedere. Oprindu-ne, pentru a nu repeta spusele altor comentatori, doar asupra *unora* din aspectele discutabile ale studiului, avem deci convingerea că îmbogățim sugestiile de care ar putea ține seamă autorul, în cazul unei reluări și îmbunătățiri a cercetării sale monografice.

Merită a fi menționată, fără îndoială, informația bogată a criticului, care pune la contribuție chiar și unele manuscrise inedite ale poetului de care se ocupă, lucru destul de puțin obișnuit cînd e vorba de opera unui scriitor în plină activitate creatoare. Se impun însă și sub acest aspect unele precizări și completări. Astfel, la pagina 120 a studiului sau, Eugen Luca afirmă că „Bresașu ucenicise din 1921 cînd i-a apărut prima poezie în *Adevărul literar și artistic* — o traducere din Heine“. Or, se știe — și criticul ar fi putut-o afla, citind fie și numai nota lui Sașa Pană, din numărul 19 al *Revistei literare* din 1947 — că poetul debutase, de fapt, încă în 1919, cînd îi apăruse cea dintîi traducere, însoțită de o prezentare destul de elogioasă a lui I. Brucăr, în paginile revistei *Lumea evree* (la care colaborează și B. Fundoianu și alții). Într-o altă ordine de idei — discutîndu-se atitudinea criticii burgheze față de oratoriul *Cîntarea cîntărilor* — se afirmă (la pag. 27): „*Un singur om* a scris atunci despre poemul acesta. Un poet, un mare poet, Tudor Arghezi“ (subl. ns.). O afirmație atât de categorică presupune, de bună seamă, o cercetare exhaustivă a publicațiilor vremii, ceea ce, practic vorbind, e destul de greu de realizat. Fără a avea o preocupare specială în această direcție, personal ne-a fost dat să citim, cu privire la *Cîntarea cîntărilor*, cel puțin încă o cronică, scrisă — în termeni destul

de elogioși — de către unul din colaboratorii *Faciei* (an. XXIX, nr. 2186).

Discutabile — de data aceasta sub raportul teoriei literare — ni se par apoi și unele dintre comentariile lui Eugen Luca pe marginea creației de fabulist a lui Marcel Bredășu. Faptul că fabula era considerată, în mod cu totul nejustificat, în vechile manuale, ca aparținând unui așa zis „gen didactic” nu mai comportă, fără îndoială, discuții. Nu înțelegem însă de ce ține cu orice preț criticul să demonstreze (pag. 43) că „*fabula e o specie lirică*”? Oare apartenența — în cazul de față, categorică (v. în această privință, de pildă, manualul de *Introducere în știința literaturii* de G. L. Abramovici, Moscova, 1956, p. 246 ș. u.) — a unei anume specii literare la genul *epic* împietăză în vreun fel asupra prestigiului ori a potențelor ei artistice? Nu credem că trebuie să reluăm discuția în jurul problemei — de mult rezolvate — a „priorității” unuia sau altuia dintre genuri.

La fel de hazardată ni se pare și o altă paranteză teoretică a criticului, privind însă de data aceasta nu poezia, ci muzica. Făcând anume o analogie între legile „specifice muzicii ca atare” și unele procedee utilizate de Bredășu, Eugen Luca afirmă, la un moment dat (p. 121) că, „pentru a crea posibilitatea unei destinări spirituale”, compozitorii apelează de obicei la un fel de șiretlic profesional, intercalând „între două momente muzicale exprimând sentimente grave” câte o pauză, „alcătuită adesea dintr-un *succint joc de sunete plăcute, care nu sugerează nimic*” (subl. n.). Obșnuința gândirii estetice marxiste ne determină să ne îndoim de valabilitatea opiniei lui Eugen Luca, în ce privește semnificația „sunetelor plăcute” la care se referă. Constituie oare acestea într-adevăr un joc gratuit, o simplă alcătuire de sunete „care nu sugerează nimic”? Sau criticul s-a lăsat cumva influențat de unele opinii ale esteticienilor idealisti? Păreră noastră este că „destinderea spirituală” de care amintește Eugen Luca nu se poate realiza, oricum, în afara unei anume sugestii.

Afirmății necontrolate de natura celor amintite denotă orientarea ideologică nesatisfăcătoare a criticului în unele probleme de estetică. Acestei categorii de confuzii i se pot adăuga o serie de alte afirmații discutabile, ce se datoresc însă, de data aceasta, după cât se pare, doar exprimării defectuoase a unor idei cât se poate de bine intenționate. În sensul

acesta ne place să credem că trebuie interpretate, de pildă, rîndurile de mai jos (p. 72), în care criticul se străduiește să sublinieze aportul adus de Marcel Bredășu la dezvoltarea poeziei destinate celor mici: „Lui îi revine marele merit de a fi fost primul poet care, după eliberare, a înobilat cu talentul său poezia pentru copii, considerată până atunci o cenușereasă și dată în grija unor *impostori fără răspundere*. Poezie slujită azi, ca și în trecut de altfel, de penele încercate ale lui Tudor Argezi și Otiliei Cazimir, și de penele mai noi, încercate și ele ale Ninei Cassian și Cicerone Theodorescu” (subl. n.). Trecînd peste genitivele prea puțin obișnuite din ultima frază, ne-am permite să observăm doar că, sub forma contradictorie în care ne sînt prezentate, ideile cuprinse în pasajul citat ar putea da naștere unor confuzii dintre cele mai regretabile, în legătură cu felul în care slujeau în trecut poezia pentru copii Tudor Argezi și Otilia Cazimir...

Studiul lui Eugen Luca nu e lipsit de altfel și de unele *aprecieri* contradictorii, privind însăși creația lui Marcel Bredășu. Un singur exemplu: la pagina 119 ni se spune că autorul *Dialecticii poeziei* e mereu „egal cu sine însuși”, pentru ca din partea finală a studiului (p. 144) să aflăm că același poet „*nu toldează este egal cu sine însuși*”! O atît de labilă opinie în legătură cu autorul binecunoscutelor *Așa zise jocuri de cuvinte* ni se pare mai mult decît un simplu „joc de cuvinte”, nefericit și întîmplător; cînd avem o părere clară și fermă despre creația unui scriitor, nu ni se prea poate întîmpla să „greșim” în felul arătat mai sus.

O altă categorie de erori provine din transcrierea uneori defectuoasă a pasajelor citate în cuprinsul studiului. Astfel, la p. 119, găsim reprodușă următoarea frază din *Insemnările* cu caracter programatic ce preced poemul *Cîntarea cîntărilor*: „De la cîntărețul psalmilor pînă la poezii gazdelurilor și *Mai-Kocurilor*, de la stanțele safice și epopeele insoritei Hellade pînă la înnegurata *Odă*, generații de rapsozi și de barzi, de trubaduri și de mnestrelți și-au cîntat poemele” (subl. n.). Unui bun cunoscător al literaturii și teoriei literare nu i-ar fi scăpat, cu prilejul transcrierii de pe fișă a citatului de mai sus, greșeli ca *Mai-Koc*, în loc de *hai-kai* (cuvînt care denumește o formă fixă în poezia clasică japoneză) sau *Odă*, în loc de *Edă* (cum găsim, de fapt, în amînti-

tele. *Insemnări* ale lui Marcel Breslașu). Asemenea erori nu pot fi considerate simple greșeli „de tipar”, deoarece ele ne apar și în mai vechiul fragment, publicat în *Viața românească*: din 1956 și pînă în 1959, autorul le-ar fi putut îndrepta — firește, dacă ar fi cunoscut semnificația *hai-kaiurilor* și a *Edelor*.

În fine, dat fiind specificul publicației în care apare recenzia de față, credem că nu putem trece peste unele greșeli ce vizează normele gramaticale, am spune cele mai elementare (ne referim doar la cazurile în care nu poate fi de asemenea vorba de nici o greșeală „de tipar”). Iată câteva exemple în care sînt ignorate orice reguli privind acordul dintre gen, număr și caz: „*Cîntarea cîntărilor* (...) n-a fost luat în considerare” ș.a.m.d. (p. 27); „*cîntece a meșteșugurilor*” (37); „*fabula* (...) *erau considerate*” (43); „un cînt de slavă al vremurilor noi, a realizărilor regiului” (75); „*versurile* despre Bondocel (...) e un alt exemplu” (75); „*amintirea* acestor zile și nopți care se depănuș monoton sînt legate tot de copil” (90—91). Genitivul de la *grevă* sau de la *Grioița* e notat „*grevii*” și „*Grioiții*” (41, 118). Pentru substantivul *gemene* criticul a inventat o formă cu totul neobișnuită: „*geamăne*” (13), care trebuie asociată altei creații, la fel de nefericite: *mobilizatoric* (37). Inovații similare găsim și în ce privește sintaxa. Astfel, pot fi citate fraze în care lipsește chiar propoziția principală (nu ne referim la cazurile cînd principala e subînțeleasă). Un exemplu de asemenea frază: „*Cîrțița circotașe* (sic) și lipsită de orizont, care-i reproxează fluturelui” (67). Distribuția semnelor de punctuație este, în multe cazuri, întimplătoare; de asemenea, autorul omite, nu o dată, să scrie cu majusculă după punct (exemple — care nu pot fi, nici ele, greșeli „de tipar” — la pp. 24, 41, 64, 68). Ca încheiere a acestui capitol al recenziei noastre, ne permitem a transcrie și un pasaj ceva mai cuprinzător, atrăgînd atenția în special asupra frazei finale, a cărei formulare denotă o neglijență regretabilă din partea autorului.

„Ne-am opriț la poezia *Ursitoarele*, întrucă ea constituie o demonstrație avînd un caracter mai larg, cu multe implicații. Demonstrația concretă că nici un sentiment uman nu poate fi excomunicat de pe domeniile poeziei realist-socialiste, că toate trăirile omului nou au drepturi egale în grădinile poeziei noi, căci poezia trebuie să fie expresia esenței dar și a complexi-

tății sufletului contemporanilor noștri. Sentimentul morții, de pildă, în cazul de față. Sentiment, pe care poeții noștri, cu excepția lui Mihai Beniuc, a Mariei Banuș și a altor poeți fruntași, din pricina unei nesiguranțe ideologice de loc laudabile, l-au ocolit o vreme, sărăcindu-se, este abordat curajos de Breslașu, căruia nu-i este străin și nu vrea să-i fie străin nimic din ceea ce este omenesc”.

Și greșelile țin, firește, de ceea ce e „omnesc”. Abundența și varietatea lor, în paginile studiului semnat de Eugen Luca, trebuie să-i dea însă de gîndit autorului și, în egală măsură, Editorii, care s-a dovedit destul de puțin exigentă, încredinșînd tiparului o cercetare monografică cu lacune în ce privește informația, cu opinii teoretice hazardate, cu confuzii ideologice regretabile, în fine, cu pagini întregi nestilizate. Nu de alta, dar vasta și interesanta creație poetică a lui Marcel Breslașu merită efortul unei cercetări de nivel corespunzător, sub toate unghiurile de vedere.

LEON BACONSKY

Savin Bratu, Zoe Dumitrescu,
Contemporanul și vremea lui (E.S.P.L.A., 1959).

Contemporanul, revista socialistă ce a marcat un moment însemnat în dezvoltarea mișcării noastre muncitorești, cu repercusiuni importante în ceea ce privește evoluția gîndirii politice și estetice din România, s-a bucurat în anii de după eliberarea patriei de o stăruitoare atenție. Numeroase studii și articole care i-au fost consacrate cu diferite prilejuri au subliniat, alături de manualele școlare și cursurile universitare, caracterul profund novator al acestei publicații progresiste. În felul acesta, *Contemporanul*, denigrat în permanență de istoriografia burgheză, și-a dobîndit prin exegeza marxist-leninistă locul cuvenit în dezvoltarea culturii românești.

Se resimțea însă lipsa unui studiu monografic, merit să sintetizeze cercetările, să arunce o privire de ansamblu asupra revistei, evidențindu-i importanța sub multiple aspecte; asupra utilității acestui studiu nu este cazul să stăruim acum.

Această rămînire în urmă a istoriei noastre literare și-au propus s-o lichideze — în parte — autorii recentului volum. Precizăm: în parte, deoarece autorii înșiși pornesc de la considerentul că lucrarea,

în faza actuală a documentării istorice și literare, „nu poate fi decît o modestă contribuție în ambele privințe, la valorificarea moștenirii progresiste a trecutului...“ Desigur, este discutabilă opinia că în momentul de față istoriografia noastră nu poate să ofere încă o monografie *definitivă* a *Contemporanului*. În ceea ce ne privește, credem că autorii înșiși, cu un efort sporit de documentare și studiu, ar fi putut realiza acest deziderat. Obligați să le acceptăm intenția, nu ne rămîne decît să consemnăm — potrivit avertismentului din prefață — că lucrarea lor se adresează „în primul rînd marelui public“ și să regretăm că rămînerea în urmă de care vorbeam înainte nu este lichidată decît parțial. Firește că și în acest caz străduința autorilor trebuie apreciată, cu atît mai mult cu cît studiul, „prin unele implicații și sugestii“, se adresează și specialiștilor.

În primele două capitole ale lucrării (*Înaintașii și În genul „Sovremennic“*) se aduc precizări sub raport istoric și social asupra epocii. Urmărindu-se antecedentele presei socialiste, se insistă în special asupra momentului apariției *Contemporanului*, cu care prilej se specifică și contribuția unor colaboratori ai revistei.

Din nefericire capitolele acestea, care trebuiau să fixeze cu fermitate locul revistei în evoluția mișcării socialiste, sînt reduse la activitatea unor colaboratori (Nădejde, Gherea) și — ceea ce este mai grav — așa cum semnala și articolul din Știința, în aprecierea contribuției acestora spiritul critic este anulat deseori de inconsecvențe de natură obiectivistă.

Capitolele următoare sînt organizate pe baza celor două campanii principale ale revistei: lupta pentru popularizarea în spirit materialist a cunoștințelor științifice și lupta împotriva ignoranței și șarlatanismului (*Cum privește știința contemporană lumea și În contra ignoranței și a șarlatanismului*). În primii ani ai apariției *Contemporanul* este socotit cu justete ca „organ al materialismului militant“. Un alt capitol dezbate o nouă etapă din dezvoltarea revistei, calitativ superioară, etapa trecerii pe pozițiile socialismului științific (*Pe drumul marxismului*).

Propunîndu-și, după cum singuri mărturisesc, să aducă în primul rînd o contribuție de istoriografie literară, autorii volumului au considerat că principala greutate a lucrării trebuie să cadă pe importanța *literară* a *Contemporanului*. În acest sens, polemica dintre Gherea și Maiorescu

se bucură de o atenție specială (*Direcția maioresciană în fața Direcției „Contemporanului“ și Școala critică a „Contemporanului“*).

Sînt, de altfel, capitolele cele mai valoroase ale lucrării. Teoriile estetizante ale lui Maiorescu sînt privite ca un reflex al concepției sale politice reacționare și al viziunii idealiste asupra dezvoltării societății, iar această direcție retrogradă este pusă față în față cu direcția materialistă a lui Gherea, victoria acestuia fiind consecința aplicării ideologiei marxiste. Finețea unor observații din această dezbateră, cu multe implicații teoretice complexe, este remarcabilă.

În capitolul următor (*Literatura „Contemporanului“*) Zoe Dumitrescu — care semnează acest capitol —, reluînd cercetările mai vechi asupra prozei *Contemporanului* și extinzîndu-le asupra beletristicii, în întregime, restabilește drepturile unor scriitori minimalizați de critica burgheză. Caracterul militant al literaturii lor, rezultînd din faptul că, mai presus de unele inconsecvențe, ei au fost „luptători sociali și culturali“, conferă operelor acestora o valoare a cărei semnificație este pusă în lumină cu pregnanță. Ei sînt de fapt precursori ai vremurilor noastre, calitate prin care și-au cucerit în mod însemnat în evoluția literaturii rominești.

Un ultim capitol (*Tradiția „Contemporanului“*) discută succint perspectiva deschisă de revistă generațiilor următoare. Se subliniază că astăzi această tradiție este reluată, într-o lumină ideologică superioară, de către toți reprezentanții scriitorilor, vîrstnicii sau mai tineri.

Contribuția bibliografică a lui Emil Manu este prețioasă în ceea ce privește sumarul revistei pe autori și ani și dicționarul de pseudonime; fișierul bibliografic pentru unii dintre colaboratori este însă superficial și poate deconcerta pe cititorul neavertizat.

La capătul acestor sumare considerații, repetăm observația liminară: dacă marelui public, căruia — e adevărat — monografia i-a fost consacrată, are unele temeuri spre a fi mulțumit (cu rezervele amintite), specialistul, mai pretențios, încearcă deseori sentimentul de regret că autorii n-au adîncit documentarea istorică și literară, spre a oferi o monografie completă. Valorificînd prea des cercetări anterioare și vîdînd nu rareori inconsecvențe ideologice, autorii au dovedit o exigență scăzută, care fără îndoială le atenuază meritele.

MIRCEA CURTICEAN

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MENȚIUNI BIBLIOGRAFICE — SZAKIRODALMI JEGYZETEK

Institutul de lingvistică din București a publicat volumul I din *Studii privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (Editura Academiei R.P.R., 1959), sub redacția acad. A. I. Graur și J. Byck. Acest prim volum, care desigur va fi urmat de altele, înmănușiază câteva studii privitoare la sufixele și prefixele românești, semnate în majoritate de tineri cercetători. Toate constituie contribuții importante la viitorul *Tratat de formarea cuvintelor în limba română*, lucrare trecută în planul științific al Institutului de lingvistică din București.

2. Articolul *Cronicile slave ale Moldovei din secolul al 15-lea*, apărut în *Romanoslavica*, volumul I, semnat de P. P. Panaitescu, constituie un remarcabil succes al operei de reconsiderare, în lumina învățăturilor marxist-leniniste, a literaturii noastre din epoca veche. Studiate în raport cu stadiul de evoluție al societății feudale de la noi, cronicile din acest secol ne duc în mod firesc la concluzia că sînt un produs al curții domnești, și nici de cum al mănăstirilor așa cum se susținea pînă nu de mult, și că apariția lor trebuie pusă în nemijlocită legătură cu dezvoltarea generală a istoriografiei în limba slavonă a vecinilor noștri.

Volumul I al lucrării, semnată de G. Strempeț, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, se dovedește a fi un prețios ajutor pentru fiecare cercetător de istorie literară. Pe lângă numele copiștilor, cartea scoate în evidență centrele culturale laice sau mănăstirești de la noi, precum și orientarea noastră progresivă spre literatura laică. Autorul are meritul de-a fi adus o serie de îndreptări, privind identificarea manuscriselor. Pentru cercetătorul evoluției scrisului la noi și pentru

istoricul de artă volumul aduce un bogat material privitor la caracteristicile grafice și miniaturistică.

Cele 730 de manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R. devin cunoscute unui public larg prin catalogul, proiectat în trei volume de către P. P. Panaitescu, care descrie aceste manuscrise. Primul volum al prețioasei lucrări. *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, se ocupă de 300 de manuscrise a căror descriere se compune din trei părți: identificarea, descrierea conținutului și descrierea bibliografică a fiecărui manuscris. Considerăm că eforturile depuse de autor justifică pe deplin speranțele sale că „prezentul catalog va putea fi un instrument de lucru pentru cunoașterea și folosirea acestui important fond de izvoare ale istoriei noastre politice și culturale, precum și pentru cercetătorii străini în domeniul slav“.

Recent a apărut în Editura științifică *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*. Intocmită de Constantin Grecescu, ediția științifică a „Cronicii anonime“ pune la dispoziția cercetătorilor, cadrelor didactice, studenților un material deosebit de prețios atît ca valoare literară cît și ca documentare istorică. Prefața, semnată de Dan Simonescu, și introducerea ce o datorăm editorului aduc interpretări și date noi despre această importantă operă istoriografică de la începutul veacului al 18-lea.

În lucrarea *A fiatal Eminescu* (Tînărul Eminescu), București, 1959, autorul Kakassy Endre urmărește viața și opera poetului pînă în anul 1876. Însemnătatea acestei cărți constă în faptul că ea este prima biografie în limba maghiară a marelui poet român.

În „Magyar Nyelv“, LIII, 227, ș. u., Tamás Lajos (Budapesta) publică articolul *A román borcan eredetéről* (Despre originea cuvîntului românesc *borcan*), în care propune explicarea acestui cuvînt din *bocal*, respingînd derivarea lui din magh. *borkanna*.

Același lingvist maghiar insistă asupra importanței studierii limbii slave, atît pentru limba romînă, cît și pentru limba maghiară, în *Hungaro-slavo-ruménica*, publicat în „A Magyar Tudományos Akadémia, Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közlönyei“, XIII, 289 ș. u.

Tot în „Magyar Nyelv“, LIV, 85 ș. u., Tamás Lajos se ocupă în *Magyar eredetű román tájszavak* (Cuvinte dialectale romînești de origine maghiară) de eti-

mologia cuvintelor *boforcin(ă)*, *butantău*, *lăcru*, *ligorozi*, *sorhan*, *sărănaie*, *neam* (de neam), *odoscăzni*, *ului*.

Din același domeniu de preocupări ale lui Tamás Lajos este și articolul *A román népryelv néhány magyar eleméről* (Despre cîteva elemente maghiare în graiurile populare romînești), publicat în revista „Nyelvtudományi Közlemények“. LX, 177 ș. u., în care se discută etimologia cuvintelor *mi-nu-că*, *dintru ele*, *a-ndărădi*, *hodlui* (*hodlái*).

Domokos Sámuel, în „Nyelvőr“, LXXXII, 316 ș. u., analizează traducerea în limba maghiară a romanului maestrului Sadoveanu, *Frații Ideri*, făcînd unele aprecieri asupra limbii scriitorului.

CRONICĂ — KRONIKA

● Intre 20—22 ani 1959 s-a ținut sesiunea științifică a universităților „V. Babeș” și „Bolyai” din Cluj, la care s-au prezentat următoarele comunicări din partea cadrelor didactice de la secțiile filologice: prof. D. Macrea, *Compoziția lexicală a limbii romine moderne*; asist. N. Goga, *Cuvinte și expresii cu valori stilistice în literatura pentru copii*; conf. L. Heim, *Unele aspecte ale compunerii cuvintelor în limba engleză contemporană*; lector V. Pamfil, *Cuvinte de proveniență maghiară în texte literare vechi, păstrate în graiuri dacoromâne*; acad. prof. E. Petrovici, *Prefixul slav comun per- (slav meridional pre-) în limba română*; lector K. Paszternák, L. Lukács, asist. M. Nagy, *A Constanța tartományban élő lipovánok és nyelvjárásuk. a) Egyes alakok sajátságok, b) Mássalhangzóváltakozás igékben* (Lipovenii din regiunea Constanța și dialectul lor. a) Unele aspecte specifice de morfologie. b) Alternanțe consonantice la verbe); asist. O. Vințelero, *Cuvinte de origine slavă în Atlasul Lingvistic român*; conf. I. Pătruț, *Despre delabializarea consoanelor finale în limba română*; prof. A. T. Szabó, *A bilabialis w hang jelölése a magyar nyelvű irásos emlékekben* (Cu privire la notarea sunetului W bilabial în documente de limbă maghiară); asist. P. Gergely, *Kászoni Ferenc XVI. századi leveleinek nyelvjárása* (Despre dialectul unor scrisori ale lui Kászoni Ferenc din secolul al XVI-lea); conf. R. Todoran, *Observații cu privire la lexicul unei comune*; lector Z. Szabó, *A nyelvtudományi pozitívizmus* (Pozitivismul în lingvistică); conf. M. Bogdan, *Din problemele vocalismului englez*; conf. T. Weiss, *C. Sallustius Crispus — personalitate progresistă a antichității*; lector E. Tănase, *Locul determinismului substantivului în limbile romanice, cu specială privire la limba română*; conf. G. Blédy, *Viața și activitatea lingvistică a lui Ștefan*

Körösi-Crișan (1780—1820); conf. M. Zdrenghea, *Este vocativul un caz?*; lector L. Baconsky, *Dezvoltarea prozei noastre între 1944—1948*; prof. Z. Bugnariu, lector M. Zăciu, asist. M. Curticean, *Câteva aspecte ale luptei pentru realism în periodicele ardelenne (1919—1944)*; prof. Gy. Csehi, *Az irodalmi riport alaptipusairól és változatairól* (Despre tipurile fundamentale și variantele reportajului literar); lector L. Bote, *Ideii sociale și umane în pamfletele lui T. Arghezi*; conf. G. Munteanu, G. Coșbuc și *literatura pentru copii*; prof. H. Jacquier, *În ce măsură se poate vorbi de un umanism medieval*; conf. J. Szigeti, *Apáczai Cseri János, az író* (Apáczai Cseri János scriitorul); lector A. Ghijițchi, *Circulația lui Lev Tolstoi în România*; lector M. Croitoru, *Probleme de literatură sovietică în revista „Viața românească” (1920—1940)*; conf. J. Józsa, *Contribuții la istoricul traducerilor din Petőfi în românește*; prof. E. Jancsó, *Kazinczy felvilágosító tevékenysége fogsága után* (Activitatea de luminișt a lui Kazinczy după închisoare); asist. M. Protase, *Petru Maior, polemist*; conf. I. Pervain, *Timotei Cipariu și „Foaia literară” (1838)*; lector D. Pop, *I. Slavici și folclorul românesc*. O parte din aceste comunicări se publică în fascicula de față.

● La sesiunea cercurilor științifice studențești care a avut loc între 4—5 aprilie 1959, studenții facultății noastre au prezentat, pe cercuri, mai multe comunicări: Cercul de limba română: *Vocabularul lui M. Beniuc*, K. Mittelbrunn, A. Dombi, E. Reiter și Z. Benedek, an. IV.; *Rima în poezia lui M. Eminescu*, S. Mezin, an. IV.; *Aspectul verbal în subdialectul bănățean*, M. Clopoțel, an. III.; *Observații asupra epitetului, metaforei și comparației în „Cartea cu jucării” de T. Arghezi*, R. Doboși, an. IV.; *Părerile lui Florian Aron despre limba literară*, V.

Greco, an. IV; *Formarea cuvintelor. Compunerea în limbile română și maghiară*, Gy. Losonczy, I. Fehér, an. III; *Cercul de limba maghiară: Beszélt nyelvi formák Vörösmarty műveiben* (Limba în opera lui Vörösmarty) A. Dali, an. III; *Helytelen értelemben használt szavak diákjaink nyelvében* (Cuvinte folosite cu sens greșit de studenți) M. Brauch, an. III; *A domokosi nyelvjárás* (Graiul din Dămașușeni) J. Kovács, an. IV; *A sziki i-zés* (Rostirea lui e ca i în graiul din Sic) K. Nagy, an. IV; *Cercul de folclor: Proza populară din Sfăraș*, I. Seuleanu, an. III; *Lirica populară din Sfăraș*, D. Rebreanu, an. III; *Conștiința de clasă în basmul popular*, V. Iancu, an. IV; *Cercul de literatură română: Unele probleme ale criticii literare actuale*, M. Mihalevschi, an. III; *Reportajul lui Geo Bogza*, D. Bolba, an. IV; *Lupia lui Cezar Bolliac pentru realizarea colaborării româno-maghare în anii revoluției din 1848—1849*, F. Király, an. III; *Activitatea de istoric literar a lui D. Popovici*, M. Golgoșiu, an. II; *Cercul de literatură maghiară: Ady românul* (Poeziile lui Ady în românește), A. Gajdos, an. IV; *Medgyes Lajos költészete* (Lirica lui Medgyes Lajos) S. Enyedi, an. III; *A két világháború közötti román—magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*. (Din istoria relațiilor literare româno—maghiare dintre cele două războaie mondiale), I.

Kelemen, an. IV; *Cercul de literatură rusă: Az orosz és szovjet irodalom iúkrözödése a két világháború közötti kolozsvári irodalomban* (Reflectarea literaturii ruse și sovietice în presa clujeană dintre cele două războaie mondiale) B. Csata, M. Kredátusz, M. Benedek, an. IV.

● Colective de studenți, români și maghiari, în cadrul cercurilor științifice, au întreprins cercetări pe teren sub îndrumarea lect. D. Pop, conf. R. Todoran, conf. M. Gálffy, avînd ca obiect studiul monografic al unui sat cu populație mixtă (Sfăraș, raionul Huedin). S-a cules un bogat material folcloric și dialectal, care a fost prelucrat în mai multe ședințe de comunicări ale cercurilor de folclor, de limba română și de limba maghiară.

● Cele două secții ale cercului de folclor (secția de folclor românesc și secția de folclor maghiar), sub conducerea lect. D. Pop și asist. M. Mitruly, au întreprins o cercetare asupra realității folclorice a două cartiere ale Clujului (Mănăsturul și Hochstadtul). Pe lângă deprinderea studenților cu metodele științifice de culegere a materialului folcloric, această cercetare urmărește să aducă contribuții la o problemă de mare însemnătate și actualitate: viața folclorică a mediilor urbane.

ERATA — HIBAIGAZÍTÓ — СПИСОК ОПЕЧАТОК

Pag. Lap Стр.	Rînd Sor Строка	In loc de: Hibás szöveg: Напечатано:	Se va citi: Helyes szöveg: Следует читать:
4	9 сверху	XI.	XVI.
21	15 de jos	stilul	stilului
30	1. felülről	NyK. II, 361—89	NyK. II, 362—80
31	7. felülről	XII—XIII	XXII—XXIII
32	20—21. alulról	a két sor felcserélendő	
140	16 de jos	rațiunea	„rațiune“ și „
148	21 „ „	oprobiul	oprobiul
166	8. felülről	'ua.'	'ua.' alakból
199	1 de sus	ani	mai
col. I			

(Philologia 1959)